

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**TUNUS DEVRİMİ VE TÜRKİYE-TUNUS EKONOMİ-POLİTİK
İLİŞKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

YASİN SİBGATULLAH BOSTANCI

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

TUNUS DEVRİMİ VE TÜRKİYE-TUNUS EKONOMİ-POLİTİK İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

YASİN SİBGATULLAH BOSTANCI

Danışman: PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR

İstanbul, 2019

ÖZET

TUNUS DEVRİMİ ve TÜRKİYE-TUNUS EKONOMİ POLİTİK İLİŞKİLERİ

Yasin Sıbgatullah Bostancı

Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Tiğınçe Oktar

Mayıs 2019, 110 sayfa.

Bağımsızlık sonrası gerçekleştirdiği reformlar ile Tunus, Arap ülkelerine nazaran farklı bir modernleşme sürecine girmiştir. 2011 Devrimi'ne kadar olan süreçte, iki farklı otoriter rejim yönetimi altında siyasi, kültürel ve ekonomik alanda büyük değişimler yaşamıştır. Bu süreç siyasal alana bütünüyle hükmeden tek parti yönetimi ile karakterizedir. Tunus'taki bu gelişmeler, Türk modernleşme süreci ile benzerlikler taşımaktadır. Özellikle 2000 sonrasında gelişme gösteren ikili ilişkilerle birlikte Türkiye, Tunus Devrimi'ne kayıtsız şartsız destek veren ülkelerin başında gelmiştir. Ancak bu ilişkiler Tunus'ta iktidara gelen siyasi grupların ideolojik yönelimlerinden bağımsız kalmamış ve devrim sonrasında iniş ve çıkışlar yaşamıştır. İslam ile göreceli bir uyum inşa etmeyi başarmış Türk demokrasisinin bölge için taşıdığı önem büyüktür. Devrim sürecinde ve sonrasında Tunus'un, model ülke olarak anılan Türkiye'nin siyasal tecrübesinden ne ölçüde beslendiğinin tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Öte yandan Tunus'un kendisi, gelecek yıllarda Arap ve İslam dünyası için bir model ülke konumuna gelebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Türkiye, Orta Doğu, Tunus Devrimi, Arap Devrimleri.

ABSTRACT

THE TUNISIAN REVOLUTION AND TURKEY-TUNISIA ECONOMIC-POLITICAL RELATIONS

Yasin Sibgatullah Bostancı

Master Thesis, Economics of the Middle East

Advisor: Prof. Dr. Tiğınçe Oktar

May 2019, 110 pages.

With the reforms carried out after independence, Tunisia has entered a different process of modernization in the Arab world. In the period up to the 2011 Revolution, under the rule of two different authoritarian regimes; political, cultural and economic changes took place. This process is characterized by one-party rule that fully dominates the political sphere. These developments in Tunisia have similarities with the Turkish modernization process. Especially, after the relationships that developed in the years after 2000, Turkey has given unconditional support to the Tunisian revolution. However, these relations are not independent of the ideological orientations of the political groups that came to power in Tunisia and they experienced ups and downs after the revolution. Turkish democracy, which managed to build a relative harmony with Islam, has always been a reference source for the region. From this point of view, it is important to determine to what extent Tunisia is inspired by Turkish political experience during and after the revolution. Otherwise, in condition that Tunisia could establish a stable democratic structure, it could become another model country for the Arab and Islamic world in the future.

Key words: Tunisia, Turkey, Middle East, Tunisian Revolution, Arab Revolutions.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508715018 no'lu Yasin Sıbgatullah BOSTANCI'nın hazırladığı "*Tunus Devrimi ve Türkiye-Tunus Ekonomi Politik İlişkileri*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca 26.06.19.. tarihinde saat 11:00'da yapılmış sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin *...kabul...* ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	Kabul	Tiğınçe
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	Ahmet
Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER	Kabul	Mehtap

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 04.07.2019 tarih ve 2019/16-08 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Orta Doğu, Arap Devrimleri ile birlikte büyük bir siyasi dönüşüme şahitlik etmiştir. Demokratikleşme olarak adlandırılan dönüşümün başlangıcı ise Tunus Devrimi'dir. Bölgede yaşanan bu demokratikleşme sürecinde Türkiye, siyasi yapısı ve ekonomik durumu itibarıyla model ülke olarak gündeme gelmiştir. Çalışma Orta Doğu'daki bu gelişmeleri Türkiye ile Tunus'un ilişkileri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın oluşmasında en büyük teşekkürü İstanbul Ticaret Odası'na ayırmalıyım. Zira hazırladığı raporlar, diğer ilgili yayınlar ve bu verilerin dijital ortamda sunulması hizmeti ile tezin oluşmasındaki katkısı büyüktür. Kaynaklara ulaşmak üzere beni yönlendiren ve içeriğin düzenlenmesinde tavsiyelerini esirgemeyen kıymetli Danışman Hocam Prof. Dr. Tiğınçe Oktar'a, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Koç Üniversitesi Kütüphanesi'nin ve Galatasaray Üniversitesi Kütüphanesi'nin değerli personellerine teşekkür ederim.

Ayrıca çalışma boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen aileme, özellikle ilk okumayı ve düzeltmeleri yapan babam Başaran Bostancı'ya teşekkür ederim.

İstanbul, 2019

Yasin Sıbgatullah BOSTANCI

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.b	Adı geçen belge
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASQ	Kuran'ı Koruma Derneği
BCT	Tunus Merkez Bankası
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CCIT	Tunus Sanayi ve Ticaret Odası
CEPEX	İhracat Geliştirme Merkezi
CPR	Cumhuriyet İçin Kongre Partisi
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EUROMED	Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Alanı
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IACE	Arap İş Dünyası Liderleri Enstitüsü
IMF	Uluslararası Para Fonu
INS	Tunus Ulusal İstatistik Kurumu
ISIE	Tunus Bağımsız Seçim Komisyonu
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
LTDH	Tunus İnsan Hakları Örgütü
MDS	Sosyalist Demokratlar Hareketi
MENA	Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
MTI	İslami Yöneliş Partisi
MUP	Halk Birliği Hareketi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PSD	Sosyalist Destur Partisi
RCD	Demokratik Anayasal Birlik
s.	sayfa
TD	Tunus Dinarı

TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UGET	Tunuslu Öğrenciler Genel Birliği
UGTT	Tunus Genel İşçi Sendikası
UKM	Tunus Ulusal Kurucu Meclisi
UMA	Mağrip Arap Birliği
UNFT	Tunus Ulusal Kadın Birliği
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UTICA	Tunus Sanayi, Ticaret ve El Sanatları Birliği
YDSK	Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey
yy.	Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEZ ONAY SAYFASI.....	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TUNUS'TA SİYASAL, SOSYAL ve EKONOMİK YAPININ TARİHÇESİ

1.1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ TUNUS'TA SİYASİ VE SOSYAL DURUM.....	4
1.1.1. Tunus ve Tarihçesi	4
1.1.2. Osmanlı Döneminde Tunus.....	5
1.1.3. Fransız Hâkimiyeti Döneminde Tunus.....	6
1.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI TUNUS'TA SİYASİ VE İKTİSADİ GELİŞMELER.....	9
1.2.1. Bağımsızlığın Kazanılması ve Habib Burgiba Dönemi (1956-1987).....	9
1.2.1.1. Habib Burgiba Dönemi Siyasi Gelişmeler.....	10
1.2.1.2. Habib Burgiba Dönemi Ekonomik Gelişmeler.....	16
1.2.2. Zeynel Abidin Ben Ali Dönemi (1987-2011)	20
1.2.2.1. Ben Ali Dönemi Siyasi Gelişmeler.....	20
1.2.2.2. Ben Ali Dönemi Ekonomik Gelişmeler.....	27
1.3. DEVRİME GİDEN HUZURSUZLUĞUN KÖKENLERİ	30
1.3.1. Toplumsal Huzursuzluğun Nedenleri.....	30
1.3.1.1. Ekonomik Sebepler.....	30
1.3.1.2. Paylaşılan Devrimci Kimlik.....	33
1.3.1.3. Ekonomik Sorunların Merkezindeki Toplumsal Taban.....	34

1.3.2. Devrim Öncesi Kurumsal Yapı ve Din	34
1.4. TOPLUMSAL TALEBİN SİYASALLAŞMASI VE TUNUS'TA DEVRİM SÜRECİ	37
1.4.1. Devrim Öncesi İsyanlar.....	37
1.4.2. Toplumsal Talebin Siyasallaşması ve Lidersiz Hareket.....	37
1.4.3. Tunus'ta Devrim Süreci	39
1.4.4. Rejimin Önlemleri ve Vaatleri	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİNİN TARİHİ	42
2.2. 1956 - 2000 ARASI TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ	43
2.2.1. Siyasi İlişkiler.....	43
2.2.2. Askeri İlişkiler	44
2.2.3. Ekonomik İlişkiler	45
2.3. 2000 YILINDAN DEVRİME TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ	49
2.3.1. Siyasi İlişkiler.....	49
2.3.2. Ekonomik İlişkiler	50
2.4. TUNUS İLE TÜRKİYE'NİN SİYASİ VE YAPISAL BENZERLİKLERİ	52
2.5. TUNUS'TA SİYASAL İSLAM'IN DÖNÜŞÜMÜ VE TÜRK SİYASAL TECRÜBESİNİN ETKİSİ	56
2.6. TUNUS DEVRİMİ ve TÜRKİYE	57
2.6.1. Devrim Sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası	57
2.6.2. Türkiye'nin Tunus Devrimi'ne Yaklaşımı.....	59
2.6.3. Tunus'ta Model Ülke Olarak Türkiye Algısı.....	61
2.7. ARAP DEVRİMİ VE TÜRK MODELİ.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI TUNUS'TA SİYASİ VE SOSYAL DÖNÜŞÜM

3.1. YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ	66
3.1.1. Geçici Hükümetler	66
3.1.2. Kurucu Meclis Seçimleri	66
3.1.3. Ulusal Diyalog Görüşmeleri ve Anayasa'nın Kabulü	68
3.1.4. 2014 Seçimleri	70
3.2. DEVİRİM SONRASI TUNUS'TA DÖNÜŞÜMLER.....	71
3.2.1. Yerel Yönetimler.....	71
3.2.2. Devrim Sonrası Tunus'ta Ekonomik Durum	72
3.2.3. Devrim Sonrası Sosyal Durum	75
3.3. DEVİRİM SONRASI TUNUS - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	77
3.4. ORTADOĞU'NUN GELECEĞİNDE TÜRKİYE'NİN ROLÜ	81
SONUÇ.....	83
EKLER	85
KAYNAKÇA.....	93

GİRİŞ

Arap Devrimleri temel birkaç etken çevresinde şekillenen bir nedensellik barındırıyor olsa da, ortaya çıkışı bakımından hâkim demokratikleşme yaklaşımlarının belirttiğinden daha farklı nitelikler taşıdığı görülmüştür. Demokratikleşme sürecinin tek bir demokrasi tanımı üzerinden değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu süreç, içsel etkenler, yönetim, inanç ve hukuk sistemleri, dış aktörlerin etki ve yönlendirmeleri gibi daha geniş etkenler zincirinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira birçok çalışmada gösterildiği gibi; her toplumun demokratikleşme süreci, inşa ettiği demokratik yapı ve demokrasi pratikleri kendi tarihsel süreci ile ilgili olarak birbirlerinden çok farklı biçimlerde gelişme göstermektedir. Bununla birlikte demokratikleşme, bir süreç olarak ele alınmadığında; hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, serbest ve özgür seçimler vb. nitelikleri henüz hayata geçiremeyen toplumların aslında demokratikleşme sürecine uygun bir zemine sahip olmadıkları iddiasına alan açılmış olmaktadır. Demokratikleşme bir süreç olarak değerlendirildiğinde ise, süreç içerisinde eşitlik, bireysel hak ve özgürlükler lehine atılan her türlü adımın demokrasi adına bir kazanım olarak görülmesi mümkün olmaktadır.

Arap dünyasında yaşanan devrimleri de bu farklı yönlerden ele almak mümkündür. Tunus'ta devrim kısa sürede başarıya ulaşmış ve devrim sonrasında ilk yıl içinde kurucu meclis seçimi yapılmıştır. Devam eden protesto gösterileri, terör saldırıları, suikastlar, hükümet değişiklikleri ile birlikte güvenlik açığı uzun süre devam etmiş olsa da 2014 başlarında yeni anayasa kabul edilmiş, on ay sonra da Tunus'un ilk özgür ve serbest genel seçimleri gerçekleştirilmiştir. Sonraki dönemde hızlıca kanunların anayasaya uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda birçok reforma imza atılmıştır. Demokratik yapıyı kuvvetlendirecek reform süreci hala devam ediyor olsa da Tunus geçiş sürecini büyük ölçüde tamamlamıştır. Bugünkü batılı anlamda demokrasinin bütünüyle yerleştiğini söylemek mümkün değildir. Ancak kendi tarihsel süreci ve Arap dünyasının durumu göz önünde bulundurulduğunda, birkaç yıl ile anılabilecek kadar kısa bir süre içinde demokratikleşme adına büyük yol kat edilmiştir.

Öte yandan Türkiye, Osmanlı döneminden kalan tarihsel mirası, cumhuriyet rejimi, büyük çoğunluğu müslüman olan toplumda laik ve demokratik devlet yapısı, diğer ülkeler ile ilişkileri ve ekonomik durumu ile coğrafyasında tekillik arz etmektedir. Bu özellikleri itibariyle Türkiye'nin, Arap dünyası için bir örneklik oluşturma potansiyeli hep var olagelmıştır. Arap

hareketliliği ile birlikte, Türkiye'nin bu özellikleri bölgede daha çok dikkat çeker olmuş ve model ülke olarak anılmasına zemin hazırlamış, buna yönelik tartışmalar da hız kazanmıştır. Orta Doğu'da girilen yeni süreçte Türk modelinin ne kadarıyla örnek alındığını ölçmek elbette pek mümkün değildir. Ancak, Orta Doğu ülkelerinin kendi yol haritalarını belirlerken daha önce benzer çalkantılı dönemleri yaşamış Türkiye'nin tecrübelerinden faydalandığı söylenebilir. Nitekim Nahda yönetimi içinden de Türk modelinden ve tecrübesinden faydalanılması gerektiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Bu durumda Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan tarihsel bağı, güncel siyasi ve ekonomik ilişkileri ve Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere karşı takındığı tutum önem kazanmaktadır.

Çalışma, Tunus Devrimi'ni ve sonrasındaki demokratikleşme sürecini Tunus ve Türkiye ilişkileri bağlamında incelemeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte Tunus Devrimi'nde ve Orta Doğu'da yaşanan hareketlilikte Türk siyasi hayatının ve dış politikasının ne kadar belirleyici olduğunu tespit etme iddiası taşımamaktadır. Çalışma kapsamında Tunus'un yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler ve Türkiye ile Tunus arasındaki ilişkiler tarihsel boyutta ele alınmış; bu iki ana başlığa yönelik devrim öncesi ve sonrasındaki veriler bir araya getirilmiştir. Ayrıca ikili ilişkiler ekonomik ve siyasi ilişkilerle sınırlı tutulmuştur. Tunus'un yaşadığı dönüşümlere yönelik çok fazla kaynak olsa da Türkiye ile Tunus arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere yönelik kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bunların da birçoğu devlet resmi makamları arasındaki ziyaretler ve ticaret odalarının raporları şeklindedir. Çalışmada Türkçe, İngilizce ve Fransızca kaynaklardan istifade edilmiş ancak Arapça metinler taranmamıştır.

Orta Doğu yazını içinde Arap Dünyası'nda yaşanan bu dönüşüm ve geçiş süreci için çok farklı adlandırmalar kullanılmıştır. Arap Baharı, Arap Uyanışı, Arap Ayaklanması bunlardan bazılarıdır. Tunus Devrimi için ise Yasemin Devrimi, Onur Devrimi gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Çalışmada Arap Devrimleri, Arap Hareketliliği ve Tunus Devrimi kavramlarının kullanılması tercih edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Tunus'ta devrime kadar olan tarihi süreç siyasi, toplumsal ve iktisadi bağlamda incelenmektedir. Osmanlı Dönemi ve Fransız hâkimiyeti dönemindeki Tunus'ta yaşanan dönüşümler özet bilgiler halinde verilmektedir. Bağımsızlık sonrası 1956-2011 arası iki ayrı otoriter rejim döneminde oluşturulan yönetim anlayışı, farklılıklar ve benzerlikler, yaşanan dönüşümler ele alınmaktadır. İlk bölümde son olarak otoriter rejimler döneminde başlayan ve süreç içinde gelişerek 2011'de devrimi gerçekleştiren toplumsal tabanı,

rejime karşı harekete geçiren huzursuzluğun sebepleri irdelenmektedir. Sonrasında ise yaşanan devrim süreci ve rejimin ayaklanmalara ilk tepkileri ile almaya çalıştığı önlemlere yer verilmektedir.

İkinci bölümde ise Türkiye ile Tunus ilişkilerine yer verilmiştir. Öncelikle iki ülke arasındaki ilişkiler tarihsel açıdan incelenmiştir. Tunus'un bağımsızlığını kazanması sonrasında ikili ilişkiler genellikle artarak ilerlemişse de 2000'li yıllar ilişkilerin yoğunluğu açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu açıdan 2000 sonrasındaki ilişkiler 2000 yılına kadar olan ilişkilerden ayrı olarak, farklı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca iki ülkenin siyasi alanda ve yapısal dönüşümlerdeki benzerliklerine yer verilmiştir. Son olarak Türkiye'nin Arap Devrimi sürecine yaklaşımına, bu süreçte yürüttüğü dış politikaya, hem genel olarak Orta Doğu Arap Dünyası'nda hem de Tunus özelinde Türkiye ve Türk modeli algısına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü devrim sonrasındaki sürece odaklanmaktadır. Bu sürecin Tunus'ta sebep olduğu değişiklikler, yenilikler ve yaşanan kurumsal ve yapısal dönüşümler incelenmiştir. Ayrıca Türkiye Tunus ilişkilerinin devrim sonrasındaki durumuna da yer verilmiştir. Son olarak hem Tunus'un hem Türkiye'nin bölgesel planda mevcut konumları ve gelecekteki rolleri hakkında kısa öngörüler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUNUS'TA SİYASAL, SOSYAL ve EKONOMİK YAPININ TARİHÇESİ

1.1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ TUNUS'TA SİYASİ VE SOSYAL DURUM

1.1.1. Tunus ve Tarihçesi

Tunus Cumhuriyeti, 163.000 km² toprağa ve yaklaşık olarak 12 milyon nüfusa sahip bir Kuzey Afrika ülkesidir. Kuzeyde ve doğuda Akdeniz ile çevrilmiştir. Batısında Cezayir ve güneydoğusunda Libya ile komşudur. Arap Ülkeleri arasında demokratik yapıdaki tek ülkedir ve yarı başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği ve Arap Birliği gibi birçok uluslararası kuruluşa üyedir. Özellikle Fransa ve İtalya ile olmak üzere Avrupa ülkeleri ile de yakın ilişki içerisinde.

Antik çağda Tunus'ta en çok Berberi kabilelerin yaşadığı bilinmektedir. M.Ö. 12. yüzyıl itibarıyla Fenikeliler tüccarlar Kuzey Afrika bölgesine gelmeye başlamışlardır. M.Ö. 8. yüzyıl da ise Fenikeliler bugünkü Tunus dolaylarına da yerleşmeye başlamış ve bu göçleri takiben Tunus'un bugünkü en büyük şehirlerinden birisi olan Kartaca kurulmuştur. Yunanlılarla yapılan savaşların ardından Kartaca, bölgede hâkimiyet sağlamış ve Batı Akdeniz'de Batı Fenikelileri ve bugünkü modern Tunus'un büyük bir bölümünü etkisi altına alan bir güç haline gelmiştir. Kartaca'nın bağımsız bir güç olarak ortaya çıkması, Kuzey Afrika kıyılarının da ele geçirilmesi ile M.Ö. 5. yüzyılda Kuzey Afrika'da Kartaca merkezli bir imparatorluğun yaratılmasına yol açmıştır.¹

MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Romalılarla yapılan uzun süreli Pön Savaşları sonunda Kartaca zayıflamış ve sonunda M.Ö. 146 'da Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Kartaca sonraki sekiz yüz yıl boyunca Tunus Romalılar tarafından yönetilmiş ve Romalılar aracılığıyla Hristiyanlıkla tanışmıştır. Romalılar döneminde Tunus büyük bir gelişme yaşamıştır. Afrika'dan yapılan tahıl ihracatı ile Romalıların ihtiyacının önemli bir kısmı karşılanmıştır. Bu bölgede tahıl ürünlerine ek olarak incir, üzüm ve fasulye gibi ürünler de yetiştirilmiştir. MS 2. yy'da bölgede zeytinyağı üretimi tahıllar kadar önemli hale gelmiştir. 4. yüzyılda Afrika, Roma

¹ Michael Brett, Brian H. Warmington, Jamil M. Abun-Nasr, "North Africa/Ancient North Africa", Encyclopedia Britannica.

İmparatorluğun tüm bölgelerine petrol ihraç etmiştir. Hayvancılık, Romalılar dönemi Afrika ekonomisinin önemli bir parçasıdır. Kıyı şeridinde, balıkçılık gelişmeye devam etmiştir. Kuzey sahili boyunca bulunan ormanlardan kereste ve en önemli Kuzey Afrika kaynağı olan mermer ihracatı da yapılmıştır. M.S. 5. yüzyılın sonlarında İmparator Justinian döneminde Bizans İmparatorluğu Kuzey Afrika'ya seferler düzenlemiş ve 6. yüzyılın ortaları itibariyle bölgede hâkimiyet sağlamıştır. 7. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'ya Perslerin seferleri de görülmüştür. 7. yüzyılın ikinci yarısı boyunca da bölgeye Arap seferleri gerçekleştirilmiştir. Bölge 697'de Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.²

7. yüzyılda başlayan Arap fetihleri ile Kuzey Afrika'daki doğal Berberi nüfusu Araplaşmaya ve İslamlaşmaya başlamıştır. Latince konuşan Hristiyan Berberi bir toplumdaki Müslüman ve çoğunlukla Arapça konuşan bir topluma geçiş 400 yıldan fazla sürmüş ve 12.-13. yüzyıllarda Hristiyanlığın ve Latince'nin ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Tunus, Arap yönetimi altında da gelişme göstermiş, tarımda ve sulama sistemlerinde ilerleme katedilmiştir. Kahire'nin Fatımiler tarafından alınmasından sonra, bölge Fatımiler tarafından yerel kabilelere terk edilmiştir. Bölgenin hâkimiyeti 12. yüzyıl ve sonrasında birçok kabile ve topluluk arasında el değiştirmiştir. 13. yüzyılda bölgede Hafsid Hanedanlığı kurulmuştur. Hafsid Hanedanlığı döneminde çeşitli Hristiyan Akdeniz devletleri ile verimli ticari ilişkiler kurulmuştur. Hafsid hanedanının son yıllarında, İspanya bölgesinde kıyı kentlerinin çoğunu ele geçirmiş ancak bunlar daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir. 16. yüzyıl ortaları itibariyle bölgeye Osmanlı Devleti'nin ilgisi artmıştır. Tunus 1574'te tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş ve bu tarih itibariyle bölgede üç yüz yıl sürecek Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.³

1.1.2. Osmanlı Döneminde Tunus

Osmanlılar'ın Tunus ile ilk temasları 1500'lere dayanmaktadır. 16. Yüzyıl sonlarında, 1574'te Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı Donanması'nın deniz zaferi ile Tunus Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sonrasında da Tunus'ta düzenli olarak kalan bir Osmanlı ordusu bulundurulmuştur.⁴ Osmanlı yönetiminde Tunus eyaleti sancaklara ayrılmıştır ve bu sancakların yönetimi "Bey" adı verilen kişilerdedir. Askerî işlerden ve dinî konulardan

² Brett ve ark., "North Africa/Ancient North Africa". Encyclopedia Britannica.

³ Brett, Warmingtom, Abun-Nasr, "North Africa/From The Arab Conquest To 1830". Encyclopedia Britannica.

⁴ Ahmet Kavas, "Tunus", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yay. 2012), c.41, s.388.

merkezden tayin edilen kumandan ve kadılar sorumludur. Vergiler iltizam yoluyla toplanmış, gelirlerden beylerbeyi, sancak beyi, asker ve diğer memurların maaşları karşılanmıştır.⁵

Tunus'un korunmasında sayıları sekiz bini bulan yeniçeriler görev almıştır. Osmanlı idaresinde özellikle dinî konulardaki bağlantılar üzerinden irtibat kurulmuştur. Tunuslular, Osmanlı halifesinin tebaası olmaksızın hilâfete sadık kalmış ve vergiden muaf tutulmuşlardır. Karşılıklı siyasî ilişkiler azdır ve Tunus kendi içinde yabancı devletlerle anlaşma yapmasına izin veren otonomiye sahiptir. 1740'larda ile 1824 yılında Fransa ile yapılan anlaşmalar, korsanlığın engellenmesi ve köleliği kaldıran sözleşme, yönetimde olan Bey'lerin esnek bir hareket alanına sahip olduklarını göstermektedir. Dönemin Tunus toplumu yerli Araplar, Endülüslü Müslümanlar, Anadolu'dan gelen askerler ve sivil memurlardan oluşmaktadır. Ayrıca Anadolu'dan gelenlerin yerelde yaptığı evliliklerle ortaya çıkan ve "kuloğlu" adı verilen bir sınıf vardır. Bunlar, merkezî idare ile yerel arasında irtibatın sağlanmasında görev almışlardır.⁶

1.1.3. Fransız Hâkimiyeti Döneminde Tunus

19. yy sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki toprakları üzerinde hâkimiyetinin zayıflaması ile emperyalist ülkelerin hâkimiyetleri artmış ve bölge sömürge topraklarına dönüşmüştür. Sömürgecilik sonrasında bazı bölgeler yine emperyalist güçlerin etki ve müdahalesine açık bölgesel monarşilere bırakılmış, bazı bölgeler daha uzun yıllar süren sömürge yönetimine maruz kalmışlar ve çok uzun süren bağımsızlık mücadeleleri vermişlerdir.

Fransızların işgali öncesinde de Tunus resmen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi, ancak özerk bir yönetime sahipti. 1837'den 1855'e kadar hüküm süren Ahmet Bey çoğunlukla Fransız olan batılı danışmanların yardımıyla modern bir ordu, donanma ve sanayi kurmuştu. Bununla birlikte uzun süre Memlukler ve Türklerin egemen olduğu hükümette Arapça konuşan yerli Tunuslulara da yer verme adımları atmıştır. Köleliği kaldırmış ve Tunus'u Avrupa ile aynı çizgiye getirmeyi amaçlayan diğer modernizasyon adımlarını atmıştır. Ancak böylece bölgesini Avrupa'nın sınırsız ekonomik ve politik gücüne de maruz bırakmış oluyordu.

⁵ Kavas, a.g.e, s.389.

⁶ Kavas, a.g.e, s.391.

Reformları, hâlihazırdaki durgun ekonomiyi olumsuz yönde etkileyerek daha fazla borçlanmaya, yüksek vergilere ve kırsal kesimdeki huzursuzluğa neden olmuştur.⁷

Bir sonraki Bey, Muhammed (1855-59), Avrupa'ya karşı daha mesafeli durmaya çalışmış ancak bu artık mümkün olmamıştır. Devam eden sivil huzursuzluklar ve yolsuzlukların sonunda İngilizler ve Fransızlar Muhammed Bey'i 1839'un Osmanlısında olduğu gibi bir sivil haklar sözleşmesi olan "Fundamental Pact (Ahd el-Amân; Eylül 1857)" çıkarmaya zorlamışlardır. Tunus'ta Beylik sisteminin çöküşü de Muhammed el Sadık döneminde (1859-82) gerçekleşmiştir. 1861'de, Arapça konuşulan dünyada ilk anayasayı (dûstur veya destour) ilan etmiştir. Tunus'un egemenliğine son darbe, 1878'de Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin Fransa'nın Tunus'un kontrolünü kabul etmesiyle gerçekleşmiştir. Tunusluların Cezayir topraklarına tecavüz ettikleri bahanesiyle, Fransa 1881'de Tunus'u işgal etmiş ve Fransız ordusunun Tunus işgalini onaylayan, Bey'in maliye ve dış ilişkiler konusundaki yetkisini Fransa'ya devrettiğini beyan eden Bardo Anlaşması'nı imzalatmıştır.

Muammed el-Sadık'ın ölümünün ardından, onun halefi Ali, Fransız hükümeti tarafından kendilerince uygun bulunan idari, adli ve mali reformları uygulamaya zorlanmıştır. Marsa Konvansiyonu olarak bilinen bu anlaşma 1883'te imzalanmış ve Tunus üzerindeki Fransız kontrolünü sağlamlaştırmıştır.⁸ Fransa'nın hâkimiyetine girdikten sonra Tunus'ta muhalif hareketler de örgütlenmeye başlamıştır. 1880 ve 1890'larda yayınlanan bazı dergi ve gazeteler, bağımsızlık sürecinin temelleri olmuştur.⁹ 1890'larda "Genç Tunuslular" adlı eğitimli grup, hem Avrupa modeline dayanan reformları modernize etmek hem de Tunusluların kendi hükümetlerine daha fazla katılımını sağlamak için baskı yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte, grubun davranışları temkinli ve gizlidir. Asıl silahları 1907'de kurulan bir Fransız yayın olan Le Tunisien gazetesi olmuştur.¹⁰ 1908 yılında Jön Türkler'den ilham alarak kurulan Cemâatü's-şebâb et-Tûnisiyye adlı teşkilâtla siyasal etkinlikler başlatılmıştır. 1911'deki Trablusgarp Savaşı'nda Tunuslular Osmanlı Devleti'ne açıkça destek vermekten çekinmemişlerdir.¹¹ 1909'da bir Arapça baskısının basılmasıyla, Genç Tunuslular eşzamanlı olarak vatandaşlarını eğitmiş ve Tunus'un moderniteye doğru ilerlemesine yardımcı olmak için liberal Fransızları ikna etmiştir. Bu ılımlı ilk milliyetçi hareketler bile 1911-12'de Fransızlar

⁷ Nevill Barbour, Emma Murphy, L. Carl Brown. "Tunisia/History", Encyclopedia Britannica.

⁸ Barbour ve ark. "Tunisia/History". Encyclopedia Britannica.

⁹ Kavas, a.g.e, s.392.

¹⁰ Barbour ve ark. "Tunisia/History". Encyclopedia Britannica.

¹¹ Kavas, a.g.e, s.392.

tarafından baskıcı önlemlere maruz kalmıştır. Ancak kitlesel siyasi örgütlenmeye doğru ilk girişim 1. Dünya Savaşı'ı (1914-1918) sırasında Destour (Anayasa) Partisi'nin kurulduğu dönemde gerçekleşmiştir.¹²

Tunus'ta Fransız sömürgeciliğine karşı ilk düzenli siyasî hareket 1920'de kurulan el-Hizbü'd-düstûrî" adlı harekettir. Ancak hareket içinde bir süre sonra ayrılıklar baş göstermiş ve Habîb Burgiba'nın genel sekreterliğini yaptığı el-Hizbü'd-düstûrî el-cedîd adlı hareket oluşturulmuştur.¹³ 1920'de Destour Partisi, Bey'lerinden ve Fransız hükümetinden, Tunusluların Avrupalılarla aynı haklara sahip olacakları bir anayasal yönetim şekli kurulmasını talep etmiştir. Sonuç olarak Destour lideri Abdulaziz al-Thaalibi tutuklanmıştır.¹⁴ İki yıl sonra Bey Muhammed el Nasır, Fransız yönetiminden Destour'un verdiği önerinin kabul edilmesini istemiş ancak Fransız yönetiminin baskıları sonucunda bu talep de reddedilmiş ve kısıtlayıcı önlemler artırılmıştır. 1934'te genç bir Tunuslu avukat olan Habib Burguiba ve arkadaşları, propaganda yapmak ve kitlesel destek alabilmek amacıyla Destour Partisi'nden ayrılarak Neo-Destour adlı yeni bir örgütlenme oluşturmuştur. Fransızların yeni hareketi bastırma teşebbüsleri ise yalnızca yangını alevlendirmiş ve Neo-Destour, 1936'da Fransa'da Front Populaire hükümetinin gelmesinden sonra daha fazla güç ve etki kazanmaya başlamıştır. 1938'de yaşanan sorunlar Burguiba'nın ve partinin diğer liderlerinin tutuklanmasına yol açmış ve hareket resmen sona ermiştir.¹⁵

1951'de Fransızlar, Neo-Destour (Yeni Destur) genel sekreteri Salah Ben Youssef'in de üye olduğu ve Burguiba'nın Tunus'a dönmesine izin veren milliyetçi sempatileri olan bir hükümetin göreve gelmesine izin vermiştir. Ancak yeni kurulan hükümet bir Tunus parlamentosu kurmak istediğinde yine baskılarla karşılaşmıştır. Burgiba sürgüne gönderilmiş ve bakanların çoğu tutuklanmıştır. Bu, ilk defa milliyetçilerin silahlı eylemlere girişmesine ve saldırılar düzenlemesine neden olmuştur. 1954 Temmuz'unda, Fransız Pierre Mendès-France, pazarlık anlaşmasına bağlı kalmak şartıyla Tunus'a özerklik vereceğine söz vermiştir. Burgiba Tunus'a geri dönmüş ve bizzat katılmasa da müzakereleri takip etmiştir. Haziran 1955'te, dış politika, eğitim, savunma ve finans alanlarına katı sınırlamalar getirilmesine rağmen, Tunuslu delegeler tarafından bir anlaşma imzalanmış ve tam bir Neo-Destour bakanlığı kurulmuştur.¹⁶

¹² Barbour ve ark. "Tunisia/History". Encyclopedia Britannica.

¹³ Kavas, a.g.e, s.392.

¹⁴ Barbour ve ark. "Tunisia/History". Encyclopedia Britannica.

¹⁵ Barbour ve ark., a.g.e.

¹⁶ Barbour ve ark., a.g.e.

1.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI TUNUS'TA SİYASİ VE İKTİSADİ GELİŞMELER

1.2.1. Bağımsızlığın Kazanılması ve Habib Burgiba Dönemi (1956-1987)

1949'dan itibaren Habib Burgiba, Tunus Genel İşçi Sendikası'nın (UGTT) da desteğiyle Tunus'un bağımsızlık kampanyasını yoğunlaştırmıştır. 1952'de, Burgiba ve milliyetçi liderlerin tutuklanmasından ve Chenik hükümetinin dağılmasından sonra bağımsızlık mücadelesi açısından yeni bir yola girilmiştir. “La Main rouge” (kırmızı el) adlı ayrılıkçı grup çatışmaları şiddetlendirmiş, Fransız karşıtı halk isyanları ve saldırılar gerçekleştirilmiştir. Fransızlar tarafından önerilen reform girişimlerine rağmen, Tunus savaşın eşiğine gelmiştir. 31 Temmuz 1954'te, Fransız Konseyi'nin yeni başkanı Pierre Mendès France, Tunus'a içsel özerklik sözü vermiş, müzakerelere katılan Habib Burgiba bunu kabul edilebilir görmüş ve isyanlar durmuştur. Bu özerklik sözü bağımsızlığa giden yolun temelini teşkil etmiştir. 3 Haziran 1955'te, Başbakan ve Tunus Konseyi Başkanı Tahar Ben Ammar, Paris'te, Tunus'un bağımsızlığını onaylayan protokolü Dışişleri Bakanı Christian Pineau ile birlikte imzalamıştır. 20 Mart 1956'da yeni bir anlaşma ile 1881'deki Bardo Antlaşması yürürlükten kaldırılmış ve Tunus tamamen egemen bir anayasal monarşi olarak kabul edilmiştir. Tunus tarihinde 25 Mart'ta yapılan ilk yasama seçimlerinde Yeni Destur büyük bir zafer kazanmıştır. 8 Nisan 1956'da Habib Burgiba, ilk Tunus Ulusal Meclis başkanlığına seçilmiş ve 11 Nisan'da başbakanlığa atanmıştır. 12 Kasım 1956'da Tunus, Birleşmiş Milletlere kabul edilmiştir. Habib Burgiba, Temmuz 1957'de Tunus Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve ilk cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁷

Uzun yıllar Fransız ekonomisinin tamamlayıcı bir hammadde kaynağı ve Fransız sanayi mamullerinin bir tüketim merkezi olarak kalmış olan Tunus, bağımsızlığını elde ettikten sonra bağımsız bir ekonomi politikası yürütmek istemiştir. Ticari mübadelelerini de coğrafi yönden yalnız Fransa ile değil, diğer bütün memleketlerle yapmaya ve geliştirmeye yönelmiştir.¹⁸ Bağımsızlık sonrası Tunus ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir ve nüfusunun %46'sına yakını da bu sektörde çalışmaktadır. Bununla birlikte bağımsızlık sonrası sanayi ve turizm sektörlerinde de gelişme izlenmeye başlanmıştır. Tunus'un Fransa'ya bağımlılığı sebebiyle geçmişte ülkenin iktisadi gelişmesi oldukça yavaştır. Ancak Fransız hâkimiyetinden sonra Tunus, kalkınma planları ile iktisadi gelişmeyi hızlandırmış ve dış ticaret açığını azaltıcı hedefleri gerçekleştiren hamlelere girişmiştir.¹⁹

¹⁷ Le Petit Journal, “20 Mars 1956, jour de l'indépendance”, 2019. E.T: 20.04.2019

¹⁸ İstanbul Ticaret Odası (İTO), “Tunus Etütü” (İstanbul, 1972), s.14.

¹⁹ İTO, a.g.e. s.1.

1.2.1.1. Habib Burgiba Dönemi Siyasi Gelişmeler

Bağımsızlıktan bir hafta sonra gerçekleştirilen 25 Mart 1956 seçimlerinde Burgiba meclisteki tüm sandalyeleri kazanmış, 11 Nisan'da başbakan olmuş ve 25 Nisan'da hükümeti kurmuştur. Meclis, seçimlerin hemen ardından ülkenin yönetim şekli üzerine başlayan tartışmalarda Temmuz 1957'de monarşiyi kaldırmış, cumhuriyeti ilan etmiş ve Burgiba cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁰ Gerçekten de bağımsızlığın ilk yılları Burgiba ve partisini herkes desteklemiştir. Partinin üye sayısı 1955'te 300 bin iken 1957'de 600 bin olmuştur. Parti komuta kademesinin adı "Politik Büro" dan "Merkez Komite" haline getirilmiş ve üye sayısı da 5 yıl içinde 15'ten 50'ye çıkmıştır.²¹

Burgiba'nın 1956'da iktidara gelişi ile bağımsızlık taraftarları arasında laik liderlerin, Salah Ben Youssef ve onun takipçileri gibi daha muhafazakâr kesim üzerindeki hâkimiyeti de teyit edilmiştir. Burgiba 1957'de Arap ve İslam dünyasında zamanının en ilericisi olarak değerlendirilen kişisel statü yasalarından birini yürürlüğe koymuştur, Zeytune Camii gibi dini kurumları eğitim sisteminden ayırmış ve İslami toprak imtiyaz sistemini ortadan kaldırıp dini mahkemeleri yasaklamıştır.²² 1959'da kabul edilen Anayasa ile Tunus'ta bir başkanlık sistemi kurulmuş ve tek partili bir başkanlık sistemi uzun süre Tunus siyasi hayatına hâkim olmuştur. Yasama organı olan meclis ve devlet başkanı her 5 yılda bir aynı dönemde seçilmiştir. Hükümet de başkanın seçtiği başbakan ve bakanlar kurulu tarafından oluşturulmuştur.

1957'de yürürlüğe konan Kişi Statüsü Kanunu (Code du Statut Personnel) ve yine 1959'da kabul edilen Anayasa Burgiba yönetiminin erken dönemindeki iki temel reformdur. Kişi Statüsü Kanunu Tunus'un medeni hukuk alanında batılılaşma çerçevesinde yaptığı reformların ilki olmuştur. Kanun 13 Ağustos 1956'da çıkarılmış ve 1 Ocak 1957 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla evlilik, eşlerin sorumlulukları, çocuk sahibi olma, boşanma, miras, bağış, aile içi korunma, diğer özel koşullar gibi medeni hukuk konuları düzenlenmiştir.

Kişi Statüsü Kanunu karşı cinsler arasında daha eşit bir ilişki zemini oluşturarak çekirdek aile yapısını güçlendirmiştir. Kadınlar, evliliğin resmileşmesi ve boşanma süreçleri de dahil olmak

²⁰ Bülent Karaatlı, Arap Baharı'nda Farklı Bir Ülke Tunus, Nobel Yayınları, 2018, s.120.

²¹ Karaatlı, a.g.e, s.125

²² Fadhel Kaboub, "The Making of the Tunisian Revolution," Middle East Development Journal, 2013, s.15.

üzere, çocuk velayeti ve miras konularında yeni haklar elde etmişlerdir.²³ Kanunla evlilik için minimum yaş sınırları ve şartları belirlenmiştir. Çok eşle evlilik yasaklanmış ve geçersiz evlilikler tanımlanmıştır. Tek taraflı irade beyanı ile boşanma hukuken geçersiz sayılmış, mahkeme kararı ile boşanma şartı getirilmiştir. Anne, baba ve diğer velilerin çocuğun himayesi ile ilgili hak ve yükümlülükleri belirlenmiştir. Miras ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.²⁴

1959'da kabul edilen Anayasa'ya göre de Tunus Cumhuriyeti, dini İslam ve dili Arapça olan; özgür, bağımsız, egemen bir devlettir ve egemenlik onu Anayasa'ya uygun kullanan Tunus halkına aittir. Tunus Cumhuriyeti, insanın dokunulmazlığını ve inanç özgürlüğünü güvence altına almış ve kamu düzenini tehlikeye atmaması koşuluyla ibadet özgürlüğünü de korumuştur. Bütün vatandaşlar kanun önünde eşit tutulmuş ve aynı haklara ve görevlere sahip oldukları belirtilmiştir. Yasanın öngördüğü istisnai durumlar dışında, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı ve iletişimin gizliliği garanti altına alınmıştır. Fikir, ifade, basın, yayın, toplantı ve dernek kurma özgürlükleri kanunla öngörülen şartlar altında güvence altına alınmış ve sendika hakkı korunmuştur. Yine istisnai durumlarda hakların sınırlandırılması rejimi de anayasada belirtilmiştir. Yasama gücü beş yılda bir seçilecek meclise bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı aynı zamanda devlet başkanı kabul edilmiş ve yürütme gücü cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Buna göre cumhurbaşkanı başbakanın ve hükümetin üyelerinin atanmasından, hükümetin genel politikasının belirlenmesinden ve icrasından sorumlu tutulmuştur.²⁵

Arap Dünyası'nda bağımsızlığı takiben milliyetçi rejimlerde olduğu gibi, Burgiba da birçok çıkmazla karşı karşıya kalmıştır. Kendi kişiliği ve parti ile bütünleşen, yeni ulus devlet yapısına bir aidiyet duygusu yaratacak ve kurulan yapıda temel teşkil edecek milli duygular geliştirmeye öncelik vermiştir. ²⁶ Muhafazakâr yapılarla mücadele amacıyla, laik devlet yapısıyla İslami değerlere saldırmak yerine, Tunus'un İslami devlet özelliğini anayasa ile koruyup İslam'ın özünde ve etkilerinde bir reform süreci başlatmaya girişmiştir. Aynı zamanda, eğitimi ülke çapında geliştirmek, içeriğini dini etkiyi azaltacak şekilde modernleştirmek üzere kitlesel bir eğitim reformu başlatmıştır. İdari sistem; Fransız çalışanların genellikle parti tabanından ve ticari örgütlerden gelen gençlerle ikame edildiği bir "Tunuslulaştırma" süreci geçirmiştir. Bu

²³ Kenneth Perkins, A History of Modern Tunisia, Cambridge University Press, 2004, s.135

²⁴ Yakup Mahmutoglu, Tunus'ta Pozitif Hukuk'un Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1999, s.195

²⁵ Tunisie, Constitution du 1er juin 1959, <http://mjp.univ-perp.fr/constit/tn1959i.htm>. E.T: 11.03.2019

²⁶ Emma Murphy, Economic and Political Change in Tunisia, from Bourguiba to Ben Ali, Macmillan Press, 1999, s.50

dönüştürme süreci mümkün olan en çok sayıda Tunusluyu yeni devletin işleyişine dahil etme yoluyla, kendilerini yeni sistemin bir parçası olarak hissetmelerini sağlama ve olası bir muhalif oluşumun önünü almak için tasarlanmıştır. Sonuç olarak, Burgiba laik ve batı yanlısı elitlerin, muhafazakâr İslami kesim karşısındaki zaferini tesis etmiştir.²⁷

Burgiba etkili bir güç kontrolü mekanizması ile parti içi disiplini de kurmuştur. Parti aracını güçlendirmiş, ülke geneline yayılan yapılanmalarıyla halk desteğini arkasında tutmaya devam etmiştir. Öne çıkan parti üyelerini yakınında tutmuş ve onları, kendinde merkezileşen bir liderlik anlayışının gelişmesi amacıyla kullanmıştır. Devlet aracı ulusun hizmetine sunulmuş, parti de Burgiba'nın kendi siyasi programlarının hizmetine tâbi kılınmıştır. Bu durum Burgiba ve hükümetinin meşruiyetini ve halk desteğini artırmasına yaramış, süreç içinde parti ile hükümet arasında gittikçe muğlaklaşan bir ilişki ağı ortaya çıkarmakla sonuçlanmıştır. Ülke genelindeki yüzlerce parti şubesi ile birlikte federasyonlar, daimî komisyonlar, kongreler, ulusal konsey ve siyasi büro gibi yapılar arasında oluşturulan hiyerarşiye rağmen, parti demokratikleşmeden ziyade daha merkezi hale bürünmüştür. Partinin üst yöneticileri ile hükümet yöneticileri iç içe geçen dar bir elit kesimden ibarettir.²⁸

Ulusal örgütler ve dernekler, Burgiba'nın yeni Tunus Milleti fikrinde merkezi rol üstlenmişlerdir. Partiye bağlı, parti tarafından kurulmuş veya yöneticileri arasına bazı parti üyeleri dâhil edilmiş ulusal örgütler aracılığıyla, toplumun farklı siyasi kesimleri milli konularda bir araya getirilmiştir. Uzmanlar, kadınlar, öğrenciler, iş insanları, çiftçiler, öğrenciler ve gençler için oluşturulan sivil örgütler, temeli bağımsızlık öncesinde atılan zemin üzerinde gelişmeye devam etmiştir. Bununla birlikte, kendi çıkarları için hareket etmede aşırıya kaçmama ve ulusal birliği temsil eden parti ve yönetimi ile mücadele içine girmemeleri konusunda da kontrol altında tutulmuşlardır. Burgiba, parti üzerindeki egemenliği ile mümkün olduğunca çok gücü başkanlık monarşisi altında toplayarak Tunus siyasi sistemini kapsayıcı ve *korporatist** bir anlayışla idare etmiştir.²⁹

²⁷ Murphy, a.g.e, s.51

²⁸ Murphy, a.g.e, s.51-52

* Fransız devriminden sonra Orta Avrupa'da düşünce olarak ortaya çıkan, daha sonra yeni korporatizm adını alan, ilk kez İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesiyle uygulanan ve ardından Almanya ve İspanya'daki diktatör rejimlerce de benimsenen, sınıfların loncalar biçiminde tanımlandığı ve devletin loncaları temsil eden bir organ olarak iktisadi hayata sınırsız bir biçimde müdahale ettiği, iş çevreleriyle sendikalar arasındaki sınıf çatışmasını dengelenmeye çalıştığı ve özünde kapitalist sistemin korunduğu, sosyalizm ve sendikalizm karşıtı olan iktisadi sistem. (TDK)

²⁹ Murphy, a.g.e, s.55

Burgiba, ordunun siyasete müdahil olmasını istemediği için güçlü bir ordu yapılanmasının da karşısında durmuştur. Ordunun otoriteye meydan okuma gücüne sahip olmayacak kadar gelişmesine ve güçlenmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca ordu sivil yönetimin hâkimiyeti altına alınmaya çalışılmış ve karşı kuvvet olarak polis teşkilatı oluşturulmuştur. Tunus dış politikasında Burgiba'nın Arap Dünyası'ndaki çatışmalardan uzak durmuş ve ancak 1958'de Arap Birliği'ne katılmıştır. Mısır lideri Nasır ile de rekabet içinde olmuştur. Özellikle Burgiba'nın İsrail-Filistin meselesinde savaş yerine diyalog kurulması önerisi; Mısırlı Arap milliyetçilerden şiddetli tepkiler görmesine yol açmıştır.³⁰ Öte yandan ekonomik alanda, 1960'ların sosyalist politikalarının başarısız olması sonrasında 1970 başlarında tercih edilen liberalleşme dönemi bu sefer farklı sorunlar ortaya çıkarmıştır. Tüketici maliyet fiyatlarındaki artışın ücretlerdeki artıştan fazla olması orta ve alt sınıfları olumsuz etkilemiştir. Ekonomik sorunlar neticesinde baş gösteren 1978 genel grevine toplumun farklı kesimlerinden yüksek düzeyde katılım olmuştur.

Sosyalist ekonomiden liberal ekonomiye geçiş sonrasında; hükümet ile UGTT arasındaki uyuşmazlıklar görünür hale gelmeye başlamıştır. Bu süreçte, 1964-1965 arasında görev aldığı dönemde sendikayı bağımsızlaştırma girişimlerinden dolayı PSD'den kovulan Habib Achour tekrar sendika genel sekreterliği görevine dönmüştür. Bu süreçten sonra UGTT ile hükümet arasında görüş ayrılıkları devam etmiştir. Hükümet tarafından 1977'de ortaya atılan beş yıllık plan bu gerilimi en üst noktaya taşımıştır.³¹ 26 Ocak 1978'de UGTT bağımsızlıktan sonra ilk kez genel grev çağrısı yapmıştır. Siyasi çoğulculuk ve daha şeffaf bir ekonomi talebi nedeniyle tutuklanan bazı sendika üyeleri vardı ve dolayısıyla bu grev farklı mesajlar da taşıyordu. Ülke genelinde güvenlik güçleri ve vatandaşlar arasında yaşanan çatışmalarda en az 47 kişi hayatını kaybetmiştir.³²

PSD'den ayrıldıktan sonra Mestiri ve taraftarları daha özgür bir toplum talebi üzerinden yürüttükleri kampanya ile 1977'de Arap Dünyası'nda bir ilk olan LTDH'nin (Ligue Tunisienne des Droits de L'Homme, Tunus İnsan Hakları Ligi) kurulmasında merkezi rol üstlenmiştir. Bu oluşum işçilerin daha eşitlikçi bir toplum talebini de desteklemiştir. Mestiri, Haziran 1978'de MDS'yi (Mouvement de Démocrates Sociales, Sosyal Demokratlar Hareketi) kurmuştur. Aynı süreçte ASC (Association pour la Sauvegarde du Coran, Kuran'ı Koruma Derneği) ve diğer

³⁰ Karaatlı, a.g.e, s.126

³¹ Perkins, a.g.e, s.164

³² Perkins, a.g.e, s.165

İslami gruplar da bir hareket kurma çabası içerisine girmişler ve 1981'de Raşid Gannuşi ve Adulfettah Moro liderliğinde MTI'yı (Mouvement de Tendance Islamique, İslami Yöneliş Hareketi) kurmuşlardır.³³ Nitekim daha sonraki dönemlerde İslamcı muhalefetin kaynağını oluşturacak olan ASC, 1970'ler boyunca hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu büyümeye çeşitli faktörlerin katkıda bulunduğu görülmektedir. İlk olarak, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in birkaç üyesi hapisten çıktıktan sonra Tunus'a gitmiş ve fikirlerinin çoğu ASC üyeleri arasında itibar görmüştür. İkincisi, 1978'deki emek aktivistlerine yönelik şiddetli baskı, muhalefette İslamcıların çabucak doldurabilecekleri siyasi bir boşluk yaratmıştır. Üçüncüsü ise, İran'daki 1979 İslam devrimidir. İran İslam devrimi Orta Doğu'daki İslamcı düşünce için heyecan, umut ve daha büyük bir siyasi katılım isteği uyandırmıştır.³⁴

1970'ten beri görevde olan başbakan Hedi Amara Nouira'nın yaşadığı sağlık sorunları sonrasında 1980'de başbakan değişikliğine gidilmiş ve Burgiba 1980'de eski bakanlardan Muhammad Mzali'yi hem başbakan hem de PSD genel sekreteri olarak görevlendirmiştir. Mzali UGTT yöneticisi Habib Achour ve diğer tutuklu sendika üyelerini serbest bırakmış, kabineye parti dışından bakanlar atamış ve Mestiri'yi MDS'deki arkadaşları ile birlikte tekrar PSD yanında yer almaya davet etmiştir. Ayrıca hükümet siyasi partileri, örneğin Burgiba'nın "hayat boyu başkanlık" yapmasına karşı gelmemek gibi bazı şartlar altında, 1981'de gerçekleştirilecek seçimlere katılmaya davet etmiştir. Bu çerçevede PSD ve UGTT Milliyetçi Cephe adı altında güçlerini birleştirmiştir. %95 civarında ezici bir çoğunlukla seçimleri almış olmasına rağmen hükümet, 1982'de çok partili sisteme geçişin bir göstergesi olarak PCT'yi (Parti Communiste Tunisien, Tunus Komünist Partisi) yasal olarak tanımıştır. 1983'te Mzali hükümeti, MTI'nın artan etkinliği ve herhangi bir muhalif grupla iş birliğine girişebileceği endişesi ile MDS'yi ve daha önce Salah'ın MUP'undan ayrılan PUP'u (Parti d'Unité Populaire, Halk Birliği Partisi) da siyasi parti olarak tanımıştır. Ancak MTI'nın siyasi parti olma talebini reddetmiştir.³⁵

Takip eden yıllarda ekonomi kötüleşmeye başlamış, ticari açık büyümüş, işsizlik artmış ve dış borç yıllık bütçeyi aştıkça toplumda huzursuzluk artmış ve protesto gösterileri başlamıştır. 1983 sonunda IMF ve Dünya Bankası'nın bazı destekleri kaldırması sonucu artan ürün fiyatları ile kötü durum Ocak 1984'te "Ekmek İsyanı" adlı protesto gösterilerine sebep olmuştur.

³³ Perkins, a.g.e, s.165

³⁴ Kaboub, a.g.e, s.16

³⁵ Perkins, a.g.e, s.167-168

Burgiba yönetimi isyanları bastırmak için sıkıyönetim kararı almış ve bu süreçte binden fazla kişi tutuklanmıştır.³⁶ Ekmek İsyanını takip eden dönemde ülke genelinde birçok genel grev ve protesto gösterileri yaşanmaya devam etmiştir. Hükümet ile UGTT arasında defalarca görüşme gerçekleştirilmiş ve anlaşmalar imzalanmıştır. Turist sayısında, yağ, fosfat ve gaz gelirindeki düşüşle birlikte ithalat maliyetinin artması sonucunda döviz rezervinde yaşanabilecek büyük bir krizden kaçınmak için Dünya Bankası ve IMF tarafından sert bir devalüasyon önerilmiştir. IMF ve Dünya Bankası ayrıca tasarrufları arttırmak ve bütçeyi korumak için gelir vergisinin ve yerel faiz oranlarının artırılması için baskı yapmıştır. Ancak hükümet bu önlemlerin faturasının ağır olacağını düşünmektedir. Dolayısıyla 1985 bütçesinde, ekonomik sıkıntılardan korunmak için alternatif bir yol olarak dış borçlanmanın artırılması önerilmiştir.³⁷

1985'te hava sahası ihlali üzerinden çıkan bir anlaşmazlık sonrasında, Burgiba Tunus'taki bazı Libyalı basın organlarını ve kültür merkezini kapatmıştır. Libya ise 30 binden fazla Tunuslu göçmen işçiyi Tunus'a geri göndermiştir. Yaşanan sıkıntılar üzerine UGTT ve hükümet arasında yine anlaşmazlıklar baş göstermiş, hükümet bazı UGTT ofislerini kapatmış, genel sekreter Achour ev hapsinde tutulmuş ve sonrasında UGTT genel grev çağrısında bulunmuştur. Süreç içerisinde ekonomi daha da kötüleşmiş, Dünya Bankası ihracat kısıtlamalarının kaldırılması, hükümet harcamalarının azaltılması ve acilen %10 oranında bir devalüasyon yapılmasını önermiştir. Bazı önlemler uygulanmış ancak Tunus Dinarı yine de değer kaybına uğramıştır.³⁸ 1977'deki genel grevlerden itibaren aralıklarla devam eden sendika grevleri, 1984 Ekmek İsyanı ve sonrasında İslamcı kesimle yaşanan sorunlar Burgiba yönetiminin halk nazarında meşruiyetinin zedelenmesine yol açmıştır.³⁹ Tüm bu yaşanan sorunların neticesinde, Ekim 1987'de başbakanlık görevi verilen Zeynel Abidin Ben Ali 7 Kasım 1987'de Burgiba'nın sağlık koşulları nedeniyle görevini yapamadığını gerekçe göstererek bir tür darbe ile cumhurbaşkanlığını devralmıştır.

³⁶ Karaatlı, a.g.e, s.134

³⁷ Murphy, a.g.e, s.68-69

³⁸ a.g.e, s.69

³⁹ Karaatlı, a.g.e. s.135

1.2.1.2. Habib Burgiba Dönemi Ekonomik Gelişmeler

Bağımsızlık sonrasındaki ilk beş yılda Avrupalıların Tunus'tan çıkışı hem yeni hükümet için ekonomik sıkıntılar yaratmış hem de bazı fırsatlar sağlamıştır. Bir yandan ülke sağlık çalışanlarını, mühendislerini, girişimcilerini kısacası nitelikli nüfusunu yitirmiş ancak öte yandan Tunuslular için yeni iş imkânları doğmuştur. 1961 başlarında Burgiba yeni kurulan Planlama Bakanlığı'na Ahmed Ben Salah'ı atamış ve "Yeni Destur sosyalizmi"nin ilk adımları atılmıştır. 1964'te Yeni Destur partisinin adının PSD (Parti Socialiste Dusturien, Sosyaliste Destur Partisi) olarak değiştirilmesi ile bu ideolojinin benimsendiği resmen doğrulanmıştır.⁴⁰ Ayrıca 1958 yılında Tunus Merkez Bankası "Banque Centrale de Tunisie" kurulmuştur. Endüstri ve turizmin gelişmesi için uzun vadeli finansman sağlamak üzere de (Bangué de Développement de L'Économie de La Tunisie) Tunus Ekonomik Kalkınma Bankası oluşturulmuştur.

Tunus'ta 1962-1972 yılları arasında 10 yıllık bir kalkınma planı yapılmıştır. Bu 10 yıllık plan 1962-64, 1965-68 ve 1968-72 dönemlerini içeren 3 bölümden oluşmuştur. 10 yıllık Kalkınma Planı içinde toplam 1 milyar TD yatırım gerçekleştirilmiştir.⁴¹ Bu ilk kalkınma planı, ekonomide %6 oranında bir yıllık büyüme, iktisadi olarak kendine yeterliği geliştirme, yaşam standardını yükseltme ve gelir dağılımında eşitlikçi bir seviye yakalamayı öngörmüştür. 1960 başlarında yatırımların GSYİH içinde %10 olan payı 1970'e doğru %23'e çıkmıştır. Bazı yardım kuruluşlarının sosyalizm konusundaki kaygılarına rağmen, yurt dışından kamu ve özel girdiler 1969'da kişi başına 31 dolara ulaşmıştır. Fonların çoğu kredi şeklinde olduğundan, 1960-1972 yılları arasında hükümet borçları dört katına çıkmıştır.⁴²

Tunus'ta bağımsızlık ilân edildikten sonra hükümet, tarım sektörünü kooperatifler kurarak organize etmeye karar vermiştir. 1964 yılında Avrupalıların sahip olduğu bütün verimli topraklar devletleştirilmiş ve 1.000 hektardan fazla arazi pilot bölge seçilerek Tunuslulara verilmiştir. 1969 yılı sonlarına doğru yaklaşık 750.000 hektarlık arazi devlet kontrolü altına alınmıştır.⁴³ Bu dönemde zirai anlamda ülkenin 2/3'si tarıma elverişlidir. Tunus'ta portakal, limon, zeytin, buğday, arpa, mısır, yulaf ve üzüm yetiştirilen belli başlı ürünler olmuşlardır.

⁴⁰ Perkins, a.g.e, s.145-147

⁴¹ İTO, "Tunus Etütü" (İstanbul, 1979), s.14.

⁴² Perkins, a.g.e, s.147-149

⁴³ İTO, 1979, s.10.

1962'den itibaren istihali yılda %5,5 arttırmak hedef alınmıştır. Özellikle, sulama, makineleşme ve gübrelemeye önem verilmiş ve böylece ülkenin tarım ürünleri bakımından kendine yeterli hale gelmesi planlanmıştır. 60'lı yıllar Tunus sanayii henüz gelişme safhasında olup, mineral, yün, deri ve yiyecek maddelerinin basit anlamda işlenmesinden ibarettir. Gıda sanayii ise büyük oranda gelişmiş durumdadır. Şarap, çimento ve süper fosfat Tunus'un temel sınai ürünlerini oluşturmuştur. Zira Tunus'un fosfat yatakları geniş rezervlidir. İhracat genellikle tarıma ve önemli bir ihraç kalemi olan minerallere dayanmaktadır. Petrol ve zeytinyağı fosfatın yanında diğer önemli ihraç mallarıdır. Bu yıllarda şarap, narenciye ve diğer meyve ihracatı da genişlemiştir. İthalat genellikle, makine, metal eşya ve nakil vasıtalarına dayanmaktadır.⁴⁴

Bu dönemde Tunus'ta dış ticarete uygulanan gümrük tarife rejimi de genel tarife ve asgari tarife olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Genel gümrük tarifesi, çift taraflı anlaşma olmayan ülkelere tatbik olunmuştur. Bu ülkelerle Tunus arasındaki mübadeleler yok denecek kadar azdır. Asgari gümrük tarifesi Tunus ile iki taraflı ticaret anlaşması olan memleketlere, GATT üyesi ülkelere, Arap memleketlerine ve Fransız sahasına dâhil ülkelere tatbik edilmiştir. Türkiye'nin ihraç mallarına da söz konusu asgari gümrük tarifesi uygulanmıştır. Tunus'ta bağımsızlığı takiben Fransa, Tunus'un dış ekonomik ve ticari ilişkilerinde önemli bir pazar payını elinde bulundurmaya devam etmiştir. 1964 yılına kadar Fransa Tunus'un ithalatında %44 ihracatında ise %51 hisseye sahiptir. Ancak millileştirme politikaları neticesinde Fransa ile siyasi ilişkilerin bozulması neticesinde ticari ilişkiler de gerilemiştir. 1964 yılında Tunus Fransa ile arasındaki 1959 tarihli anlaşmayı yenilemekten kaçınmış, bunun üzerine Fransa Tunus'un ihraç mallarına yeni teşvik imkânları getirmiştir.⁴⁵

Ekonomide kronik bir dış ticaret açığının varlığı ve ihracatın son yıllarda durgunluk içinde bulunması sonucu Tunus'ta ithalatın kontrol altına alınması yolunda çaba harcanmıştır. Ancak ülkenin gıda malları tüketiminin yaklaşık %40'ı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Dönemin yerli sanayinin ve ihracata dönük üretim amacıyla kurulmuş yabancı sermayeli kuruluşların hammadde ve yedek parça ihtiyaçlarının temini zorunluluğu, kısa vadede ciddi bir ithalat kısıtlamasına gidilmesinin de önünde engel teşkil etmiştir.⁴⁶

⁴⁴ İTO, 1972, s.1-3.

⁴⁵ İTO, 1972, s.2.

⁴⁶ Tamer Kayacıklı, Fügen Çağlar ve Raife Eyiler, Tunus İhracat Pazar Araştırması (İstanbul: İTO, 1985).

Ağır sanayi alanında, yer altı kaynaklarının kullanımı ile ilgili olarak iki başarılı proje gerçekleştirilmiştir. Tunus fosfatı, görece yüksek maliyetinden dolayı uluslararası rekabette yer bulamıyordu. Ancak fosfat yan ürünleri üretecek tesislerin yapımı ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra çöküşe geçmiş olan madenler canlandırılmıştır. Uluslararası piyasada gübre ve fosforik asit üzerinden önemli gelirler elde edilmiştir. Ayrıca 1964 başlarında Borma'da bir İtalyan şirketin girişimiyle petrol bulunmuş ve daha sonra da Bizerte de bir rafineri inşa edilmiştir. Sanayileşme süreci hem kıyı kentlerini hem de bölgesel merkezleri kırsal kesim insanları için çekim merkezi haline getirmiştir. Tüm bu hamleler dinamik bir kalkınmaya işaret etmiş olsa da kırsaldan gelen tüm işçiler istihdam edilememiş ve bu işçilerin her biri kentli işsizlere dönüşmüşlerdir. Bu süreçte UGTT'nin işçilerin çıkarlarını savunma konusundaki yetersizliği ve güç kaybına uğradığı ortaya çıkmıştır.⁴⁷

1960'da ilk on yıllık plan yürürlüğe girdiğinde Tunus'ta tarım sektörü, işgücünün ve ihracatın yarısını, GSYİH'nin de dörtte birini oluşturuyordu. Planlama Bakanlığı ülkedeki tarımsal üretimi, merkezi olarak kontrol edilen bir devlet kooperatif sistemi ile örgütlemeyi planlamıştır. 1968 itibariyle kooperatifler tüm kırsal arazilerin üçte birinden daha fazlasını ve kırsal nüfusun dörtte birini içine almıştır. 1969 başlarında Planlama Bakanı Ben Salah kalan tüm diğer arazileri de kooperatif sisteme dâhil etmek istediklerini belirtmiştir. Bu plan çok ciddi tepkilere sebep olmuş, toprak sahipleri Yeni Destur'un sosyalist politikalarını protesto etmişlerdir. Sonrasında ise Ben Salah, Burgiba tarafından hedefleri ve uygulanmak istenen politikaları yanlış anlamakla ve ihanetle suçlanmış, görevden alınmış ve tutuklanmıştır. 1969 sonrası dönemde çiftçiler kooperatif sistemden çekilmeye başlamışlar, hükümet de kredi ve sübvansiyonlar üzerinden sağladığı desteklerle kooperatiflerin özelleştirilmesini amaçlamıştır.⁴⁸ Salih görevden alınca yerine Bahi Ladgham getirilmiş, 1970-1980 arasında ilk liberalleşme dönemi yaşanmıştır. Ladgham, tarım reformunu, özel sektörün teşvik edilmesini, ekonomideki kontrollerin azaltılmasını ve KİT'lerin sınırlı derecede özelleştirilmesini de kapsayan politikaları kabul etmiştir. 1970'den itibaren uygulanan liberal ekonomi politikaları, artan enflasyon oranları ile gündelik hayatı etkilemiştir. Orta sınıftaki meslekler gibi Ahmet Salih döneminde ücretlerinde iyileştirmeler yaşayan kesimler ve sol gruplar, uygulanan liberal politikaları eleştirmeye başlamışlardır. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren diğer sendika grupları da ücretlerde iyileştirmeler yapılması yönünde hükümet

⁴⁷ Perkins, a.g.e, 149-150

⁴⁸ Perkins, a.g.e, s.150-151

üzerinde baskılarını artırmışlardır. Tüketici fiyatları 1970-1977 arası %36 artarken, ücretlerde ise %18'lik bir artış olmuştur. Yaşanan ekonomik olumsuzluklar sonucunda ülkede 28 Ocak 1978 tarihinde büyük bir genel grev yaşanmıştır. Ülke genelindeki greve katılım yüksek düzeyde olmuş ve grevin bastırılması sırasında güvenlik güçlerinin şiddete başvurması sonucunda yaklaşık 100 gösterici yaşamını yitirmiştir.⁴⁹

Dördüncü Kalkınma Plânı 1973-1976 yılları arasında uygulanmış, ekonomik ve sosyal kalkınmada bir sıçrama amaçlanmıştır. Bu dönemde yatırımların GSYİH içindeki payı %25,3 olarak gerçekleşmiştir. Dördüncü kalkınma planı çerçevesinde yapılan yatırımlar sırasıyla en çok madencilik ve enerji, ulaşım ve haberleşme, tarım, imalat, inşaat, turizm ve diğer sektörlerdedir. Dördüncü kalkınma planı ile %6'lık büyüme hızı gerçekleştirilmiştir. Tarım ve ulaştırma sektörlerindeki gelişme ile plan hedefleri tutturulmuş ancak endüstri ve turizm alanında plan hedeflerinin gerisinde kalınmıştır. Beşinci kalkınma planı da 1971-1981 arasında uygulanmıştır. Beşinci Kalkınma Planı çerçevesinde öngörülen toplam yatırımlar 4,2 milyar TD olup, bunun %29'unu ABD, A.E.T. ülkeleri ve petrol ihraç eden Arap ülkeleri dâhil olmak üzere yabancı yatırımlar oluşturmuştur. Büyüme hızı da %7,5 olarak saptanmıştır. 1977 yılında yatırımların sırasıyla en çok hizmet, enerji ve imalat sektörlerine yapıldığı görülmüştür.⁵⁰ Öte yandan, yetmişli yıllarda hükümet ihracata yönelen ve yabancı yatırımlara yer veren bir endüstri politikasını benimsemiştir. Nisan 1972'de kanunlaşan bir tasarı, yabancı firmaların ihracata yönelik üretim yapan fabrikalar kurmasını öngörmektedir. 1973 yılından itibaren Tunus'a yabancı sermaye akımı hızlanmıştır. Yatırımcı ülkeler Batı Almanya, İtalya, Fransız firmaları olup daha çok tekstil, gıda sanayii, mekanik ve elektrik aletleri sahalarında yatırım yapmışlardır.⁵¹ 1975 yılında 2 milyon ton fosfat ihraç edilmiştir. Bu yönüyle Tunus 70'lerde dünyada fosfat üreten belli başlı ülkelerden birisidir. 1975 yılında fosfat ihracatından 46,4 milyon Tunus Dinarı gelir elde edilmiştir ve fosfat ihracatı toplam ihracatın %13 nü oluşturmuştur.⁵²

1960'lı yıllardan itibaren Tunus'ta turizm sektöründe de büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Turizm, Tunus'un en önemli döviz gelirlerinden birini oluşturmuştur. Turizmden elde edilen gelir 1975 yılında 115 milyon TL, 1976 yılında ise 150 milyon TD olmuştur. 5. Kalkınma Planı

⁴⁹ Karaatlı, a.g.e, s.128-129

⁵⁰ İTO, 1979, s.14.

⁵¹ a.g.e, s.10

⁵² İTO, 1979, s.11.

1981 yılında turist sayısının ve otel kapasitesinin artırılarak 230 milyon Tunus Dinarı döviz gelinine ulaşmayı hedeflemiştir.⁵³ Tunus'un dış ticaret açığı 1975 yılında ithalattaki önemli artışlar neticesi büyük bir artış göstermiştir. Ayrıca dünya zeytin fiyatlarındaki düşüşler de buna neden olmuştur. Dış ticaret açığı 1976 yılında da artmaya devam etmiş ve 318,5 milyon TD olmuş ve 1977'de 781 milyon TD seviyesine çıkmıştır. Bundan dolayı sonraki kalkınma planlarına dış ticaret açığını hafifletme amacı da eklenmiştir.⁵⁴ İktisadi gelişme yolunda önemli mesafe alınmış olması Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın 1984 yılında 8.024 milyon ABD Doları seviyesine ulaşmasını sağlamıştır. 1985 yılı GSYH'si için ise 8.304 milyon ABD Doları öngörülmüştür. Kamu ve özel sektör tüketimi ise GSYH'nin %75'i civarında seyretmiştir. 1982-86 yıllarını kapsayan VI. Plan döneminde iktisadi büyüme hızı 1982'de %0,3, 1983'de %4,5 olmuş; 1984 de %5,5'e yükselmiştir. 1985 yılı için ise %3,5'luk bir oran öngörülmüştür. Nüfus artış oranının ise %2,5 olduğu göz önüne alındığında tüketimin yılda %2 civarında arttığı ifade edilebilir.⁵⁵

1.2.2. Zeynel Abidin Ben Ali Dönemi (1987-2011)

1.2.2.1. Ben Ali Dönemi Siyasi Gelişmeler

Habib Burgiba Dönemi'nin Başbakanı Zeynel Abidin Ben Ali, 7 Kasım 1987'de Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın sağlık sorunlarını ve yaşlılığını gerekçe göstererek Anayasa'nın 57. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanlığını devraldığını açıklamıştır. Ben Ali iktidara geldiğinde devlet; işlemeyen, baştan aşağıya tek parti PSD ile bütünleşik, kamusal araçları kendi hedefleri doğrultusunda harekete geçiren, kendi iç çekişmelerinde boğulan bir bürokratik yapıya sahipti. Ben Ali öncesi, Burgiba'nın modernleşme ve kalkınma ile birlikte ilerleyen *korporatist* siyasi sistemi öncelikle beklentileri artırmış ancak sonrasında birçok kişi için hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu beklentiler (ör: etkin siyasi partilerin yokluğu) Ben Ali döneminde de özellikle UGTT ve İslami hareket tarafından gündemde tutulmuştur. Ben Ali siyasi reform sözü verdiğinde de birçok partinin rekabet edebileceği bir siyasi alan oluşacağına dair beklentiler artmıştır. Ancak Ben Ali'nin erken dönem reformları; devlete yönelen siyasi baskıları azaltma, siyasi sistemin kapsayıcılığına olan güveni artırma, devlet ve parti içinde kurumsal yapıyı tekrardan canlandırma çabası olarak yorumlanabilir. Bu süreç Ben Ali için,

⁵³ İTO, a.g.e. s.14.

⁵⁴ İTO, a.g.e. s.18.

⁵⁵ İTO, 1979, s.18.

var olan sistemi değiştirmek değil, güvenilirliğini yeniden sağlamaktır. Reformları demokratik değildir, alanları, sıklığı ve kapsamı Başkan Ben Ali tarafından belirlenmiş; yukardan aşağı zorlayıcı biçimde hayata geğirilmiştir. Ben Ali bu reformlarla devlet ve her birini PSD çizgisine yaklaştırmaya çalıştığı diğer partiler arasında yeni bir ittifak yaratmayı amaçlamıştır.⁵⁶

Ben Ali başa geğtikten sonra Burgiba yanlılarını siyasetten tasfiye etmiştir. Başbakan değiştirilmiş ve bazı Burgiba yanlıları tutuklanmıştır. Parti adındaki sosyalist kelimesi çıkartılmış ve PSD olan adı (RCD-Rassemblement Constitutionnel Démocratique) Demokratik Anayasal Birlik olarak değiştirilmiş ve 1988’de ilk RCD Kongresi toplanmıştır.⁵⁷ Ben Ali Eylül 1988’de; yeni bir ulusal uzlaşı zemini oluşturmak, buna yönelik şartları ve hedefleri konuşmak üzere, muhalif partiler, ticari ve ulusal örgütler dâhil olmak üzere toplamda 16 örgütün temsilcileri ile görüşmeye başlamıştır. Görüşmelerin sonunda varılan uzlaşı, darbenin yıl dönümü 7 Kasım 1988’de açıklanmıştır. Bu pakt ile Ben Ali, ulusal örgütlerin olası bir muhalif ve çatışmacı rol üstlenmelerinden evvel, onlara birer devlet “partneri” rolü biçerek, *korporatist* devlet biçimini tekrar canlandırmaya çalışmıştır. Pakt ile Burgiba’nın “sekülerist” anlayışı reddedilerek devletin Arap ve İşlami karakteri vurgulanmıştır. Bununla birlikte aşırılıkçı dini gruplar uzlaşının dışında tutulmuştur. Ulusal Pakt; siyasi sistem, kalkınma stratejisi ve dış ilişkiler olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Siyasal sistem bölümünde; Tunus Anayasası’nın serbest seçimleri, kuvvetler ayrılığını, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını, hukukun üstünlüğünü ve milletin egemenliğini garantilediği bir kez daha vurgulanmıştır. Kalkınmaya dair olan bölümde yurttaşların dayanışmasına ve sorumluluklarına yer verilmiş; vergilerin düzenli ödenmesi, çocukların eğitilmesi gibi konulara yer verilmiştir. Ekonomik kalkınmanın, gelir dağılımında adalet ve toplum çıkarına öncelik verilmesi temelinde geręekleřtirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁵⁸ Dış İlişkilere yer veren son bölümde ise devletin saygınlığını yeniden tesis edecek şekilde; tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya ve işbirliklerini sürdürmeye devam edileceği ilan edilmiştir. Ortak çıkarlar temelinde Büyük Mağrip birliğini geręekleřtirmek için çalışılacağı, İşlam ve Arap Dünyası, Afrika ve Akdeniz ülkeleri ile dayanışma içerisinde olunacağı bildirilmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Murphy, a.g.e, s.221-223

⁵⁷ Karaatlı, a.g.e, s.159-160

⁵⁸ Murphy, a.g.e, s.173-174

⁵⁹ Negre de Zaba, “Rappel de la Declaration du 7 Novembre”. <http://espace.tunisie.over-blog.com/article-4000612.html>. E.T:24.04.2019

Ulusal Pakt'ın kabul edilmesiyle ülke genelinde muhalif siyasi partilerin örgütlenmesine izin verilmiş ve muhalefete uygulanan baskı hafifletilmiştir. Siyasi davalara bakan Devlet Güvenlik Mahkemesi lağvedilmiş, üç bin kadar siyasi tutuklu serbest bırakılmış, basın yayın organlarına daha serbest bir hareket alanı bırakılmıştır. Tüm bu gelişmeler Batılı ülkeler tarafından da demokratikleşme yönünde atılan olumlu adımlar olarak değerlendirilmiştir. 1989'da ilk kez çok partinin katıldığı genel seçimler düzenlenmiştir.⁶⁰ Ben Ali hükümeti iki erken reforma imza atmıştır. Birincisi, 1975'te Burgiba tarafından getirilen ve hayatı boyunca başkanlık yapabilmesini sağlayan düzenleme kaldırılmış, en çok on beş yıllık başkanlık kuralı ve başkana 70 yaş sınırlaması getirilmiştir. İkinci olarak, 3 Mayıs 1988 de ırk, din, dil temelli olmama şartı gibi bazı kısıtlamalarla birlikte siyasi hareketlerin yasallaşmasına izin veren yeni kanunla, çok partili sistem kurumsallık kazanmıştır. Bunu takiben iki küçük muhalif parti yasallık kazanmıştır.⁶¹ Hiç bir partinin ırk, din, dil ya da bölge merkezli olamayacağını; her partinin Arap-Müslüman kimliğini, insan haklarını, cumhuriyet rejimini, kadın haklarını savunma zorunluluğu kuralı getirilmiştir. Yeni çıkarılan yasa kapsamında MTI, 1989 seçimleri öncesi ismini değiştirerek Nahda (Rönesans, Yeniden Doğuş) yapmıştır. Ancak Ben Ali, ismini değiştirmiş olmasına rağmen yine de ülkedeki en güçlü muhalif grup olan İslami çizgideki Nahda'yı yasal olarak tanımamış ve Nahda'ya karşı cephe almaya başlamıştır. Parti adı altında seçime giremeyen Nahda adayları da bağımsız olarak seçime girmiştir. Sonraki süreçte Ben Ali laik muhalif grupları Nahda'ya karşı bir araya getirmek için girişimlerde de bulunmuştur. 1989'da yapılan seçimlerde RCD %80, Nahda %15, diğer laik muhalefet ise toplamda %5 oy almış, cumhurbaşkanlığını ise Ben Ali kazanmıştır.⁶²

Sonraki süreçte Nahda'nın aldığı oy rejim için tehdit olarak algılanmaya başlamış ve bunu takiben İslami muhalefet başta olmak üzere muhalif unsurlar bastırılmaya başlanmıştır. Nahda üyelerinin birçoğu tutuklanmış Gannuşi yurt dışına kaçmıştır. Benzer bir şekilde seküler bir parti olan Cumhuriyet Kongresi'nin de faaliyetleri yasaklanmış ve lideri Moncef Marzouki de yurt dışına kaçmıştır.⁶³ 1990'larda da Ben Ali rejiminin muhaliflere ve özellikle Nahda'ya olan baskısı devam etmiştir. 1991'deki RCD bürosu baskınının ardından Nahda suçlu bulunmuş, terörist organizasyon olarak kabul edilmiş, 300 kadar üyesi yargılanmış ve Nahda ile ilişkileri olduğu tespit edilen 15.000 kişinin kamuda çalışması yasaklanmıştır. 1994'te yapılan

⁶⁰ Karaatlı, a.g.e, s.159-160

⁶¹ Murphy, a.g.e, s.172-173

⁶² Karaatlı, a.g.e, s.161-162.

⁶³ Nebahat Tanrıverdi, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, 2011, cilt:3 sayı:6, s.29

seçimlerde de RCD ezici çoğunlukla meclisi ele geçirmiştir. Bununla birlikte Ben Ali, seçim öncesi vaadini uygulamış ve muhalif gruplara 19 sandalye bırakmıştır. Cumhurbaşkanlığı için Moncef Merzuki adaylığını koymaya çalışmışsa da, seçime girmesi engellenmiş ve Ben Ali cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶⁴

1990 itibariyle İslami muhalefete karşı baskıların başlaması, Ben Ali'nin reformlardan geri dönüşünün göstergesi olmuştur. 1989 genel seçimlerinde bağımsız olarak seçimlere giren İslami muhaliflerin başarısına rağmen hükümet Nahda'nın yasal olarak tanınma yönünde yaptığı başvuruları reddetmeyi sürdürmüştür. Hükümetin, Şubat 1991'de bazı RCD şubelerine düzenlenen saldırıların düzenleyicileri arasında Nahda üyelerinin de bulunduğu yönündeki suçlamaları ses getirmiştir. Nahda ise bu suçlamaları reddetmiş, Raşid Gannuşi saldırıları kınamakla birlikte, rejimin siyasi baskılarına karşı gençliğin böyle bir tepki göstermesinin anlaşılabilir olduğunu söylemiştir. Bu süreçte, Körfez Savaşı'na yönelik Nahda yönetimi içinde yaşanan görüş ayrılıkları da belirginleşmiş, parti genel sekreteri Abdulfettah Moro'nun da aralarında bulunduğu beş ılımlı lider Gannuşi'nin aktivist yaklaşımlarını sorumsuz bulduklarını belirten bir bildiri yayımlayarak, parti yönetim kurulundan istifa etmiştir.⁶⁵ Teröre karşı Arap ve Avrupa ülkeleri arasında bir koalisyon oluşturmak Ben Ali yönetiminin hedeflerinden birisi haline gelmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar İslami hareketin bastırılmasını da meşrulaştırıcı zemin hazırlamıştır. Sudan ve İran İslami hareketlere sponsorluk yaptığı gerekçesiyle sürekli suçlanmıştır. Seküler muhalefet her ne kadar baskıcı rejim uygulamalarına karşı itirazlarını dillendirmiş olsa da, rejimle çıkarları örtüştüğü sürece birlikte hareket etmiştir. Bu süreçte rejimin başarısının altında, İslami muhalefetin baskılara karşı direnecek gücü olmaması ve bazı diğer hataları yatmaktadır. 1995 itibariyle ülkede İslami hareket bütünüyle bastırılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte Ben Ali yönetimi altında açılım yönünde kazanılan siyasi başarılar tamamen tersine çevrilmiştir.⁶⁶

Ben Ali hükümeti 90'lı yılların sonlarında ilk yıllarındaki uzlaşmacı tavrından ve liberal politikalarından uzaklaşmış, muhalif grupların tasfiyesi, liderlerinin tutuklanması gibi insan hakları ihlalleriyle dolu otoriter yapıya doğru kaymıştır. 1989 ve 1994 seçimlerinin ardından 1999'da yapılan seçimlerde Ben Ali ilk defa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rakip adayın çıkmasına izin vermiştir. Ancak göstermelik gerçekleşen seçimler sonucunda Ben Ali yine

⁶⁴ Karaatlı, a.g.e, s.164.

⁶⁵ Murphy, a.g.e, s.196

⁶⁶ Murphy, a.g.e, s.199-201

oyların %99'unu alarak üçüncü kez cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶⁷ 1988'de bizzat kendisince anayasaya eklenmiş olan üç kereden fazla cumhurbaşkanlığı yapılamayacağına dair anayasa hükmü gereğince 2004'te Cumhurbaşkanlığı'nı bırakması gerekmiştir. Ancak Ben Ali, bizzat kendisi tarafından anayasaya konan bu maddeyi kaldırmak ve yeniden seçilebilmek amacıyla Mayıs 2002 tarihinde halk oylamasına gitmiştir. 26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan oylama %99,5 oy oranı ile kabul edilmiş ve anayasa maddelerinin yarıya yakın bölümünü değiştiren reform paketi ile aynı kişinin cumhurbaşkanlığı görevine üç defa seçilebilmesine ilişkin kısıtlama kaldırılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için 70 olana azami yaş sınırı 75'e çıkarılarak 2009 seçimleri sırasında 73 yaşında olacak olan Ben Ali'ye 2014 yılına kadar iktidarda kalma yolu da açılmıştır.⁶⁸ 2000'lerde ve sonrasında Tunus da diğer Arap ülkeleri gibi uluslararası terörizme karşı mücadele olarak adlandırılan yeni kampanyaya yani ABD ittifakına katılmıştır. Esasında bu süreç rejim tarafından, 11 Eylül saldırısının ikliminden faydalanmak suretiyle ulusal basını kontrol etmek, insan hakları örgütlerinin ve muhalif grupların seslerini bastırmak amacıyla kullanılmıştır.⁶⁹

Bununla birlikte, Ben Ali'nin baskısı altında olan İslamcıların yanı sıra aynı muameleye tabi başka laik muhalif gruplar da olmuştur. Gazeteciler, insan hakları aktivistleri, akademisyenler ve yazarlar da hükümetin baskıcı tutumuna maruz kalanlar arasındadır.⁷⁰ Mayıs 2002'de yaşananlar, değişimin ordudan gelme ihtimalini de Tunusluların değişime yönelik umutlarını da ortadan kaldırmıştır. 1 Mayıs 2002'de, bir askeri helikopter kazasında, Genelkurmay Başkanı ve ordunun üst yöneticilerinden bazıları hayatını kaybetmiştir. Helikopter kazası haberi de ordunun Ben Ali'nin ömür boyu sürecek başkanlığına engel olmak için müdahale edebileceğine yönelik halktaki son umudu ortadan kaldırmıştır.⁷¹

2008 yılına gelindiğinde siyasi hayattaki olumsuzluk ve ekonomik zorluklar nedeniyle halk için hayat daha da ağırlaşmıştır. 1996-1997 yılları arasında üniversite mezunu genç sayısı, artmış. Özellikle eğitilmişler arasında işsizlik oranı % 50'ye yaklaşmıştır. Küresel krizin etkisi de baş göstermiş ve yeni istihdam alanları da yaratılamamıştır. 2008 Ocagında Tunus'un Güneybatı bölgesinde yer alan Gafsa Fosfat İşletmesi'nde istihdamda yaşanan kayırmacılık ve

⁶⁷ Karaatlı, a.g.e. s.168.

⁶⁸ Karaatlı, a.g.e. s.171.

⁶⁹ Abderrahmane Derradji, "Tunisia: From Bourguiba's Era To The Jasmine Revolution and Fall of Ben Ali" Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, s.43.

⁷⁰ Derradji, a.g.e. s.44

⁷¹ Kaboub, a.g.e, s.6

bölgesel bir isyana sebep olmuştur. 2008'deki isyan yerel sendikaların, öğrenci birliklerinin ve "Diplomalı İşsizler Bölge Komitesi"nin de desteğiyle gösteriler diğer yerleşim birimlerine yayılmıştır. İsyana birkaç ay içinde alınan sert tedbirler sonunda ancak bastırılabilmiştir. 1991-2008 dönemi Ben Ali, baştaki olumlu gelişmelere rağmen, muhalefeti engelleme ve ekonomik göstergelerin kötüleşmesi ile ülke genelinde rejim karşıtı bir toplumsal muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. Siyasi olarak Ben Ali'nin baskısının artması, ekonomide ise özelleştirme kapsamında devlet kontrolünün zayıflaması ile ortaya çıkan işsizlik sorununa yapısal çözümler getirilememiştir. Ekonomik sorunların arttığı bu süreçte devletin baskı politikalarının yanı sıra yolsuzluk ve kayırmacılık gibi durumlar da toplumsal muhalefetin büyümesine sebebiyet vermiştir.⁷² Ben Ali 25 Ekim 2009 seçimlerinde de aday olmuş ve oyların %89'unu alarak beşinci kez 5 yıllık bir dönem için cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Aynı tarihte yapılan meclis seçimlerinde de mecliste ezici çoğunluğu ele geçirmiştir. Ben Ali'nin seçimlerinin ardından 2014 seçimlerinde de tekrar aday olmaya dönük yeni bir kampanyayı başlatması, baskıcı sistemin sadece siyasi hayatta değil her alanda kendini hissettirmesi, % 14-15'lerde seyreden işsizlik oranı ve ekonomik mafyalaşmanın iyice su yüzüne çıkması siyasi gerilimin iyice yükselmesine sebep olmuştur.⁷³

Ben Ali ve Neo-Destour partisi 2011 devrimine kadar siyasi alana hükmetmeye devam etmiştir. Ben Ali ayrıca, Kartaca'da görkemli bir cami inşa ederek ve bütün büyük dini törenlere katılarak kendisini Tunus'taki İslam inancının bir koruyucusu olarak resmetmiştir. Bütün bunlar İslami grupların siyasi muhalefetlerine karşı koymak için yapılmıştır. Kısacası, Ben Ali ve partisi RCD, gerçek muhalefetin ortaya çıkmasını ya da siyasi alanda anlamlı bir etki yaratmasını imkânsız hale getirmiştir. Yıllar boyunca Ben Ali, ulusal mecliste muhalefet partileri için ayrılan sandalye sayısını artırarak siyasi çoğulculuk yanılısaması yaratmış, listeler ve seçim yasaları her zaman muhalefetin etkisinin artmayacağı şekilde sürekli ayarlanmıştır. RCD partisi içinde olası bir bölünme ise neredeyse imkânsız hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanı'na meydan okuyabilecek bir siyasi sermaye inşa etme potansiyeline sahip olduğundan şüphelenilen herkes hızlıca daha önemsiz bir mevkiye alınmıştır.⁷⁴ Bu süreçte esasında güçlü bir İslamcı siyasi muhalefet tehdidi Ben Ali için çok açıktır. 1980'lerin ekonomik krizinin ortasında Ennahda, İslami değerlere dayanan, orta sınıfın ekonomik ve sosyal adalet beklentileri ile uyumlu, şiddet içermeyen demokratik bir tarzda gündeme gelmeye

⁷² Karaatlı, a.g.e. s.173.

⁷³ Karaatlı, a.g.e. s.175.

⁷⁴ Kaboub, a.g.e. s.5

başlamıştır. İslamcı bağımsızların 1988 seçimlerinde yüksek oy alması sonucunda, Ben Ali için İslamcılarla olan işbirliği dönemi sona ermiştir. Ennahda yasaklanmıştır ancak sürgündeki üyeleri, Ben Ali rejimi eleştirilerini dile getirmeye, insan hakları ihlallerini, siyasi özgürlüklerin eksikliğini, demokratik olmayan uygulamaları, yolsuzluk, ekonomik ve sosyal adalet konusundaki kötü durumu dillendirmeye devam etmişlerdir.⁷⁵

Muhafif basının yokluğu, istihbarat örgütünün gözle görülür biçimdeki etkinliği, siyasi kişilikler için dokunulmazlığın bulunmaması ve yaşanan insan hakları ihlalleri ile Ben Ali döneminin siyasi liberalleşme süreci talihsiz bir şekilde sonlanmıştır. Burgiba'nın sokaklara inen, halkla buluşan anlayışı yerine Ben Ali, Kartaca Sarayı'na çekilmiş ve halka karşı yabancılaşmıştır. Demokratikleşme anlayışı muhafif beklentileri karşılamaktan uzak bir biçimde belli alanlarla sınırlı kalmış, güvenlik anlayışı korku ve güvensizlikten beslenmiştir. Ben Ali'nin, muhafif partilerin yasallaşmasını, gerçek bir diyalog oluşturmak ve yönetimde söz sahibi kılmak için isteyip istemediği de şüphelidir. Her ne olursa olsun, toplumun demokratik hak ve sorumlulukların tesis edilmesine hazır olduğunu düşünenler için Ben Ali'nin söylemleri ile eylemleri uyuşmamıştır.⁷⁶

Sonuç olarak siyasi alanda Ben Ali, ilk önce hayat boyu başkanlığı kaldırarak ve ardışık olarak azami üç dönemlik cumhurbaşkanlığı süresi belirleyerek çoğulcu bir liberal demokrasi kurma sözü vermiştir. Gerçekte ise Ben Ali bu uygulamaları ile siyasal manzaraya olan tutkusunu güçlendirmek ve Burgiba sistemindeki başkanlık yetkilerini korumak için sadece zaman kazanmaya çalışmıştır. Siyasi mahkûmları serbest bırakmış ve yasaklanan İslamcılar dâhil 16 siyasi örgüt ve partiyi, ulusal çıkarları, istikrarı ve demokratik reformları teşvik etmek için 'Ulusal Pakt' çerçevesinde iktidarının tanınmasına davet etmiştir. Potansiyel rakipleri olmasına rağmen, partilerini yasallaştıracağına söz vererek ilk üç yıl boyunca İslamcılarla birlikte hareket etmiştir. Bu onların popüler desteğini ölçmesine ve kitlesel bir baskı sürecinden önce ilişki ağlarını ve destekleyicilerini tespit etmesine olanak sağlamıştır.⁷⁷

⁷⁵ Kaboub, a.g.e. s.16.

⁷⁶ Murphy, a.g.e, s.217-220

⁷⁷ Kaboub, a.g.e, s.4.

1.2.2.2. Ben Ali Dönemi Ekonomik Gelişmeler

Tunus'ta Ben Ali dönemi öncesinde 1970-1985 yılları boyunca, özel sektörün teşvik edilmesi, serbestlik ilkesinin ve liberal politikaların uygulanmasıyla ulusal girişimcilik gelişmiştir. 1986'dan itibaren, GATT'a üyelik ve Avrupa Birliği ile Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasının imzalanmasıyla Tunus ekonomisi iktisadi gelişme yolunda önemli mesafeler almıştır. 1992-96 yıllarını kapsayan VIII. Plan döneminde yıllık GSYİH büyüme oranı %6 olarak hedeflenmiştir. 1992 yılında hububat ve zeytinyağı üretiminin rekor düzeye ulaşması, turizmin güçlü bir performans göstermesiyle GSYİH'nın büyüme oranı %8 olmuştur. 1995 yılı rakamlarına göre, artış gösteren ithalat 7,5 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.⁷⁸

1992 yılında, Ben Ali, tüm ihale kararlarının kendinden geçmesini gerektiren bir kararname çıkarmıştır. Daha öncesinde, Başbakanlık makamının himayesinde çeşitli bakanlıklardan teknik uzmanların katılımıyla oluşturulan bir komite tüm büyük ihale süreçlerini yönetmiştir. 1992 kararı, Cumhurbaşkanının kişisel ofisinden doğacak bir yolsuzluk dalgasını da böylece harekete geçirmiştir. Bu süreç aynı zamanda Tunus'un, bütünüyle Ben Ali lehine olan ve devlete ait bazı teşebbüslerin özelleştirilmesini zorunlu kılan, Dünya Bankası destekli Mise à Niveau politikaları ile de aynı zamana denk gelmiştir.⁷⁹

Şirketlerin uluslararası rekabetle yüzleşmelerine yardımcı olmak için endüstriyel bir politika olarak tasarlanan Mise à Niveau (1996-2001), Tunus ekonomi politiğinde başka bir anlam kazanmıştır. Tunuslu şirketlerin uluslararası rekabete uyum sağlamasına yardımcı olmak için Avrupa tarafından başlatılmışken; iş dünyasını kontrol mekanizmalarına dönüşmüştür. Ayrıca, Mise à Niveau politikaları rasyonel olarak geliştirilip uygulanmış; sektörlerin ve bölgelerin hedefleri doğrultusunda modernleşme, uluslararası rekabete uyum sağlama, ekonomik dünyanın endişelerine cevap verme amacı taşımıştır. Ancak program Tunus'ta doğal olarak otoriter reformizm anlayışı ile sınırlı kalmıştır. Bu yönüyle program, temelleri mevcut politikaların tam tersi olan önceki politikalar doğrultusunda, iş dünyası üzerindeki idari, siyasi kontrol ve güç ilişkileri açısından anlam kazanmıştır. Liberalizm'in tersine; yardım almak için ek bir fırsat olarak görülen, ekonomik olarak müdahaleci ve siyasi olarak clientélist bir biçimde

⁷⁸ Erdoğdu Pekcan ve Mehveş Mustafaoğlu, Tunus Ülke Etüdü, İTO, 1997, s.97.

⁷⁹ Kaboub, a.g.e, s.10.

uygulamaya konan politikalar. Sonuç olarak Mise à Niveau, serbest piyasa eğilimi olarak değil, koruyucu bir sübvansiyon ve gözetleme politikası olarak yorumlanabilir.⁸⁰

1994 ve 1995 yıllarında yaşanan kuraklıklar, üretim, ihracat ve ithalatı, dolayısıyla ekonominin tüm seyrini olumsuz etkilemiştir. 1996'nın ilk yarısında ise düzelen hava şartlarının etkisi ekonomiye de olumlu yansımış ve bir önceki yıl %2.5 olan büyüme hızı, %6.5 oranına yükselmiştir. 90'lı yılların sonuna doğru tarımın yanı sıra, sanayi sektörünün ekonomi içindeki payı da artmıştır. Turizm sektörü de tarım ve sanayi sektörleri haricinde, milli gelire büyük katkısı bulunan bir diğer sektör olmuştur.⁸¹ Tunus, Temmuz 1995 'te AB ile Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi oluşumunun bir parçası olan Ortaklık Anlaşmasını imzalamıştır. Bu, AB ile 2008 yılına kadar tarım ürünleri dışında sınaî ürünlere uygulanan gümrük duvarlarının kaldırılmasını öngören bir anlaşmadır.⁸² 1998 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma ile 10 yıllık bir dönem içinde üye ülkeler arasındaki gümrük vergilerinin lineer olarak yılda % 10 azaltılması hedeflenmiştir. Zira 90'lı yıllarda Tunus'un dış ticaretinin yaklaşık % 80'i AB ülkeleri ile gerçekleşmiştir. Tunus bu anlaşma ile AB ve Ortadoğu pazarları arasında bir köprü vazifesi görmeyi hedeflemiş ve AB fonlarından en iyi şekilde yararlanan ülkelerden biri haline gelmiştir. Özellikle imzalanan Ortaklık Anlaşması ile mali işbirliği değişik bir boyuta ulaşmıştır. MEDA 1 Programından 1996 -1999 yılları arasında 428.4 milyon Euro Tunus'a aktarılmıştır.⁸³

1997-2001 yılları arasında Tunus ile AB arası mali işbirliği, 9.Tunus Geliştirme Planı temel alınarak devam etmiş ve plan ekonomik reformlar, özel sektörün geliştirilmesi, sosyal denge başlıklarına odaklanmıştır. Sosyal denge programı içerisinde kırsal kesimin kalkındırılması, doğal kaynaklar yönetimi ve mesleki eğitim yer almaktadır. Ayrıca Tunus'a bu dönemde MEDA-Demokrasi programından 30 milyon Euro aktarılmıştır. 2000-2002 yılları arasında da MEDA II çerçevesinde Tunus için taahhüt edilen yardımlar, reform sürecine destek, özel sektörün gelişmesi ile sosyo-ekonomik denge ve çevre konularına eğilmiştir.⁸⁴ Ben Ali döneminde ekonominin genel olarak güçlü olması siyasi muhalefeti tamamen etkisiz hale getirmede yardımcı olmuştur. Büyümenin %5 seviyesinden %8'e çıkması, enflasyon, bütçe

⁸⁰ Béatrice Hibou, Hamza Meddeb ve Mohamed Hamdi, "La Tunisie d'après le 14 Janvier et son économie politique et social", Réseau euro-méditerranéen des Droits de l'Homme, (Copenhague, 2011), s.47.

⁸¹ Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertrán Roca, "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği," İTO, 1996, s.139.

⁸² Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu (DEİK), Tunus Ülke Bülteni, (İstanbul, 2017), s.5.

⁸³ Isabelle Bensidoun ve ark., Avrupa Birliği-Akdeniz Bölgesi Serbest Ticaret Alanı Oluşumu, 1997, s.96.

⁸⁴ Bensidoun ve ark, a.g.e. s.97.

açığı, IMF ve Dünya Bankası'nın sıkı uygulamalarına rağmen ülkenin yönetilebilir durumda olması Ben Ali lehine sonuçlar doğuran gelişmeler olmuştur.⁸⁵ Öte yandan Ben Ali, defalarca yeniden seçilmiş ve böylece her defasında kendi pozisyonunu biraz daha güçlendirecek zemini bulmuştur. Bu nedenle, devletin güvenlik acil durum yasaları ile ABD ve batı ittifakına, özellikle de güney Avrupa kanadına doğru hızla kayması, hükümete ülkedeki herhangi bir muhalefet grubunu bastırmak için imkân tanımış ve bu politikalar uluslararası terörizmle mücadele olarak değerlendirilmiştir. Bu ortamda özgürlüklerin kısıtlanması ve insan hakkı ihlalleri yaşanmış olsa da Ben Ali Rejimi özellikle “İslami radikalizm” tehdidine karşı takındığı sert tavır ve aldığı önlemlerle uzun süre İngiltere, Fransa ve ABD gibi ülkelere destek almayı sürdürmüştür.⁸⁶

Girişimcilik ve istihdam dokusunun bölgeler arasındaki dağılım oranları da oldukça dengesizdir. Ülkenin doğusunda her 20 aktif insan için bir şirket varken, bu oran Batı'daki her 170 aktif insan için yalnızca bir şirket olmuştur. Bu veriler, şirketlerin, kuzey ve kıyı bölgelerde yoğunlaştığı gerçeğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, aktif nüfusun kırsal alanlardan ve ülkenin iç kesimlerinden, ülkenin tek dinamik bölgesi kuzeye ve kıyı bölgelere doğru yayılmasını da açıklamaktadır. Tarım sektöründeki kriz, bölgeler arasındaki eşitsizliklerin büyüklüğü için de başka bir açıklama sunmaktadır. Kırsal kesim tarihsel olarak Tunus ekonomisindeki dönüşüm süreçlerinde; ekonominin modernleşmesi, tarım ürünleri fiyatlarının sabitlenmesi yoluyla ekonomik ve sosyal dengenin korunmasında gibi önemli bir rol oynamıştır. Sektör, kendi modernizasyonunu başlatabilecek sübvansiyonlardan faydalanmıştır. Resmi verilere göre, GSYİH'nin %13'ünü oluşturan ve 2007'de işgücünün%16'sını istihdam eden bu sektör, sonraki yıllarda sabit bir düşüşe geçmiştir. Ayrıca bu dönemde serbestleşme ve devletin geri çekilmesi, kırsal dünyanın karşılaştığı zorluklarının artmasına sebep olmuştur. Kırsal erkek nüfus, Tunus ve Sahel'in sanayi bölgelerine doğru kaymıştır. Bu göçü takiben, kentteki işçiler ile kırsal dünyadan gelenlerin arasında rekabetin artmasıyla, ücretler aşağı çekilmiştir.⁸⁷

Tunus, kendi bölgesinde dış ticareti serbestleştiren ilk ülke olarak kabul edilmektedir. Ekonomideki iyi bir reformist görünüşün ve söylemin ardındaki gerçek uygulamalar ise daha heterojendir. Örneğin, Tunus'un, Dünya Ticaret Örgütü'nün ve özellikle Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın iyi bir üyesi olarak görünme isteğinin; ticari şirketlerin çıkarlarına aykırı

⁸⁵ Karaatlı, a.g.e, s.169

⁸⁶ Derradji, a.g.e, s.43

⁸⁷ Hibou ve ark., 2011, s.40

olamayacağı açıktır. Ancak 29 Ağustos 1994 tarihli kararname, serbest ticarete istisna getiren birçok kısıtlamaya izin verecek şekilde düzenlenmiştir. Kamu ahlakı, kamu düzeni, kamu güvenliği, insan sağlığının ve hayatının korunması gibi nedenler; bunlardan bazılarıdır. Bu nedenler bahane edilerek, gümrük işlemlerinin çoğaltılması, ek tarifeler uygulanması, döviz ithalatçılarına arzlarına kısıtlamalar ve kredi alımlarına engeller getirilmesi gibi, aslında serbest ticaret anlaşmalarının ihlali olacak uygulamaların yürürlüğe girmesine imkan sağlamıştır.⁸⁸ Sıhhi ve teknik kontroller, şartnamelerin düzenli kontrolü, bürokrasi, yeni vergi düzenlemeleri gibi durumlar da serbest ticarete dolaylı olarak getirilen bazı yasal kısıtlamalardır.⁸⁹ Bu yönüyle Tunus dış ticaretinin serbestleşmesi durumunun sembolik olduğu söylenebilir. Hibou, bu karakteri itibarıyla Tunus liberalizmini “liberalizmsiz liberalleşme” olarak nitelendirmektedir.⁹⁰

1.3. DEVRİME GİDEN HUZURSUZLUĞUN KÖKENLERİ

1.3.1. Toplumsal Huzursuzluğun Nedenleri

Birçok siyasi kuramcı, diktatörlüklerin yalnızca askeri darbe, dış müdahale ya da güçlü bir liderliğe sahip köklü bir siyasi muhalefet tarafından düşürülebileceğine inanıyordu. Başka bir deyişle, Arap dünyasındaki demokratik değişimin, bölgenin demokratikleşmeye uygun olmayan kültüründen dolayı, yalnızca tepeden aşağı bir biçimde gerçekleştirilebileceğine inanılıyordu. Tunus'ta ise şiddet içermeyen, halk tabanlı bir ayaklanma, 23 günde yurtdışından herhangi bir destek almadan, radikal gruplarla bağlantı da kurmadan ve en önemlisi merkezileşmiş bir liderlik olmadan rejimi devirebilmiştir.

1.3.1.1. Ekonomik Sebepler

Rejimin tüm eşitlikçi olmayan yönetim tarzına ek olarak yeniden dağıtım ve bölgesel kalkınma politikalarında da adil olmayan tavrı toplumsal hareketliliği tetikleyen ekonomik sebeplerin en önemlilerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikaların sonuçlarından en çok etkilenenlerden 25 yaşın altı işsiz üniversite mezunları, devrim hareketliliğinde kendilerini ilk organize eden gruplardan olmuştur. Tunus'ta uzun süredir var olan işsizlik, yolsuzluk,

⁸⁸ Béatrice Hibou, 2006a, “La force de l'obéissance. Économie politique de la répression en Tunisie”. La Découverte. s.70

⁸⁹ Hibou ve ark., 2011, s.46

⁹⁰ Béatrice Hibou, 2006b, « Le libéralisme réformiste, ou comment perpétuer l'étatisme tunisien », L'Économie politique, vol. n° 32, no. 4, pp. 9-28.

clientelist (yanaşmacı, kayırmacı) politikaların toplumda meydana getirdiği kutuplaşma ve devlet erki çevresinde ortaya çıkmış siyasi elitlerin kendi çıkarlarını önceleyen yaşam tarzı ve alışkanlıkları aslında halk tabanında yer edinmiş memnuniyetsizliğin öfkeye dönüşmesi ve toplumsallık kazanması aşamasında tetikleyici rol üstlenmiştir.

Birçok gelişmekte olan devlet gibi Tunus da mali, sosyal ve siyasi düzenlemeler getiren Washington Konsensüsü 'nü takip etmiştir. Bu süreç, sübvansiyonların azalmasına, özelleştirmelere, dinarın zayıflamasına, yabancı mülkiyetine izin veren geniş arazi satışlarına sebep olmuştur. Bununla birlikte süreç, yeni lüks tüketim alışkanlıklarını, ticari tekellerin oluşmasını ve yolsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Bir takım mali ve siyasi düzenlemeleri takiben Ulusal Dayanışma Fonu ve Ulusal İstihdam Fonu refah yükünü devletten topluma kaydırma hususunda kısmi başarılar elde etmiştir. Ancak ülkenin bağımsızlığını elde ettiği 1956 yılından sonra “ekmek karşılığında siyasi itaat” üzerine kurulmuş ekonomik sistem Tunusluları işsizliğe ve umutsuzluğa sürüklemeye yetmiştir. Bununla birlikte devletin denetim ve kontrol görevini hakkıyla yerine getirmediği bir ortamda kayıt dışı iş ve ticareti kâğıt üzerinde yasaklamanın da bir anlamı kalmamıştır. Böyle bir ortamda yetişen, aldığı eğitimle güç bulan ancak toplumsal kutuplaşmalar sebebiyle de bu gücü tekrar kaybeden gençlik, sonuçta toplumsal gerilimi ve karışıklığı ateşleyen bir kıvılcıma dönüşmüştür.⁹¹

Gherib, Tunus Devrimi'ni anlamak için, zorunlu olarak ana sosyal sınıfları (emek ve sermaye) devlete bağlayan ilişkilerin kavranması gerektiğini belirtmektedir. Bu ilişkilerin mantığı ve her bir aktörün konumu, içinde geliştikleri sosyal ve tarihsel bağlamın dışında anlaşılamayacaktır. Bağımsızlıktan sonra, güçlü bir devlet varlığına sahip olan ve SAP (Yapısal Dönüşüm Programı) ile birlikte Washington Konsensüsüne uygun olarak küresel ekonomiyle bütünleşmiş kapitalist ekonomi, 2000'li yıllarda bu yoldan saparak “cronyism”e dönüşmüştür. Tunus kapitalizminin bu özelliği üç temel faktöre dayanmaktadır: Tunus toplumunda yaygın olan katılım ve korunma talebine cevap veren özerk bir devletin (1) varlığı, küreselleşme sürecinin “SAP” ile “aşağıdan yukarı” entegrasyona dayalı bir geliştirme modeli ile desteklenmesi (2) ve özelleştirmenin (3) kendisinin bir hedef haline gelmesidir.⁹²

Tunus'ta “devlet egemen” toplumsal yapıya sebep olan devlet özerkliği, demokratik kapitalist toplumlardaki özerklik biçimlerinden farklılık göstermektedir. Özerklik bu toplumlarda;

⁹¹ Larbi Sadiki, “Tunisia: The battle of Sidi Bouzid”, Al Jazeera, 2010. E.T: 22.02.2019.
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2010/12/20101227142811755739.html>

⁹² Baccar Gherib. «Économie politique de la révolution tunisienne. Les groupes sociaux face au capitalisme de copinage», Revue Tiers Monde, vol. 212, no. 4, 2012, s.29

demokrasinin temelinde yer alan toplumsal sınıflar arasında uzlaşma sağlama işlevi görür. Ancak Tunus'ta devletin özerk yapısı, toplumsal grupların kendilerini devletten bağımsız olarak örgütleyememelerinin bir göstergesidir.⁹³ Devletin özerk bir yapı kazanması süreci ilk olarak devletin ekonomik alandan kesin olarak ayrılması, ekonominin özelleştirilmesi ve serbestleşmesi olarak tanımlanmıştır. Ancak bu ayrılma, hiçbir şekilde ekonominin ve iş dünyasının siyasi kontrolden kurtulmasını ve hükümet müdahalesinin engellenmesi anlamına gelmemiştir.⁹⁴

1986 yazından itibaren uygulanmaya konan "SAP", kalkınma modeline getirdiği değişiklikler ile ülkenin ekonomik ve sosyal tarihinde gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Bu modelin, 1995 sonrasında ortaya konan yükseköğrenim almış insan sayısını artırma politikaları göz önünde bulundurulduğunda, devrimin arkasında yatan önemli etkenlerden birisi olan işsiz mezun sayısındaki patlamada önemli rol oynadığı görülebilir. Özellikle kamu sektörünün aksine, özel sektörün çok düşük sayıda üst düzey yöneticiye sahip olması ve çoğunlukla düşük vasıflı işgücü talep etmesi ile ortaya çıkan ekonomik yapının ve modelin her yıl işgücü piyasasına giren on binlerce üniversite mezununu istihdam etmesi imkânsız hale gelmiştir. Ancak, Tunus kapitalizminin devrim arifesinde öne çıkan özelliklerinin iyi anlaşılması için, 2000 sonrası öne çıkan bir boyutunun da değerlendirilmesi gerekir. Bu da devletin zirvesinde ortaya çıkan ve büyüyen, öncelikle Cumhurbaşkanı'nın aile üyelerine ve sonra onların iş birliği yaptığı diğer kişilere, evlendirme ve iş ortaklığı üzerinden menfaat sağlayan "copinage" veya "cyronism"dir.⁹⁵ Bu yapı burjuvazi içinde yeni bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sınıf farklı kanallarla bütünleşme, iktidar merkezine yakın olma, kamu kurumlarının imkânlarını *neopatrimonial* biçimde kullanma ve devlete ait varlıkları devralma gibi resmi veya gayri resmi yollarla son derece hızlı bir şekilde büyümüştür. Yayılma hızı ve ölçeği dikkate alındığında "cyronism", Tunus ekonomisinde inkâr edilemeyecek yeni bir olguyu olarak ortaya çıkmış ve önceki dönemlere kıyasla Ben Ali yıllarında bir sapmayı temsil etmiştir.⁹⁶ İş örgütlenmesindeki dönüşümle orta sınıf ve işçi sınıfı için istihdamda azalmalar olmuştur. Tunus ekonomisinin büyümesinin sürdürülmesine yönelik politikalar ücretlerin dondurulmasını da içermektedir. 2008 yılında gerçekleştirilen müzakereler sonrasında gelecek üç yılda kamu çalışanlarının maaşlarının yılda%4,7 oranında artırılması kararlaştırılmıştır.

⁹³ Camau, Michel ve Vincent Geisser. Le syndrome autoritaire. Politique en Tunisie de Bourguiba à Ben Ali. Presses de Sciences Po, 2003, s.54

⁹⁴ Hibou, 2006b, s.26.

⁹⁵ Gherib, a.g.e, s.30-32

⁹⁶ Michel Camau, «Tunisie: vingt ans après ; De quoi Ben Ali est-il le nom ? », L'Année du Maghreb IV, 2008, s.519.

Ancak bu artış %5'i aşan enflasyon oranına göre düşük kalmış ve alım gücünde düşmeye neden olmuştur.⁹⁷ Öte yandan baskı rejimi ekonomi politikası; disiplinli ve zorlayıcı iktidar mekanizmalarının, sıradan sosyal ve ekonomik ilişkilere müdahil olmasıyla kendini göstermiştir. Bu sayede devlet belirsiz olan, risk veya tehlike olarak gördüğü her şeyi önlemeye çalışmıştır. Üstelik bu tavrını korunma, tüketim ve modernleşme gibi, halkın devletten beklediği taleplere bir cevap olarak değerlendirip, meşru görmüştür.⁹⁸

1.3.1.2. Paylaşılan Devrimci Kimlik

Tunuslular sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitliliğe rağmen, ezilenlerin devrimci nitelik taşıyan "paylaşılan kimliği" altında gittikçe daha da birleşmiştir. Orta sınıf, ayaklanmaların ilk anlarında yer almamıştır. Ancak avukatlar, Sidi Bouzid protestocularına meşruiyet kazandırmada; diğer meslek mensuplarını ve orta sınıf üyelerini adaletsizliğe karşı harekete geçirmede önemli bir rol oynamıştır. Avukatlar ayrıca, çok sınıflı çeşitli rejim karşıtı toplumsal hareketin "paylaşılan öyküsünü" ve "paylaşılan kimliğini" de ifade edebilmişlerdir.⁹⁹

Bu tür rejimler "polis devleti" niteliğindeki uygulamaları ile her tür muhalefetle başa çıkmak üzere hazırdır. Ancak lidersiz ve merkezsiz bir isyanla baş edebilmek adına hiçbir zaman hazırlıklı olduklarını söylemek güçtür. Dolayısıyla böyle bir devrimin nasıl ortaya çıktığını kavramak için, devrimi yalnızca mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmaz kılan, sosyo-ekonomik ve politik ortamı da değerlendirmek gerekecektir. Lidersizlik söylemi doğrudan örgütlenme eksikliği anlamına gelmemelidir. Bununla birlikte devrimi yalnızca sosyal medya ve iletişim ağları üzerinden okumak da mümkün olmayacaktır. Lidersiz bir hareket esasında siyasi olarak ezilen halklar için bir son çare stratejisidir. Kitleleri lidersiz bir hareketle bir araya getiren, sınıf temelli ya da inanç temelli bir dayanışma değil, daha ziyade siyasi bir dayanışmadır. Sosyo-ekonomik hoşnutsuzluk, ayaklanmalar için verimli bir zemin oluşturmuş olsa da nihayetinde devrimi tetikleyen şey siyasi hayattan dışlanmış olma duygusudur.¹⁰⁰

⁹⁷ Hibou ve ark, 2011, s.40-41

⁹⁸ Béatrice Hibou, "Tunisie. Économie politique et morale d'un mouvement social", Politique africaine 2011/1 No:121.

⁹⁹ Kaboub, a.g.e, s.7.

¹⁰⁰ Kaboub, a.g.e. s.3.

1.3.1.3. Ekonomik Sorunların Merkezindeki Toplumsal Taban

Devletle toplum arasındaki toplumsal sözleşmenin bozulmasına yol açacak radikal toplumsal dönüşüm ve orta sınıfın kademeli olarak Ben Ali rejiminden uzaklaşma süreci esasında 90'lı yıllarda başlamıştır.¹⁰¹ Modern şehirler her zaman hem toplumsal eşitsizliğin hem de ekonomik fırsatların yeri olmuştur, ancak 1980'lerden sonra yapılan neoliberal reformlar, şehirleri aşırı uç noktalara dönüştüren kentsel eşitsizliklerin şiddetlenmesine de yol açmıştır.¹⁰² Ben Ali döneminde belediye başkanlarının çoğunun kendi partisinden seçilmesi ve yürütülen politikaların sonucunda, yatırım oranlarında bölgesel eşitsizlikler görülmüştür. Bin Ali döneminde belediyeler için ayrılan bütçenin yüzde 18'inin güney ve iç bölgelere, yüzde 82'sinin ise başkent ve sahil bölgelerine aktarılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan eşitsizlik yine devrimi tetikleyen unsurlardan birisidir. Ayrıca Tunus'ta coğrafi olarak zirai bölgeler ile kurak bölgeler ve merkez ile güney bölgeler arası kutuplaşma da uzun yıllar sürmeye devam etmiştir. Bu durum bazen verimsiz toprak veya düşük yağış oranı gibi doğal sebeplerden ileri gelirken bazen de Tunuslu sınıai ve ticari seçkinlerin ihmalkâr tutumları ve zayıf girişimci karakterleri ile örtüşen yetiştirme tarzlarından kaynaklanmıştır. Ülkenin kıyı şeridinde, kuzey şehirleri ve kasabalarına uygulanan kalkınma ve dağıtım modellerine ülkenin merkezinde veya güney kesimlerinde rastlanmıyordu. Dolayısıyla Sidi Bouzid ve çevre kentlerdeki isyanlar yıllarca süren eşitlikçi olmayan kalkınma ve yeniden dağıtım mekanizmalarının da sorgulanması anlamını taşıyordu.¹⁰³

1.3.2. Devrim Öncesi Kurumsal Yapı ve Din

Tunus siyasetinde ve toplumunda dinin oynadığı roldeki değişiklikler, rejimin ve İslamcı aktörlerin meşruiyet arayışından büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Burgiba'nın dine yönelik tutumunun kapsamı, stratejik olarak kimi dini aktörlerin dışlanması ve kimilerinin de sisteme dâhil edilmesine dayanan karma politikalardan oluşuyordu. Aslında, asıl çabası aşırılık yanlısı sayılan grupları marjinalleştirerek İslam'ı kurumsallaştırmak ve aynı zamanda ülkenin Arap-Müslüman kimliğini korumaktı. Ben Ali ise rejimin görece zayıflamış olduğu ve eskisi kadar halk desteği bulamadığı bir zamanda iktidara gelmiştir. İktidara geldiğinde Burgiba

¹⁰¹ Kaboub, a.g.e, s.2.

¹⁰² Sami Zemni, "The Tunisian Revolution: Neoliberalism, Urban Contentious Politics and the Right to the City," *International Journal of Urban and Regional Research* 41, no. 1 (January 2017): 70–83.

¹⁰³ Sadiki, "The battle of Sidi Bouzid", *Al Jazeera*, 2010. E.T: 22.02.2019

<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2010/12/20101227142811755739.html>

döneminin ekonomi politikalarından kaynaklanan ve ülke genelinde devam eden protestolar da söz konusuydu. Bu, hükümetin dine yönelik tutumunu da şekillendirecekti. İlk aşamada Ben Ali için siyasi alanı ve toplumu özgürleştirmekten başka seçenek kalmamıştı. Siyasi açılım ise, İslamcı hareketin sosyal etkinliğini artırmasına, seçimlerde başarı elde etmesine ve böylece demokratik meşruiyetini arttırmasına alan açmış oldu. Hatta Ben Ali'nin İslami mücadeleyi etkisiz hale getirmek amacıyla dine karşı sergilediği ılımlı politika aslında toplumun bir anlamda “yeniden İslamlaştırılması” sürecine de katkıda bulunmuş oluyordu.¹⁰⁴

Süreç içerisinde İslamcılığın gerek siyasi ve ideolojik başarısızlıkları gerekse devrimci özelliğini büyük ölçüde yitirmiş ve pragmatik nedenlerin de etkisiyle İslamiyet'in ideolojik olarak yeniden değerlendirilmesini tetikleyecek ortam doğmuş oldu. Seküler bir toplumda kendisini Selefi hareketlerden uzaklaştırma ve iktidara katılma ihtiyacı; Ennahda'yı, meşruiyete daha fazla odaklanmaya ve dini meşruiyetten ziyade demokrasiye rıza göstermeye ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemeye zorlamıştır. Dolayısıyla Ennahda da yerel şartlar nedeniyle tümüyle din kaynaklı bir program önerememiştir.¹⁰⁵

Otoriter yönetim altındaki Tunus'ta ulusal örgütler, çoğu zaman Burgiba yanlısı ve Ben Ali tarzı hükümet biçiminin en önemli üçüncü ayağını temsil eden (seçkin devlet bürokrasisini ve iktidar partisini tamamlayan) korporatist örgütler biçimindedirler. Görevleri, nüfusu finansal olarak eşgüdüm altına almak ve devlet politikalarına destek sağlamaktır. Bu dönemlerdeki en önemli ulusal örgütler, Tunus İşçileri Genel Birliği (UGTT), Sanayici, Tüccar ve Zanaatkârlar Birliği (UTICA), Tunus Kadınları Ulusal Birliği (UNFT) ve Tunuslu Öğrenciler Genel Birliği (UGET)'dir. Bu örgütlerin tümüne iktidar partisinin destekçileri tarafından önderlik edilmiştir. Ancak dikkat çeken bir istisna, rejimin işçilere karşı, özellikle 1970'lerin sonlarındaki sert müdahalelerine sıklıkla karşı çıkan UGTT'dir. 2011 ayaklanmaları sırasındaki protestolarda da UGTT önemli bir sorumluluk üstlenmiştir.¹⁰⁶ Önemli toplumsal desteğe sahip bir organizasyon olan UGTT, içinde yaşanan yönetim sıkıntılarına rağmen sömürge karşıtı mücadelede de önemli rol oynamış en etkin, demokratik, örgütlü iş gücüdür. Bağımsızlık sonrası dönemde, UGTT Burgiba yanlısı idareyle yönetilmiş ancak o zaman bile kısmi bağımsızlığını taşımıştır. 1978 ve 1984 arasında işçiler ve rejim arasındaki büyük mücadeleler sonucunda UGTT güç

¹⁰⁴ Loretta Dell'Aguzzo ve Ester Sigillò, “Political Legitimacy and Variations in State-Religion Relations in Tunisia,” *The Journal of North African Studies* 22, no. 4 (August 8, 2017), s.531.

¹⁰⁵ Dell'Aguzzo, a.g.e, s.531.

¹⁰⁶ Kaboub, a.g.e, s.5.

kaybetmiştir. Ancak örgüt ısrarcı olmuş ve özellikle Gafsa madeninde büyük bir grev gerçekleştiren, sınıf mücadelesinde önemli bir deneyime sahip birçok aktivisti tarafına çekmeyi başarmıştır. Bu, 2010-2011 yılındaki ayaklanmalarda da çok önemli rol oynamıştır. Elbette UGTT Tunus devrimindeki tek aktör değildir ancak bunların en önemlisidir. Zira ayaklanmayı yoksul iç bölgeden ana şehirlere yayan ve sonunda Ben Ali'nin yönetimine son veren grev dalgasını organize eden UGTT'dir.¹⁰⁷ Avukatlar da devrim sürecinde işçi aktivistleri, yazarlar, insan hakları savunucuları vb. diğer profesyoneller gibi devrimi kolaylaştırıcı rol oynamışlardır. Fiziki desteklerinin yanında sosyal medya üzerinden de bilginin yayılmasını ve geniş tabanlı toplumsal hareket içinde iletişimi kolaylaştırmışlardır.¹⁰⁸ Tunus'ta devrim sonrası geçiş döneminde işçi sendikasının rolü çok önemlidir. UGTT'nin alt gruplarının baskısı ile iktidar partisi RCD'nin, Ben Ali sonrası ilk kabinedeki bakanların istifaya zorlanmasında ve bakanlar kurulunun tasfiye edilmesindeki rolü büyüktür. İkincisi, Sendika ayrıca bir kurucu meclis oluşturulmasını talep eden protestolara öncülük etmiştir. Üçüncüsü, Ekim 2011 seçimleri En-Nahda'nın mecliste çoğunluğu elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Nahda, Sosyal Demokrat Ettakatol ve Cumhuriyetçi Liberal Kongre Partisi arasında bir troyka hükümeti kurulmuştur. Dördüncüsü, UGTT bir anayasa yazılması ve parlamento seçimlerinin yapılması için Mehdi Cuma'nın başkanlık edeceği bir teknokrat hükümetin kurulması aşamasında sürdürülen Ulusal Diyalog görüşmelerinde de taraflardan birisi olmuştur.¹⁰⁹ Hem Burgiba hem de Ben Ali döneminde, iktidar tarafından ordunun karşısında devlet güvenlik güçlerinin güçlendirildiği görülmüştür. Hatta askeri darbeden korkan Burgiba, acil durumlarda diplomatik bir sığınak olarak kullanabilmek amacıyla, Kartaca sarayının yanında İsviçre büyükelçiliğine yer vermiştir. Ben Ali Burgiba'nın geleneğini devam ettirmekle yetinmemiş, aynı zamanda 55.000 kişinin çalıştığı istihbarat servisini ve cumhurbaşkanlığı güvenlik görevlilerini de güçlendirmiştir. Ayrıca, Mayıs 2002'de Ordu'nun yüksek yöneticilerinin, gizemli bir helikopter kazasına kurban gitmesi ile Ben Ali'nin ömür boyu başkan olarak kalabilmek için yapmak istediği anayasa değişikliğine ordudan gelebilecek olası bir muhalefet de ortadan kalkmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Jamie Allinson, "Class Forces, Transition and the Arab Uprisings: A Comparison of Tunisia, Egypt and Syria," *Democratization* 22, no. 2 (2015).

¹⁰⁸ Kaboub, a.g.e, s.8.

¹⁰⁹ Allinson, a.g.e.

¹¹⁰ Kaboub, a.g.e. s.5.

1.4. TOPLUMSAL TALEBİN SİYASALLAŞMASI VE TUNUS'TA DEVRİM SÜRECİ

1.4.1. Devrim Öncesi İsyanlar

2000'li yıllarda; 2011 Devrimi öncesinde toplumsal huzursuzluğun temsili olarak ortaya çıkan ayaklanmalar görülmüştür. Devrim öncesinde Tunusluların rejim karşıtı gösterilerinden oluşan ilk isyan, 2003'te yürürlüğe giren Terörle Mücadele Yasası'nı protesto etmek için, 2005'te liberaller, solcular ve İslamcılar arasında geniş bir koalisyon olarak kurulan "18 Ekim Haklar ve Özgürlükler Hareketi" olarak kabul edilebilir. İkincisi, 5 Ocak 2008'de Redayef kasabasında başlamış ve Gafsa'ya yayılmıştır. Gafsa'daki protestoculara, istihdam ve bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik ortak talepleri olan yoksullar, madencilik kazalarının dul bıraktığı kadınlar ve bölgede çadırlar kuran işçi sınıfı katılmıştır. Bu gösterilerde Uluslararası Af Örgütü'nün haksız yargılama olarak nitelendirdiği şekilde, birçok insan tutuklanmış, kötü muamele görmüş ve 50 sendikacı 8 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır. Üçüncü bölgesel isyan, 9 Ağustos 2010'da Ben Guerdane'de, Libya sınırını geçen araçlara getirilen yeni bir vergiyi protesto eden gösterilerdir. İsyan öncesinde Ben Guerdane nüfusunun büyük çoğunluğu Libya ile ticaret yoluyla geçimini sağlamaktadır. Protestolar, komşu Skhira ve Feribot bölgelerine de yayılmış ve Gafsa 2008 olayları gibi, Ben Guerdane halkı da acımasızca muamele görmüş ve tutuklamalar yaşanmıştır. Huzursuzluk çok şiddetlenmiş ve Tunus birkaç gün boyunca sınırı kapatmak zorunda kalmıştır. UGTT'nin önderlik ettiği arabuluculuk girişimlerinden sonra, tutuklanan protestocular serbest bırakılmış, sınır yeniden açılmış ancak planlanan vergi yine de yürürlüğe girmiştir.¹¹¹

1.4.2. Toplumsal Talebin Siyasallaşması ve Lidersiz Hareket

Tunus toplumu Ben Ali rejiminin baskısını ve yozlaşmasını birlikte deneyimlemiştir. Maruz kalman aşağılanma duygusu, sosyoekonomik statüsü ve çıkarları gittikçe fakir sınıfla aynı hale gelen orta sınıf için dayanılmaz hale gelmeye başlamıştır. Bu durum, Ben Ali rejimine ve güvenlik güçlerine karşı çok sınıflı bir koalisyon oluşturmuştur. Lidersiz hareket, süreç içinde baskı, yolsuzluk, suiistimal, sansür ve adaletsizliğin kurbanı oldukları hissini paylaşan insanların oluşturduğu geniş tabanlı bir toplumsal harekete dönüşmüştür.¹¹² Kaboub'a göre Tunus Devrimi, devrim öncesi isyanlara katılım sağlayan geniş halk kitlelerini

¹¹¹ Kaboub, a.g.e. s.7.

¹¹² Kaboub, a.g.e. s.6.

kucaklayabilmesi için, geleneksel ve merkezi olmayan bir hareketten kaynaklanmak zorundaydı. Zira lidersiz bir hareket, karizmatik bir lider tarafından yayılması gerekmeyen, güçlü bir fikir birliğinden meydana gelen ve ana mesajın insanlar tarafından bilindiği ve paylaşıldığı bir hareketi tanımlamaktadır. Tunusluların günlük yaşamda hissettikleri sosyo-ekonomik sıkıntılara ek olarak, Wikileaks belgeleri de Tunus'ta birçok insanın söylediğini doğrular nitelikte ortaya çıkmıştır. Ben Ali ve Trabelsi ailelerinin müsrif yaşam tarzlarının ortaya çıkması kitleleri harekete geçmeye teşvik eden önemli bir unsurdur. Wikileaks kayıtları, kıyı kentlerindeki orta sınıf insanlarını da, ülkenin iç bölgelerinde ve kasabalarında yaşayan haklarından mahrum edilmiş insanlarla aynı teknede olduklarına ikna etmiştir. Dolayısıyla, Bouazizi'nin eylemi, rejime karşı aslında ülke çapında yayılmış öfkenin sembolik bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹¹³ Ben Ali rejimi boyunca, Ben Ali'nin yıkılmasında ve İslamcılar ile yeni bir ittifak yaratılmasında önemli rol oynayan 20 yıllık bir süreçte köklü bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm, paylaşılan bir anlatı ve kimliğe sahip, sosyal açıdan çeşitli, çok sınıflı bir rejim karşıtı koalisyonun oluşumunda etkili olmuştur. Al Jazeera'nın Tunus'ta yaptığı görüşmelerde; Lina Ben Mhenni, Tunusluların sadece işsizlikten değil tüm politikardan hoşnutsuz olduğunu dile getirmiştir. Nahda hareketinin üyelerinden Said Ferjani de sadece Sidi Bouzid'de değil ülkenin yönetiminde ve ülke genelinde sorunlar olduğunu söylemiştir. Ferjani, işsizliğin ekonomik krizle ilgisi olmayan uzun süredir devam edegelen bir sorun olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴ Başlangıçta işsizlik sorununun ve bir dizi sosyal hak talebinin yansıması olarak ortaya çıkan hareket kendiliğinden kısa sürede siyasallaşmıştır. Hem talepte hem de tepkilerde kendiliğinden bir hareketten iyi organize olmuş bir protestoya geçiş yaşanmıştır. Rejim tarafından yapılan haksızlık ve suistimaller öncelikle umutsuzluk duygusu yaratmış, daha sonra bu ortak bir birlik duygusuna dönüşmüş, en sonunda da genel bir korkusuzluk duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁵

1.4.3. Tunus'ta Devrim Süreci

17 Aralık 2010'daki eylemiyle Tunus'ta rejime karşı protestoları ve sonrasında yakın coğrafyada tüm diktatör rejimlere karşı ayaklanmalara dönüşecek bir süreci başlatan Muhammed Bouazizi esasında Tunus'ta sosyal adaletsizliğin ve baskının karşılığı olarak

¹¹³ Kaboub, a.g.e. s.7.

¹¹⁴ Bilal Randeree, "Protests Continue in Tunisia", Al Jazeera, 2010. E.T: 21.01.2019
<https://www.aljazeera.com/news/africa/2010/12/2010122682433751904.html>

¹¹⁵ Kaboub, a.g.e. s.8.

toplumsal tabanda biriken umutsuzluğu ve öfkeyi temsil etmekteydi. Tunus toplumunun büyük bir kısmına yayılmış düşük yaşam standartları, yaygın işsizlik ve insan hakları ihlalleri huzursuzluğun temel sebeplerini teşkil ediyordu. Protestoların önlenmesinde polis şiddet kullanmaya yönelmesi hedeflenenin aksine gösterilerin şiddetlenmesi ve toplumsal hareketliliğin öfke ile bütünleşmesine sebep olmuştur. Baskıcı rejim unsurlarının küçük düşürücü muamelelerinin tetiklediği Bouazizi eyleminde olduğu gibi işsizlik, gelir yetersizliği vb. ekonomik sorunların başka intihar eylemlerine de sebep teşkil ettiği görülmüştür. Houcine Falhi adlı genç, yine Sidi Bouzid'de 22 Aralık'taki bir gösteri sırasında intihar etmiştir. 24 Aralık'ta Mohamed Ammari, Menzel Bouzaiene kasabasındaki şiddetli gösteriler sırasında polis tarafından vurularak öldürülmüştür. Yine Chawki Belhoussine El Hadri isimli gösterici de polis tarafından vurulmuştur.¹¹⁶ Lahseen Naji açlık ve işsizlik, Ramzi el Abboudi ise kredi borcu sebebiyle intihar eden diğer isimlerdendir. Sadiki'ye göre, gençliğin bir şeyler ifade edebilmek için intihar etme noktasına gelmesi ve ekonomik sorunlarla boğuşmaktansa hayatını sonlandırmayı tercih etmiş olması gerçekten de çok boyutlu ulusal bir trajediye işaret etmektedir.¹¹⁷

17 Aralık 2010'daki eylemle başlayan ayaklanma, ülke çapında protesto gösterileri ile devam ederken 28 Aralık'ta 300 kadar avukat, yönetim sarayının yakınlarında protesto gösterilerine destek vermek üzere toplanmıştır. 29 Aralık'ta protesto gösterileri özel bir haber kanalı olan Nessma TV ile ilk defa medyaya taşınmıştır. 31 Aralık'ta avukatlar, Sidi Bouzid halkı ve tutuklu meslektaşları ile dayanışma ve toplanma çağrısı yapmışlardır. 2 Ocak'ta Tunus hükümeti web sitesi Anonymus adlı siber grubun saldırısına uğramış ve grup Tunus'taki protesto gösterileriyle dayanışma içinde olduklarını ilan etmiştir. 5 Ocak'ta Muhammed Buazizi hastanede hayatını kaybetmiş ve memleketi Sidi Bouzid'de yaklaşık 5000 kişinin katıldığı törenle toprağa verilmiştir. 6 Ocak'ta Tunus Barosu, güvenlik güçlerinin avukat üyelerine yönelik saldırılarını protesto etmek için genel grev ilan etmiştir. Baronun bu çağrısını takiben 6 Ocak'ta Tunus'ta yaklaşık 8 bin avukatın % 95'i greve gitmiştir. 8-12 Ocak'ta Cezayir sınırı yakınlarındaki Kasserine ve Thala kasabalarında güvenlik güçleri tarafından katliam gerçekleştirilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ Ryan Rifai, 2011, Al Jazeera, "Timeline: Tunisia Uprising". E.T: 22.02.2019
<https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html>

¹¹⁷ Larbi Sadiki, 2010, Al Jazeera, "Tunisia: The battle of Sidi Bouzid". E.T: 22.02.2019
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2010/12/20101227142811755739.html>

¹¹⁸ Rifai, a.g.e.

1.4.4. Rejimin Önlemleri ve Vaatleri

Hareketlenme büyüdükçe ve toplumsal huzursuzluk büyük kalabalıklarla kendini ifade etmeye başladıkça rejim de ilk olarak söylem düzeyinde bazı önlem ve vaatlere girişmiştir. İlk olarak Bouazizi'nin eyleminden üç gün sonra, 20 Aralık 2010'da Kalkınma Bakanı Nouri Juwayni tarafından Sidi Bouzid'de 10 milyon dolarlık yeni bir istihdam programı açıklanmıştır. Ancak Tunuslular için çok geçtir ve olduğunu ve hükümet bu vaatlerle sorunları çözmeyip, ertelemektedir. 28 Aralık'ta Zeynel Abidin Ben Ali, ulusal bir televizyon yayınında protestoların kabul edilemez olduğunu söylemiş ve ekonomiye olumsuz etkileri olacağı konusunda uyarılar yapmıştır. Bu konuşmasında Ben Ali, sokaklardaki gösterilerde şiddet çıkarıldığına dikkat çekmiş ve sorumluların cezalandırılacağını söylemiştir. Aynı gün Sidi Bouzid, Jendouba ve Zaghuan eyaletlerinin valileri ile iletişim ve ticaret bakanları isyanla ilgili nedenlerden dolayı görevden alınmıştır. 7 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Ben Ali, 2014'te yeniden aday olmayacağını, bunun için anayasa değişikliğine gidilmeyeceğini ve birtakım reformlar yapılacağını bildiren bir yayın daha gerçekleştirmiştir.¹¹⁹ Ben Ali bu konuşmasında bazı vaatlerde bulunmuştur. Bunlar; 2011-2012 yılları için diploma sahibi olanlar da dâhil olmak üzere istihdamda artış, bir ay içinde kadar (Şubat 2011) akademisyenleri, siyasi partileri ve diğer dernekleri içerecek bir ulusal forum ve toplantı düzenlenmesini içermektedir. Bölgesel medyanın teşviki ve insanların kullanımı için görsel-işitsel yayın birimlerinin desteklenmesi, bilgi kaynağının genişletilmesi, tüm milletvekillerine, siyasi partilerin merkezi yönetimleri, bölgesel ve ulusal düzeydeki idari yetkililere uzlaşmaya yönelik çağrıda bulunulması ve az gelişmiş bölgelere yardımcı olmak için 10 yıllık süre için vergi muafiyeti getirilmesi de bu kapsamda yer almaktadır.¹²⁰

10 Ocak itibariyle tüm eğitim kurumları ve üniversiteler kapatılmıştır. 13 Ocak'ta Ben Ali bir konuşma daha yapmıştır. Ben Ali bu konuşmasında olayları kışkırtan yabancı devlet müdahaleleri hakkında halkı uyarmış, provokatörlerin cezalandırılacağını ifade etmiş ve üç yüz bin yeni istihdam sözü vermiştir. 14 Ocak'ta Ben Ali, güvenlik güçleri ile protestocular arasındaki çatışmalardan dolayı hükümeti sorumlu tutarak hükümeti feshettiğini ve olağanüstü hal ilan edildiğini duyurmuştur. Muhalefetin kızgınlığını yatıştırmak amacıyla da altı ay içinde yeni yasama seçimleri düzenleneceğini söylemiş ve bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçiminde

¹¹⁹ Ryan Rifai, 2011, Al Jazeera, "Timeline: Tunisia Uprising". E.T: 22.02.2019
<https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html>

¹²⁰ Derradji, a.g.e, s.47.

aday olmayacağını açıklamıştır. Olağanüstü hal ilanı ile birlikte üçten fazla kişinin toplanmasının yasaklandığı ve güvenlik güçlerinin emirlerine uyulmadığı takdirde silah kullanılacağı bildirilmiştir. Tüm bu açıklamaların yapıldığı günün gecesinde ise ordunun Tunus'un havaalanı kontrolünü ele geçirdiği ve ülkenin hava sahasını kapattığı bildirilmiştir. Ben Ali ailesinin bazı üyelerinin tutuklandığı açıklanmış, Ben Ali'nin ise ülkeden uçakla kaçtığı ilan edilmiştir.¹²¹

¹²¹ Ryan Rifai, 2011, Al Jazeera, "Timeline: Tunisia Uprising". E.T: 22.02.2019
<https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html>

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

Türkiye Tunus İlişkileri iki ülke arasındaki tarihi, toplumsal, siyasi yakınlık özelinde derin ve olumlu bir geçmişe sahiptir. Tunus'un üç yüzyılı aşkın Osmanlı hâkimiyetine görece olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve akabinde Cumhuriyet Türkiye'sinin yönelimlerini örnek almış olmasını bu olumlu ilişkilerin temel sebepleri arasında saymak mümkündür.¹²²

1854-1856 tarihli Kırım Savaşı sırasında Osmanlı askeri ve idari yapılanmasında “Garp (Mağrip) Ocakları” olarak bilinen askeri birliklerde görev yapan Türklerin yerli kadınlarla evliliklerinden doğan çocuklar Cezayir ve Tunus'ta “Kuloğlu” olarak adlandırılmaktadır. Tunus uzun yıllar Türk idaresinde kaldığından Türk kültürünün etkisi de görülmektedir. Öte yandan üç asır süren Osmanlı hâkimiyeti altında Tunus, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda ekonomik açıdan önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Tunus'ta geçmişten kaynaklanan Türkiye karşıtı herhangi olumsuz bir yaklaşıma pek rastlanmamaktadır.¹²³

Tunus'ta üç asırdan fazla devam eden Osmanlı hakimiyeti aslında bu ülke halkında Türkiye'ye duyulan yakınlığın temelini oluşturmaktadır. 1854-1856 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı saflarında Tunus'tan gelen 14 bine yakın asker yer almıştır.¹²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan “Jön Türkler” hareketinin Tunuslu aydınlar üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Tunus aydınlarının bu hareketten esinlenerek kurdukları “Genç Tunuslular” çağdaş Tunus'un kurulmasında önemli rol oynayan yönetici sınıfı ortaya çıkarmıştır. Osmanlı kültür ve medeniyetinin eserlerinin özellikle Tunus mimarisi üzerinde önemli etkisi vardır. Ayrıca Tunus'ta klasik Türk musikisine, mutfağına, geleneksel takılarına, hat sanatı başta olmak üzere Osmanlı sanat ve kültürüne yönelik önemli bir alaka bulunmaktadır. Öte yandan Cumhuriyet döneminde çeşitli alanlarda hayata geçirilen devrimlerin, Tunus'un bağımsızlığını kazanmasını takiben ilk Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın modernleşme politikalarına örnek teşkil ettiği bilinmektedir.¹²⁵ Tunus'ta Türkiye

¹²² Levent Kuşoğlu, Rezzan Ünalp, and Ahmet Çalışkan, Tarih Boyunca Türkiye - Tunus İlişkileri, ATASE (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 2013).

¹²³ Kuşoğlu ve ark, a.g.e. s.175

¹²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, a.g.b. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 15.03.2019

¹²⁵ Kuşoğlu ve ark.,a.g.e, s.176

ile arasındaki ilişkileri geliştirecek zemin hep var olagelmıştır. Zira uzun süredir Türk dış siyaseti tarafından ihmal edilen bölge hakkında Türkiye'ye karşı özel bir sempati mevcuttur. Bu sempatinin geçmişte uzun yıllar beraber yaşamaktan, halkının önemli bir kısmının Türk asıllı olmasından kaynaklanan kültürel benzerlik ve beraberlikten ileri geldiği bilinmektedir. Aydın zümre ise Atatürk'e sevgi beslemektedir.¹²⁶ Zira Tunus'un bağımsızlık lideri Habib Burgiba ile M. Kemal Atatürk arasında benzetmeler yapılmaktadır.¹²⁷ Habib Burgiba Türk Devrimi'nden ne düzeyde etkilendiğini şöyle açıklamaktadır:

“Sakarya Savaşı ve Sakarya Zaferi yirmi yaşımın en güçlü anısı olmuştur. O zamanlar kendi kendime şöyle diyordum: Acaba ben de ulusumu böylesine seferber edemez miyim, onun ruhuna bu kurtarıcı hamleyi, bu dizgin tanımaz ihtirası aşılabilir miyim?” Mustafa Kemal için söyledikleri ise şöyledir: “Mustafa Kemal'in kişiliği halk kitlelerinin ayaklanması ve halk mücadelelerinin ölçüsü olmuştur. Bu mücadeleler, onun ölümünden sonra da genişleyip, Doğu ve Batı bloklarının dışındaki, üçüncü dünyada yayılmış ve onları sömürge egemenliğinden kurtarmıştır.”¹²⁸

2.2. 1956 - 2000 ARASI TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ

2.2.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye Tunus ilişkilerinin geçmişi kültürel ve tarihsel alanda oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Cumhuriyet döneminde hızlanarak devam eden Türk modernleşme süreci ile Tunus'un Fransa'dan bağımsızlığını kazanması sonrasındaki modernleşme süreçleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler ikili ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Tunus'un Arap dünyası içinde din unsurunu siyasetten arındıran bir ülke olması, ayrıca siyasi ve toplumsal çağdaşlaşma sürecine önem ve öncelik vermesi de ilişkilerin ilerleyişine katkıda bulunmuştur. Ayrıca bazı Arap ülkelerinde karşılaşılabilen Türkiye'ye yönelik ihtiyatlı tutumun, Tunus ile ikili ilişkiler bağlamında genelde geçerli olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda bağımsızlık sonrası Tunus ile Türkiye arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişerek devam etmiştir.¹²⁹ Her iki taraftan da cumhurbaşkanı, başbakan ve meclis başkanı seviyesinde yüksek düzeyli ziyaretler gerçekleştirilmiştir.¹³⁰

¹²⁶ İstanbul Ticaret Odası, Tunus Etütü (İstanbul, 1972), s.14.

¹²⁷ Gökhan Duman, 'An analysis of Turkish-Tunisian Relations in light of Arab Spring', Yıldız Social Science, 4.1 (2018), s.56.

¹²⁸ Metin Aydoğan, Kuzey Afrika Bağımsızlık Savaşları, 2014. E.T: 26.02.2019

¹²⁹ Kuşoğlu ve ark., a.g.e, s.179.

¹³⁰ Bkz. Ek 1: Tunus'un Bağımsızlığı Sonrasında Türkiye Tunus Siyasi Makamları Arasında Gerçekleştirilen Ziyaretler

2.2.2. Askeri İlişkiler

Tunus Askeri Ataşeliği ilk olarak 1967 yılında faaliyete başlamış ve müteakiben Türkiye ve Tunus arasında ilk "Asker Eğitim ve İşbirliği Anlaşması" 1968 yılında imzalanmıştır. Tunus Askeri Ataşeliği 30 Temmuz 1972 tarihinde kapatılmış, 1983 yılında ikinci defa açılmış ve "Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması" ikinci defa 1984 yılında, üçüncü kez de Mart 1990'da imzalanmıştır. 1984 yılından itibaren kesintisiz olarak faaliyetlerini sürdürmekte olan Tunus Askeri Ataşeliği, iki ülke arasında askeri iş birliği alanlarının belirlenmesi, bu alanların geliştirilmesi ve planlamaların gerçekleştirilmesi faaliyetlerini yürütmektedir. Türk ve Tunus Silahlı Kuvvetleri arasındaki iş birliği faaliyetleri Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması kapsamında çeşitli tarihlerde imzalanan protokollere göre hidrografiya, haritacılık askeri sağlık, askeri personel eğitimi, askeri tarih konularında yapılmaktadır. 1967 yılından başlamak ve 13'ü Harp Akademilerinde olmak üzere 183 Tunuslu askeri personel Türkiye'de çeşitli kurslara katılmıştır. Diğer yandan, bugüne kadar üç Türk kurmay subayı Tunus Harp Akademisi'nde eğitim görmüştür.¹³¹

Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Şubat 2001'de Tunus'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında varılan mutabakat çerçevesinde Tunus Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki El-Aouina askeri üssü içerisinde, tüm giderleri ve donanımı T.C. Genelkurmay Başkanlığı'nca karşılanan modern bir dil laboratuvarı yapılmış ve 25 Temmuz 2001 tarihinde faaliyete girmiştir. Burada 2001 yazından itibaren arzu eden Tunus askeri personeline Türkçe dersleri verilmektedir. 2013'e kadar 38 Tunuslu subay ve astsubay Türkçe dil eğitimini tamamlamıştır. Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök 24-26 Aralık 2003 tarihinde, Mili Savunma Bakanı Vecdi Gönül ise 2-4 Mart 2005 tarihlerinde Tunus'u ziyaret etmişler; Tunus Milli Savunma Bakanı Kamel Morjane 18-22 Aralık 2006 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler son dönemlerde askeri alanda iki ülke arasında yapılan en üst düzey ziyaretleri teşkil etmektedir.¹³²

Tunus ve Türkiye arasında askeri alanda iş birliği faaliyetlerinin artan bir şekilde gelişme göstermesi üzerine taraflar, iki ülke arasındaki askeri ilişkileri karşılıklı olarak görüşmek ve uygulamaları daha planlı hale getirmek amacıyla Karma Askeri Komisyon oluşturulması hususunda mutabakata varmışlardır. Bu kapsamda ilk Karma Askeri Komisyon toplantısı 10-

¹³¹ Kuşoğlu ve ark, a.g.e, s.182.

¹³² Kuşoğlu ve ark, a.g.e, s.182.

13 Mayıs 1992 tarihlerinde Türkiye’de yapılmıştır. Söz konusu toplantının ikincisi de 18-22 Aralık 2006 tarihlerinde, Tümgeneral Orhan Uğurluoğlu ve Tunus Silahlı Kuvvetleri Genel Müfettişi Tuğgeneral Mansour Haddad’ın eş başkanlığında Ankara’da yapılmıştır. Türkiye 2006 yılı boyunca çeşitli kurs ve seminerlere katılmak üzere Tunus’tan gelen subaylara ev sahipliği yapmıştır. Yine aynı yıl boyunca Türk gemileri ve denizaltıları Tunus limanlarına ziyaretler gerçekleştirmiştir.¹³³

İki ülke arasında savunma sanayi alanında da iş birliği faaliyetleri yürütülmektedir. Bu alandaki çeşitli Türk firmalarının Tunus Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik girişimleri bulunmaktadır. Aralık 2006’da icra edilen Karma Komisyon toplantısında; savunma sanayi iş birliği ağırlıklı olarak Tunus Deniz Kuvvetleri’ne ait gemilerin bakım ve yenileştirilmesi üzerine yoğunlaştırılmıştır. İki ülke arasında savunma sanayi alanındaki faaliyetler kapsamında haritacılık ve askeri tarih konularında da iş birliği sürdürülmüştür.¹³⁴

2.2.3. Ekonomik İlişkiler

Tunus’ta yabancıların uluslararası şirket kurmaları ve Tunus’ta yatırım yapmaları 1988’den itibaren teşvik görmektedir. Bununla birlikte Tunus’ta ihracatın artırılması da hükümet politikalarının en önde gelenlerindedir. Bu maksatla yabancıların Tunuslularla ortaklık halinde uluslararası ticaret şirketleri kurmaları ve ihracata dönük yatırım yapmaları teşvik edilmiştir.¹³⁵ Türkiye 1988 itibariyle Tunuslu firmalar nezdinde Avrupa ülkelerine nazaran daha fazla rekabet gücü olan özel bir yere sahip olmaya başlamıştır. 89 ve 90 yıllarında da Türk şirketlerin Tunus’ta baraj inşaatı, yük vagonu ve traktör ihalesi, demir çelik fabrikası inşa ve işletmesi ile ilgili ihalelere müracaatları görülmüştür.¹³⁶ Türkiye ile Tunus arasındaki ticari ilişkiler 17 Temmuz 1967’de imzalanan Ticaret Anlaşması hükümleri çerçevesinde, gerçekleşmektedir. 29 Eylül 1981 tarihinde de imzalanan anlaşmaya ek protokol ile ihracatı öngörülen mallara dair listeler değiştirilmiştir. Aynı tarihte Uzun Dönemli İktisadi, Sınai ve Teknik iş birliği Anlaşması da imzalanmıştır.¹³⁷

¹³³ Kuşoğlu ve ark, a.g.e, s.183.

¹³⁴ a.g.e, s.184.

¹³⁵ Yusuf Ziya İrbeç, Mağrip Ülkeleri ve Türk-Tunus Ekonomik İşbirliği (Ankara: Türkiye Ticaret Odaları Birliği, 1990), s.25.

¹³⁶ İrbeç, a.g.e. s.30

¹³⁷ Kayacıklı ve ark, a.g.e, s.32.

Türkiye'nin Tunus'a ihracatı 60'lı yılların sonunda önemli artış kaydetmiştir.¹³⁸ Bu süreçte hurda, incir, nebatî maddeler ve tütün gibi başlıca ihraç maddelerinin yanında kuru üzüm, pamuk, pamuk ipliği ve buzdolabı gibi yeni ihraç maddeleri de Tunus piyasasına girmeye başlamıştır. Buzdolabı dışında diğer sınai mamullerin de 1970 ve 1971 yılları içinde Tunus'a girdiği görülmektedir. Bunlar arasında bilhassa dikiş makineleri ve yedek parçaları, çimento, mutfak eşyaları ve gaz fırınları görülmektedir. Buna karşılık; Türkiye'nin Tunus'tan ithalatında 1969 ve 1970 yıllarında büyük bir azalış kaydedilmiştir. Tunus'tan ithal edilen ana ürün fosfattır. Bunun yanında kurşun ve süper fosfat da diğer ithalat maddeleridir. 1967'de 4 milyon, 1968 yılında 2.5 milyon Tunus dinarı olan ithalat, 1969'da 224 bin ve 1970 yılında da 471 bin Tunus Dinarı olarak gerçekleşmiştir.¹³⁹

Türkiye ile Tunus arasında 17 Temmuz 1967'de imzalanan ve sürdürülen müzakereler sonucunda 25 Mayıs 1972'de yürürlüğe giren ticaret anlaşması ile iki ülke arasında yapılacak ticari ilişkiler düzenlenmiştir. Bir yıl boyunca yürürlükte kalan bu anlaşmaya göre Tunus cins ve miktarları belirtilen başlıca malları Türkiye'den satın almak üzere gerekli tedbirleri almayı vaat etmiştir. Bu maddelerin başlıcaları pamuk, tütün, beyaz eşya ürünleri, dikiş makinesi ve parçaları, iplik ve kerestedir. Nitekim 1969, 1970 ve 1971 yılları içinde Tunus'ta açılan uluslararası buzdolabı, tütün ve kuru üzüm ihalelerini Türk şirketleri kazanmıştır.¹⁴⁰

1971-1975 yılları arasında Türkiye'nin Tunus ile olan ticaretinde önceki yıllara oranla genel olarak bir artış söz konusudur. Türkiye'nin ihracatı 1971'de 588 bin dolardan 1973'te 3.7 milyon dolara çıkmış 1974'te 2.5 milyona gerilemiş, 1975'te ise sert bir düşüşle 263 bin dolara düşmüştür. Türkiye'nin Tunus'tan ithalatı ise 1974 ve 1975'te çok hızlı yükselmiştir. 1971'de 1.4 milyon dolar seviyesinden, 1974'te 8.6 milyon, 1975'te 11.4 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.¹⁴¹ Ticaret anlaşmasına bağlı olarak Ekim 1978'de imzalanan protokol ile Tunus'la 3 yıllık bir süre için ithal ve ihraç edilecek kalemler belirlenmiştir. Protokolde ayrıca Tunus ile Türkiye arasında deniz ulaşımında, sanayide ve turizmde işbirliği yapılması hususunda da maddeler yer almıştır.¹⁴²

¹³⁸ Bkz: Ek 3: 1966-1970 Arası Ticari İlişkiler Tablosu.

¹³⁹ İstanbul Ticaret Odası, Tunus Etüdü (İstanbul, 1972), s.14.

¹⁴⁰ İrbeç, a.g.e, s.14

¹⁴¹ Bkz: Ek 4: 1971-1975 Türkiye Tunus Ticari İlişkileri

¹⁴² İstanbul Ticaret Odası, Tunus Etüdü (İstanbul, 1979), s.24-25.

1980'li yıllar boyunca 17 Temmuz 1967 tarihinde yapılan Türkiye-Tunus Ticaret Anlaşması uyarınca, iki ülke arasında Karma Ekonomik Komisyon toplantıları yapılmıştır. 1-6 Haziran 1981 tarihlerinde Ankara'da Türkiye-Tunus Karma Ekonomik Komisyonu'nun düzenli olarak faaliyet gösterebilmesi için hazırlık toplantısı yapılmıştır. Bu tarihten sonra, 2 Ekim 1982 tarihinde Tunus'ta Birinci Dönem, 23 Mayıs 1983 tarihinde Ankara'da İkinci Dönem, 15 Haziran 1984 tarihinde Tunus'ta Üçüncü Dönem, 2 Eylül 1986 tarihinde Ankara'da Dördüncü Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı, 4-5 Haziran 1988 tarihlerinde Tunus'ta Beşinci Dönem Karma Ekonomik Komisyonu Toplantısı yapılmıştır. Her toplantı sonunda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi ile ilgili bir protokol imzalanmıştır.¹⁴³ 1980'lerin ikinci yarısında ikili dış ticaret Tunus lehine gelişmiş olsa da, sonraki dönemde Türkiye'nin Tunus'tan ithalatı genel olarak azalan bir seyir izlemiş, Tunus'a ihracatı ise artışa geçmiştir. Türkiye'nin ihracatı 1984'te 10 milyon dolar seviyesinden 1989'da 44 milyona çıkarken; 1984'te 55 milyon dolar olan ithalatı, 1989'da 14 milyon seviyesine düşmüştür.

2 Ekim 1986 tarihinde imzalanan ancak 1988'de yürürlüğe giren "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" ve 29 Mayıs 1991 tarihinde imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" bulunmaktadır.¹⁴⁴ 14 - 19 Eylül 1987 tarihleri arasında TOBB Tunus'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler esnasında Tunus Sanayi ve Ticaret Bakanı ve Tarım Bakanı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Tunus ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğini artırmak, karşılıklı çıkarlar nezdinde iki ülkenin özel sektörlerini yoğunlaştırma, çeşitlendirme ve somutlaştırma çalışmaları öngörülmüştür. Sonuç olarak "Tunus - Türk Ekonomik İşbirliği Komitesi" kurulmuştur. Bu komite iki ülkenin özel ve devlete ait teşebbüs ve kuruluşlarının üst düzey temsilcilerinden meydana gelmiştir. Komitenin temel amacı ticari ve ekonomik ilişkilerdeki karşılıklı avantajları ve dengeli gelişmeyi sağlamak, değiş-tokuş ve işbirliği için yeni yollar aramak olarak belirlenmiştir.¹⁴⁵ İki ülke arasındaki ekonomik, mali, ticari ve sınai ilişkileri geliştirmek ve üçüncü ülkeler ile ortak girişimleri desteklemek için 17 Eylül 1987 tarihinde kurulan "Ekonomik İşbirliği Komitesi, 23 Mayıs 1989'da "Türkiye-Tunus İş Konseyi" olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁶ Oluşturulan tüzüğe göre konsey beş temel amaç üstlenmiştir. Birincisi, ekonomik, mali, ticari ve sınai ilişkileri teşvik

¹⁴³ İrbeç, a.g.e, s.35.

¹⁴⁴ Pekcan ve ark, a.g.e, s.74.

¹⁴⁵ İrbeç, a.g.e, s.51.

¹⁴⁶ Pekcan ve ark, a.g.e, s.84.

etmek ve Türkiye Tunus arasında bir ortak girişim ortamı geliştirmek amacıyla araştırmalar yapmaktır. İkinci amacı, iki ülke arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla iş pratik ve geleneklerinin uyumlaştırılması için gayret göstermektir. Üçüncüsü, her iki ülke özel sektörlerinin veri alanındaki ihtiyaçlarına cevap vermek ve ortak girişimleri desteklemek üzere gerekli bilgiyi sağlamaktır. Dördüncü amacı, fuarlar, sergiler, toplantılar, seminerler düzenlemek ve karşılıklı bilgilendirme hizmeti sağlamaktır. Beşinci amacı ise, UMA'nın (Mağrip Arap Birliği) diğer ülkelerinde benzeri işbirliği yapılarını güçlendirmektir.¹⁴⁷

4-5 Haziran 1988 tarihinde yapılan Beşinci Dönem Toplantısı sonunda, taraflar mevcut mübadeleleri canlandırmak amacıyla özellikle; ticari işlemlerin aracılardan geçmeksizin doğrudan sonuçlandırılması, sektör bazında iş insanları heyetlerinin oluşturulması ve her iki ülkede düzenlenen fuar ve ihtisas sergilerine daha fazla iştirakçinin katılması için faaliyette bulunulması konuları ele alınmıştır. Her iki ülke de henüz yararlanılmamış potansiyellerin mevcudiyetini ve bunların üzerinde dikkatle durulması gerektiğini vurgulamışlardır. Bankacılık alanında yeni düzenlemelerin yapılması, her iki ülke arasında turizmin geliştirilmesi, teknik ve sanayi işbirliğinin teşvik edilmesi, ziraî alanda işbirliğinin desteklenmesi, konularına da imzalanan protokolde geniş yer verilmiştir.¹⁴⁸

Ayrıca 23 Mayıs 1989 tarihinde Tunus'ta, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Tunus Cumhuriyeti Hükümeti arasında Türkiye-Tunus Hükümetler arası Daimi Komisyonu Kurulmasına Dair Anlaşma ve Deniz Taşımacılığına İlişkin Türkiye-Tunus Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar iktisadi, sınai ve teknik işbirliği anlaşması çerçevesinde tesis edilen Karma Ekonomik Komisyonu'nun verimli çalışmasını sürdürmesine yardımcı olmak amacını taşımaktadır. Aynı zamanda, denizcilik ilişkilerinin gelişmesinin iki ülke arasındaki ticarî mübadelelerin gelişmesine ve işbirliğinin kuvvetlenmesine katkıda bulunabileceği düşüncesinden hareketle, her iki ülke arasındaki deniz taşımacılığının düzenlenmesine ve desteklenmesine ilişkin ayrı bir anlaşma imzalanması görüşü ağır basmış ve böylelikle, “Deniz Taşımacılığına İlişkin Anlaşma” imzalanmıştır.¹⁴⁹

28 Ocak - 2 Şubat 1990 tarihleri arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından çeşitli kesimlerden iş insanları heyeti ile Tunus'a ziyaret gerçekleştirilmiştir. Her iki tarafın gayretleri

¹⁴⁷ İrbeç, a.g.e, s.60.

¹⁴⁸ İrbeç, a.g.e, s.17.

¹⁴⁹ İrbeç, a.g.e, s.18.

sonucu oluşturulan alt komisyonlarla ortak çıkarların bulunduğu çalışma alanları tespit edilmiş ve bir takım anlaşmalar yapılmıştır. Tarım, sanayi, uluslararası ticaret, deniz taşımacılığı gibi başlıklarda ortak çalışma kararları alınmıştır. Tunus'ta 31 Ocak 1990'da UTICA (Tunus Sanayi, Ticaret ve Sanatkârlar Birliği) ile TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) arasında "İşbirliği Anlaşma Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolle; uygun sektörlerde iş insanlarının karşılıklı ziyaretlerini çoğaltmak, öncü kuruluşlar arasında sürekli teması devam ettirmek, düzenli bilgi, tecrübe ve ticari teklif mübadelesinde bulunmak gibi kararlar alınmıştır.¹⁵⁰

1992 itibariyle Türkiye - Tunus arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler iki ülke arasında 1992'de imzalanan Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede 1967 yılında imzalanan Ticaret Anlaşması ve 1981 yılında imzalanan Uzun Dönemli İktisadi, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması 1992'de imzalanan anlaşma neticesinde yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye ve Tunus dış ticareti ise özellikle 1995 yılında büyük artışlar kaydetmiş, dış ticaret dengesi % 33.6'lık bir oranla Türkiye lehine sonuç vermiştir.¹⁵¹

2.3. 2000 YILINDAN DEVRİME TÜRKİYE TUNUS İLİŞKİLERİ

2.3.1. Siyasi İlişkiler

Tunus'un bu süreçte Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürmeye mümkün olduğunca özen gösterdiği görülmektedir. Bunda Tunus'un Türkiye'ye olan alakasının yanı sıra dış ilişkilerinde kimseyi karşısına almamaya özen gösteren dengeci politikasının da rol oynadığı söylenebilir. Bu dengeci yaklaşım aynı zamanda Tunus'un Türkiye'yi her alanda istenilen ölçüde desteklemesinin de sınırlarını oluşturmaktadır. Bu süreçte Türkiye Tunus ilişkilerinin Tunus açısından bir başka ayırıcı özelliği ise Türkiye'yi uluslararası alanda da destekliyor olmasıdır. Nitekim Tunus, 14-16 Haziran 2004'te İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Türkiye'nin Genel Sekreter Adayı Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçiminde Türkiye'ye destek vermiş ve Türkiye lehinde yoğun kulis yapmıştır. Ayrıca Türkiye'nin 2009-2010 yılları BM Güvenlik Konseyi adaylığını destekleyeceğini, Ekim 2005'te yazılı olarak teyit etmiştir.¹⁵² 24-25 Aralık 2012 tarihlerinde dönemin Tunus Hükümeti

¹⁵⁰ İrbeç, a.g.e. s.38.

¹⁵¹ Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertran Roca, "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği", (İstanbul: İTO, 1996), s.139.

¹⁵² Kuşoğlu ve ark. a.g.e, s.181.

Başbakanı Hammadi Cibali'nin ülkemize yaptığı ziyaret sırasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasını öngören Ortak Siyasi Bildiri imzalanmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan, 5-6 Haziran 2013 tarihlerinde Tunus'u ziyareti sırasında Türkiye-Tunus Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey birinci toplantısı düzenlenmiş, çeşitli alanlarda protokoller imzalanmıştır.¹⁵³ Tunus Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali Mart 2001 'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Mayıs 2003'te Tunus'u ziyaret etmiştir. TBMM Başkanı Ömer İzgi Nisan 2002'de, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise 28-30 Mart 2005 tarihlerinde Tunus'u ziyaret etmişlerdir.¹⁵⁴ Bu ziyaretlere ek olarak 2006 yılı Türkiye Tunus ikili ilişkileri açısından hareketli bir yıl olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Abdullah Gül beraberinde TBMM'den bir heyetle birlikte 16-18 Mart 2006 tarihlerinde Tunus'u ziyaret etmiştir. Tunus Dışişleri Bakanı Abdelwaheb Abdallah ile baş başa bir görüşme yapmış, görüşmenin ardından iki ülke heyetlerinin katıldığı bir çalışma toplantısı gerçekleştirilmiştir. Heyetler arası temasların sonunda T.C. ve Tunus Dışişleri Bakanları tarafından, Tunus ile Türkiye arasında 2006-2007 dönemini kapsayan bir eylem planı imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül; 17 Mart 2006 tarihinde Tunus Başbakanı Muhammed Gannuşi ve Tunus Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali tarafından kabul edilmiş, Tunus Ticaret ve El Sanatları Bakanı Mondher Zenaidi ve başkent Tunus Belediye Başkanı Abbas Mohsen ile birer görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁵⁵ Bu ziyarete ek olarak aynı yıl içinde gerçekleştirilen başka ziyaretler de olmuştur.¹⁵⁶

2.3.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Tunus arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler öncelikle 1967'de imzalanan sonrasında Temmuz 1992'de Ankara'da imzalanan ticaret anlaşmaları çerçevesinde yürütülmüştür.¹⁵⁷ Bunlardan sonra, Türkiye ile Tunus arasında bir Serbest Ticaret Alanı kurulmasını öngören Ortaklık Anlaşması Temmuz 2005'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye-Tunus Anlaşması, sanayi ürünlerinde tedrici olarak gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin indirilmesini karara bağlamıştır. Söz konusu vergilerin sanayi ürünleri için kaldırılması ise Temmuz 2014'te gerçekleşmiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, a.g.b. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 15.03.2019

¹⁵⁴ Kuşoğlu ve ark, a.g.e, s.179.

¹⁵⁵ Kuşoğlu ve ark, a.g.e, s.180.

¹⁵⁶ Bkz: Ek 2: 2006'da Türkiye ve Tunus Makamları Arasında Gerçekleştirilen Bazı Ziyaretler.

¹⁵⁷ Bkz. Ek 7: Türkiye İle Tunus arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalar.

¹⁵⁸ T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.b. E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.

Türkiye ile Tunus arasındaki ticari ilişki geçmiş yıllar boyunca incelendiğinde, ticaretin Türkiye lehine bakiye verdiği görülmektedir. 2000 yılından 2018 yılına kadar ikili ticarete Türkiye lehine dış ticaret fazlası 7 kat artarak 97 milyon ABD Doları seviyesinden, 722 milyon ABD doları seviyesine çıkmıştır.¹⁵⁹ Türkiye'nin Tunus ile olan ticaret hacmi 2000 yılındaki 227 milyon dolarlık seviyesinden yüzde 93 artarak 2006 yılında 438,91 milyon dolara yükselmiştir. 2007 yılında 2006 yılına göre yüzde 55,61'lik bir artış kaydederek 681,02 milyon dolara, 2008 yılında da yüzde 52,32'lik artış ile 1037,31 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı yıl Türkiye 729,9 milyon dolarlık ithalata karşılık 307,3 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir.¹⁶⁰

2009 yılında hizmet vermeye başlayan ve Mağrip bölgesinde özel bir firmanın işleteceği ilk havaalanı olan Enfidha havaalanı, yılda 5 milyon yolcu ağırlama kapasitesiyle Tunus'un hava taşımacılığında önemli bir merkez olmuştur. İnşaat sektöründe diğer Türk yatırımları arasında, Çebi İnşaat firması tarafından Sfax şehrinde yapılan iş merkezi inşaatı, ayrıca Bizerte şehrinde Artı Yapı Firması'nın Tunuslu North Africa Construction S.A. ortaklığındaki 288 adet konut inşaatı vardır. Ayrıca Djebel Ressas'da günlük 5.800 ton üretim kapasiteli çimento fabrikası kurulumu projesi ana yüklenici Ekon Endüstri İnşaat tarafından sürdürülmektedir.¹⁶¹ 2011 yılı Tunus resmi verilerine göre hali hazırda Tunus'ta faaliyet gösteren 16 Türk firmasının yatırımlar toplamı 170 milyon ABD Dolar düzeyindedir. Mevcut ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesinde büyük önem arz eden Tunus'ta Uluslararası Enfidha Havalimanı inşaatının yapılması ve 40 yıl süreyle işletilmesi ile Monastır Havalimanı'nın 40 yıl süreyle işletilmesi ihalesini TAV Holding kazanmıştır. 14-16 Eylül 2011 tarihlerinde Başbakan Erdoğan'ın Tunus'a gerçekleştirdiği resmi ziyarette "Türkiye ile Tunus arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁶²

Tunus'a zeytinyağı işleme, unlu mamuller işleme tesisi makine ve ekipmanlarının uygun fiyat nedeniyle satılabildiği bilinmektedir. Tunus'a tekstil hammaddesi ve tekstil makineleri, elektrikli ve elektriksiz makineler, hububat, tütün ürünleri, metal eşya, otomotiv yan sanayi ürünleri, demir-çelik ürünleri haberleşme cihazları ile ulaşım araçları ihraç edilmektedir. 2018 yılında Türkiye'nin Tunus'a ihracatı 904 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.¹⁶³ Aynı yıl Tunus'a ihraç edilen belli başlı ürünler, demir veya çelikten yarı mamuller, pamuklu

¹⁵⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.b. E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.

¹⁶⁰ Abdulhamit Yıldız, Büyümenin Yolu Afrika'dan Geçiyor (İstanbul: İTO, 2010), s.97.

¹⁶¹ T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.b. E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.

¹⁶² İstanbul Ticaret Odası, Tunus Ülke Raporu, (İstanbul: İTO, 2013).

¹⁶³ T.C. Ticaret Bakanlığı E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.

kumaşlar, ağaçtan lif levhalar, otomobiller, örme kumaşlar, demir çelikten yassı ürünler, petrol gazları, demir çelikten boru ve profiller, sentetik filament iplikten kumaşlar ve kâğıt, selüloz tabakalardır. Türkiye'nin Tunus'a ihracatı kayıtlı rakamlarla sınırlı değildir.¹⁶⁴

Buna paralel olarak, yılda 50 bini aşkın Tunus vatandaşı alışveriş ve/veya bavul ticareti amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmektedir. Kesin rakam bulunmamakla birlikte, bu kapsamda yapılan ticaretin miktarının yılda 150-200 milyon ABD Doları'na ulaştığı değerlendirilmektedir. 2018 yılında Türkiye'nin Tunus'tan ithal ettiği başlıca ürünler, azot, fosfor, fosforik asitler, kimyasal gübreler, hurda demir, pamuklu kumaşlar, elektrik panoları, diyotlar, kablolar ve hurmadır.¹⁶⁵

2.4. TUNUS İLE TÜRKİYE'NİN SİYASİ VE YAPISAL BENZERLİKLERİ

Tunus, modernleşme tecrübesi ve mevcut siyasi çerçevesi bakımından Türkiye ile önemli benzerlikler göstermektedir. Tunus'un kurucusu ve 1957'den 1987'ye kadar ilk başkanı olan Habib Burgiba, Türkiye'de Cumhuriyeti kuran ideoloji ile benzer reformlara girişmiştir. 1920'lerde ve 1930'larda Türkiye'de Batılılaşma girişimlerinde olduğu gibi, Burgiba da Tunus'ta modernleşme anlayışına dayanan reformlar gerçekleştirmiştir. Türkiye'de uygulamaya konan laiklik gibi, Burgiba'nın laik rejimi de Fransa'dan esinlenilerek uygulamaya geçirilmişti. Bunu takiben, devlet ve din işleri birbirinden resmen ayrılmış, Arap dünyasında daha önce benzeri görülmemiş katı bir uygulama ortaya çıkmıştır. İslam hukuku temelli olmayan bir aile hukukunun ve sivil hukukun geliştirilmesi, yine Burgiba tarafından yapılan bir diğer önemli reformdur.

Hem Tunus'ta hem Türkiye'de devlet iktidarı topluma karşı eşitsiz ve dönüştürücü güç kullanmıştır. Bu güç, sosyo-kültürel ve kurumsal modernleşme ve batılılaşma dönemlerinde devlete egemen olan seküler aktörler tarafından kullanılmıştır. Bu nedenle, diğer Arap ülkeleri arasında Tunus, kurumsal yapısının seküler doğası itibarıyla bazı farklılıklara rağmen, Türkiye örneğiyle en karşılaştırılabilir olanıdır.¹⁶⁶Başlıca İslami aktörler, seküler-İslami kırılma dönemlerinde kendilerini sisteme karşı yabancılaştıran sosyal ve politik dışlanma

¹⁶⁴ Bkz. Ek 6: 2000 Sonrası Türkiye Tunus Ticari İlişkileri

¹⁶⁵ T.C. Ticaret Bakanlığı E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.

¹⁶⁶ Murat Somer, "Conquering versus Democratizing the State: Political Islamists and Fourth Wave Democratization in Turkey and Tunisia", Democratization, 2016, s.3.

yaşamışlardır. Çeşitli zamanlarda, her iki devlet de İslamcılığın milliyetçi çeşitlerini geliştirmeye ve düzenlemeye çalışmıştır. İslamcılar ise önemli ölçüde katkıda buldukları milliyetçi mücadelelerden sonra, toplum içindeki ana akım ve laik-batıcı seçkinler tarafından reddedilmişlerdir. Bu modeller “laikliği” ana hukuki-ideolojik bir ilke olarak korurken, aynı zamanda devletin İslam’ı sınırlamak ve laiklik dostu devlet İslam’ını oluşturmak amacıyla dini meselelere müdahale etmelerine imkân vermiştir.¹⁶⁷ İslami hareketin siyasi yönü ve İslam ile demokrasi uzlaşması üzerine sürdürülen araştırmalarda Tunus ile Türkiye’de benzer siyasi yapılanmaların varlığı tartışılmaktadır. Nitekim bu alanın Türkiye’deki temsilcisi Milli Görüş Hareketi’nden ayrılarak siyasi hayatta varlığını sürdüren AKP ve Tunus’taki temsilcisi ise İslami Yöneliş Hareketi’nin devamı olan Ennahda’dır. Her iki ülkedeki hareketler de İslami geleneklere sahiptir ve göreceli olarak hoşgörülü ve esnek davranışlar göstermişlerdir. Bu hareketler son derece etkili taban hareketleri inşa etmişler ve toplumla güçlü bağlantılar kurabilmişlerdir. İslam’ı, fikri temelde çoğulculuk ve demokrasi ile uyumlaştırma yönelimlerine sahiptirler ve laik politik aktörlerle de işbirliği yapma konusunda oldukça yetenekli olduklarını göstermişlerdir. Bu aktörler çeşitli aşamalarda ülkelerinin demokratikleşmesine de önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Ancak demokratik katkılarına ek olarak bu aktörler, dışlayıcı söylemleri, davranışları ve dönem dönem otoriter yapılarla uzlaşma eğilimleri nedeniyle birçok eleştirinin hedefi de olmuştur. Bu noktada Türk ve Tunuslu İslami aktörlerin, kendi demokratik potansiyellerini baltalayan ya da eğilimlerini tersine döndüren önemli bir müdahaleci tavır geliştirdikleri söylenebilir. Ülkelerinin seküler ulus-devlet inşa süreçlerine cevaben, bu aktörler “demokratikleşmek yerine devleti ele geçirmek” gibi bir eğilim içine de girmişlerdir. Bu demokratikleşme hedeflerinin olmadığını veya onu önemsemedikleri anlamına gelmemekle birlikte bu hedefler belirsiz ve esnek bir şekilde tanımlanmıştır ve devleti ele geçirme idealinin gölgesinde kalmış gibi gözükmektedir.¹⁶⁸ Tunus rejiminin otoriter doğası Ben Ali’nin 1987’de iktidara gelmesinden sonra da devam etmiştir. Tunus’un modernleşme deneyimlerinde görece başarılı ulus-devlet gelişimi, güçlü bir ulusal kimlik ve sosyo-kültürel gelişim, batılılaşma ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi çabaları Türkiye’nin de paylaştığı ortak özelliklerdendir. Türkiye ve Tunus’taki mevcut durumlar da benzerlikler taşımaktadır. Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) uzun süredir bastırılan İslami hareket içinden büyüyerek siyasi alanda görünürlük kazanmıştır. Tunus’ta devrim sonrası Ulusal Kurucu Meclis’te çoğunluğu yakalamış İslamcı parti Ennahda

¹⁶⁷ Somer, a.g.e. s.4.

¹⁶⁸ Somer, a.g.e., s.2.

da birçok üyesi Ben Ali rejimi tarafından ya hapse atılmış ya da sürgün edilmiş bir partidir. Geçiş dönemi hükümetlerinde de yer almış hatta hükümeti kurmuştur. Her iki hareket de İslamcı köklerine ve geçmişlerine rağmen, ılımlı siyasete ve demokratik ilkelere saygı çerçevesinde bir dönüşüm yaşamışlardır.¹⁶⁹

Somer, Türkiye ve Tunus'ta demokratikleşme süreçlerini incelerken üç aşamalı bir dönemlendirme önermektedir. Otoriter rejimin dağılması olarak adlandırdığı aşama Tunus'ta 2000'li yılları kapsamaktadır. Bu dönem boyunca, Ennahda pasif fakat otoriter rejimin aşınmasında etkili olan kritik roller üstlenmeye devam etmiştir. Ennahda bu aşamada rejimle doğrudan yüzleşmemiş, taban desteğini geliştirmeye yatırım yapmış, İslamcı talepleri yumuşatmış ve laik muhalefetle işbirliğine girişmiştir. Ennahda'nın 2005 yılında laik sol ve liberal muhalif gruplarla birlikte oluşturduğu "18 Ekim Haklar ve Özgürlükler Koalisyonu" önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu, bazı laik aktörlerin İslamcılara karşı olan şüphelerini yendiğini, diktatörlüğü sonlandırmak üzere ortak talepler ve ilkeler üzerinde muhalefet güçleri arasında bir dengeye ulaşılabileceğini göstermiştir. Laikliklerle İslamcı muhalefet arasındaki siyasi diyalog ve köprü kurma konusundaki bu yatırımlar devrim sırasında ve sonrasında da işbirliğinin temelini atmıştır. Nitekim Ben Ali'nin yıkılmasından sonra, Ennahda'nın kurduğu koalisyon hükümetinde; liberal eğilimli "Cumhuriyet için Kongre Partisi (CPR)" ve sosyal demokrat "Ettakatol" yer almıştır.¹⁷⁰ Bu dönem Türkiye'de ise, 28 Şubat süreci sonrasında demokrasi üzerindeki askeri vesayet ve otoriter-laik kısıtlamaların kaldırıldığı sürece karşılık gelmektedir. Bu süreçte dini aktörler askeri vesayeti ve otoriter laikliği eleştiren siyasal söylem geliştirmişlerdir. Koalisyon hükümeti altında, AB'den ilham alan yasal ve siyasi reformlar ve Kürt ihtilafına dayalı askeri çatışmaların sona ermesi ile sivil siyaset alanı genişlemiş ve çoğulcu demokrasinin AB üyeliği yoluyla pekiştirilmesi için olası bir yol ortaya çıkmıştır. Bu süre zarfında İslamcılar, 28 Şubat sürecinin ardından yeniden yapılanmaya girişmiş ve AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 2001 yılında reformist, ılımlı ve milliyetçi görünümlü İslamcılar tarafından kurulmuştur.¹⁷¹

Demokratik geçiş sürecinin ilk aşaması ise, Tunus'ta Aralık 2010'da ayaklanmaların başlamasından Ekim 2011'de Ulusal Kurucu Meclis seçimlerine kadar olan süreci

¹⁶⁹ Oğuzhan Göksel, 'Perceptions of the Turkish Model in Post-Revolutionary Tunisia', Turkish Studies, 2014, s.478.

¹⁷⁰ Somer, a.g.e, s.7.

¹⁷¹ Somer, a.g.e. s.9.

kapsamaktadır. Bu süreçte Ben Ali rejimi düşürülmüş ve çok partili hayata geçiş sağlanmıştır. İslamcılar en iyi örgütlenmiş muhalefet güçleri arasında olsalar da, en azından başlangıçta, eylemciliğin dışında kalmışlar ve belirgin bir rol oynamamışlardır. Ancak Ben Ali düştükten sonra Ennahda daha aktif hale gelmiş ve iki yönlü bir strateji izlemiştir. Hem devrimci aktörlerle birlikte çalışmışlar hem de devlet kontrolünün sürdürülmesine yönelik müzakerelere (örneğin eski rejimin meclis başkanı Beji Caid Essebsi ile) girişmişlerdir. Somer, Türkiye’de ise demokratik geçişin ilk aşamasının, hükümetin orduyu; seçim başarıları, siyasi manevralar ve kimi zaman hukuki süreçlerin ihlalinin ve araçsallaştırıldığının görüldüğü yasal alandaki mücadelelerle bastırıldığı, 2008-2010 arasındaki döneme karşılık geldiğini söylemektedir. Türkiye bu dönemde kritik demokratikleşme mücadeleleri atlatmış; hukukun üstünlüğü ilkesini baltalamadan orduyu, “derin devleti” ve askeri-bürokratik vesayeti bastırmaya; Kürt ihtilafını ve dini-seküler kutuplaşmayı çözmeye yönelmiştir.¹⁷²

Somer’e göre; demokratik geçişin ikinci aşaması Tunus’ta 2011 sonundaki Kurucu Meclis seçiminden sonraki dönemi ifade eder. Bu dönemde ülke serbest ve adil seçimlerle gelen hükümet tarafından yönetilmesine, ekonomik sorunların çözülmesine, düzen ve güvenliğin sağlanmasına, dini ve seküler kesim arası çatışmanın azaltılmasına ve eski rejimin geri dönüşünün engellenmesine odaklanılmıştır. Dini aktörler, uzlaşmacı tavırlar alarak, seküler aktörlerle işbirliği ve paylaşma çerçevesinde demokratikleşmeye katkıda bulunmuştur. Kurucu Meclis seçimlerinden ilk parti olarak çıktıktan sonra Ennahda da, laik partilerle koalisyon hükümeti kurmuş, demokrasinin tesisi için parlamenter demokrasiyi savunmuş ve yasal cinsiyet eşitliğini kabul ederek demokratik bir anayasanın oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye’de demokratik geçişin ikinci aşaması ise 2011 ve sonrasında İslamcıların önceki siyasi alandan dışlanma duygusunun, yeni bir güç ve baskınlık duygusuyla değiştiği ve Başbakan Erdoğan’ın 2011 yılındaki seçim sonucunun ardından “çıraklık” çağının sona erdiğini, AKP’nin gelecek döneminin “ustalık” dönemi olacağını ilan ettiği dönemle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu aşamada, Türkiye’nin mücadelesi, seçilen hükümetlerin askeri bürokratik denetimden uzak ve daha güçlü olduğu, yatay ve dikey hesap verebilirliğin güçlendirilmesi ve sivil hükümetin hesap verebilirliğini sağlamaktır. Bunun yerine AKP hükümeti 2015 sonrasında demokratikleşmeden geri dönüş olarak adlandırılabilir, Erdoğan’ın karizmatik egemenliği altında, hesap verebilirlikten uzaklaşan bir sürece girmiştir.¹⁷³

¹⁷² Somer, a.g.e. s.10.

¹⁷³ Somer, a.g.e. s.11-12.

2.5. TUNUS'TA SİYASAL İSLAM'IN DÖNÜŞÜMÜ VE TÜRK SİYASAL TECRÜBESİNİN ETKİSİ

Ennahda lideri Raşid Gannuşi, zaferle çıktıkları Ulusal Kurucu Meclis seçimleri sonrasında “Türkiye bizim için demokrasi açısından örnek bir ülke. Türkiye ile Tunus arasında çok iyi ilişkiler var ve umarım gelecekte bu ilişkileri geliştirebileceğimiz uygun bir ortam olur.” demiştir. Ennahda üyeleri, Ennahda'nın AKP kadar demokratik olduğunu ve Tunus'ta İslam ile demokrasi arasında ahenkli bir dengenin inşa edilmesi aşamasında AKP'yle olan benzerliklerini vurgulamışlardır.¹⁷⁴ Her iki toplum da laik ve muhafazakârlar arasındaki muhalif kamplara ve farklı yaşam tarzlarına bölünme bakımından oldukça benzerdir. Türkiye'nin bu gruplar arasındaki sürekli gerginliklere rağmen istikrarı ve demokratik sistemin hayatta kalmasını sağlama yeteneği, Ennahda'danın ilgisini çeken ana faktördür.¹⁷⁵

La Presse de la Tunisie ile dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül arasında yapılan mülakatta da¹⁷⁶ Abdullah Gül, hukukun üstünlüğü ile demokratik normların, Tunus halkının talepleri arasında yer aldığını görüldüğünü, Tunus'un siyasi alanda büyük bir devrim gerçekleştirdiğini ve siyasi rejiminin tabiatını değiştirdiğini söylemiştir. Siyasi reformların farklı alanlarda ekonomik reformlarla desteklenmesi gerektiğini de söylemiş ve Türkiye'nin bu açıdan farklı yollarla Tunus'a yardım edebileceğini dile getirmiştir. Yatırım yapılması ve ülkeye sermaye çekilmesi gerektiğini vurgulayan Gül, Tunus ekonomisi için mevcut yatırımların yeterli olmadığını, ekonomiye dinamik sağlayacak yatırım faaliyetleri için diğer ülke kaynaklarının Tunus'a çekilmesi gerektiğini belirtmiş, Türkiye, Arap ülkeleri, Fransa veya diğer Avrupa devletlerinden sermayenin -yatırıma dönüştürülmesi amacıyla Tunus'a çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kritik aşamada iş adamlarını ve Türk yatırımcıları, Tunus'a gitmeye ve işgücü piyasasını destekleyici şekilde, sermayelerinin bir kısmını aktararak Tunus'ta yatırım olanaklarını incelemeye teşvik ettiklerini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı ayrıca, Tunus'taki yatırım olanaklarını araştıran Türk ve Tunuslu iş adamlarını bir araya getiren oluşumların olduğunu ve bu anlamda Türkiye tarafından 500 milyon dolarlık bir yardımın da bulunduğunu söylemiştir.

¹⁷⁴ Göksel, a.g.e, s.483.

¹⁷⁵ Göksel, a.g.e. s.489.

¹⁷⁶ Abdullah Gül, La Presse de Tunisie Mülakatı, 2012.

Türkiye ve Tunus'taki siyasal İslam'ın dönüşümü ve taşıdıkları benzerliklerle birlikte, Türkiye'deki AKP ve Tunus'taki Ennahda örneklerini rekabetçi olarak gören analizler de vardır. Torelli'ye göre aslında AKP, demokratikleşme süreci için bir model olarak değil, Arap Devrimleri sonrası yeni yapılanma üzerinde etkisini artırmaya çalışan bir aktör olarak algılanmalıdır. Aynı zamanda, Ennahda ise, özellikle Kuzey Afrika bölgesinde, Arap ülkeleri için AKP'ye alternatif bir model olarak ortaya çıkabilecektir.¹⁷⁷

Torelli'ye göre, Türkiye'deki kimi siyasi partiler ve hareketler İslami kaynaklardan ilham almışlardır ve bu hareketler sosyal, ekonomik ve siyasi bağlamda uzun süredir yapılanma içerisindeyler. Ennahda ise hâlâ siyasi olgunluğa geçiş sürecinde olan bir İslamcı harekettir. Bu nedenle AKP ile Ennahda arasında önemli bir fark vardır. AKP, İslam'dan ve değerlerinden ilham alan bir siyasi parti iken; Ennahda ise siyasal İslam'ın bir ifadesi olarak görülebilir.¹⁷⁸ Ennahda, Türkiye'ye bir model olarak birçok atıfta bulunmuş olmasına rağmen en azından kısa vadede Tunus'ta AKP modelinin tekrarlanmasının ön şartlarının henüz oluşmadığını söylemek mümkündür. Zira AKP, Ennahda'nın kendisi için bir model olarak algılanmaktan ziyade, Magrip bölgesinde etkisini "model" şemsiyesi altında genişletmek isteyen bir siyasi aktör olarak algılanmaktadır. Gannuşi'ni sekülerizm ile ilgili ifadeleri ve Türkiye ile Tunus sosyo-kültürel yapısı arasındaki farklılıklar, iki ülke ve iki parti arasında doğrudan bir ayrışmaya işaret etmese de; siyasi alanda İslami değerlerin farklı uygulama tarzlarının temsil edilmesiyle iki parti arasında olası bir rekabeti ortaya çıkarabilecektir.¹⁷⁹

2.6. TUNUS DEVRİMİ ve TÜRKİYE

2.6.1. Devrim Sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

AK Parti iktidarının ilk yıllarında Türkiye'nin Orta Doğu'ya ilişkin izlediği temel politika bölgesel gelişmelerin Türkiye'ye olası olumsuz etkisini engellemeye çalışmak iken daha sonraki yıllarda izlenen politika ise Türkiye'nin yakın bölgesini kendi değerleri etrafında şekillendirmeye çalışması olmuştur.¹⁸⁰ Türkiye'nin Batı'ya katılma süreci, zamanla Türk dış politikasında Batı odaklı değerlerin yerleşmesini mümkün kılmıştır. Buna karşılık Türkiye,

¹⁷⁷ Stefano Maria Torelli, The "AKP Model" and Tunisia's al-Nahda: from Convergence to Competition?", *Insight Turkey*, 2012, 14/3, s.67.

¹⁷⁸ Torelli, a.g.e. s.80.

¹⁷⁹ Torelli, a.g.e. s.81.

¹⁸⁰ Tarık Oğuzlu, 'Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikası'nda Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi', *Akademik Ortadoğu*, 6.2 (2012). s.58.

Batı'nın Orta Doğu'daki bazı politikalarına karşı gelmekte, askeri operasyonlar düzenlemesini her zaman desteklememektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin Orta Doğu'da daha adil, daha eşitlikçi, daha kapsayıcı ve daha çoğulcu yeni bir bölgesel düzen oluşturulması yönündeki çağrılarını Batı'nın temel değerleriyle de çatışmamaktadır.¹⁸¹

Mart 2013'te, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türk dış politikasının temel ilkelerinin “güvenlik ve özgürlük arasında bir denge, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu bir dış politika, proaktif bir bölgesel dış politika, tamamen yeni bir diplomatik tarz ve ritmik bir diplomasi” olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede; Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik vizyonunu anlamının anahtarı, AKP hükümetinin Türkiye'yi bölgesel bir güç veya lider yapma çabasını anlamaktır. Türkiye ayrıca uluslararası normların, değerlerin ve ilkelerin benimsenmesi ve savunulmasıyla uluslararası toplumun gözünde akil bir ülke olarak görülmeye çalışmaktadır. Davutoğlu, bu hedefi şu cümleleriyle vurgulamıştır¹⁸²:

Özellikle dünyanın yaşadığı ekonomik kriz veya bölgemizdeki siyasi dönüşüm gibi kriz dönemlerinde, akil ülkelerin çatışma önleme, arabuluculuk, çatışmayı çözme ve kalkınma yardımı gibi temel işlevleri yerine getirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

AKP hükümetinin bölgesel güç görünümü üç ana boyutta tanımlanmaktadır. Bunlardan ilki, “düzen kurucu” bir ülke olmak, ikincisi “oyun kurucu” olmak; üçüncüsü “problem çözücü” olmaktır. Öniş, Arap Baharı'ndan önce etik bir Türk dış politikasının bulunmadığını ve Arap Baharı'nın Türkiye için etik veya çıkarıcı bir dış politika arasında bir ikilem yarattığını savunmaktadır.¹⁸³

Orta Doğu'da AKP dış politikası gerçekçi bir dış politika olarak kabul edilebilecek şekilde, ekonomik fırsat ve barış arayışı içerisinde olmuştur. Orta Doğu'da Türkiye, önemli bir ticaret ve ekonomik merkezdir ve AKP, ticaret, ulaşım, doğrudan ve dolaylı yatırımları artırarak ekonomik işbirliğini genişletmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle yaptığı ikili ticaret hacmi, 2003'ten sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Ayrıca; Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi birbirine bağlayan ve dört ülkenin birbirleriyle serbest ticaretine ve vatandaşlarının serbest geçişine izin veren vizesiz bir bölge planı, Davutoğlu'nun en büyük

¹⁸¹ Oğuzlu, a.g.e. s.57.

¹⁸² Nilüfer Karacasulu, “Interpreting Turkey's Middle East Policy in the Last Decade”, All Azimuth 4/1, 2015, s.31.

¹⁸³ Karacasulu, a.g.e, s.31.

diplomatik uygulamalarından birisi olarak değerlendirilmiş ancak plan yaşanan olaylar nedeniyle akim kalmıştır.¹⁸⁴

Dış politika ve ticaret arasındaki ilişkiden hareketle yumuşak bir güç olma arzusuna dayanarak, artan ticari ilişkilerin Türkiye'nin bölgesel rolü için çok önemli olduğunu söylemek doğru olacaktır. 2011 sonrası dış politikası itibarıyla AKP'nin, Arap ayaklanmalarının merkezde Türkiye'nin olduğu yeni bir bölgesel düzen yaratma fırsatı sağlayacağını düşündüğü söylenebilir. AKP hükümeti bu politikasıyla Ortadoğu'daki rejimlerin halkı daha fazla temsil eden hükümetlerle değiştirileceğini varsaymış ve Türkiye, Ortadoğu'daki siyasi düzenin dönüşümünde aktif bir rol oynamaya istekli olmuştur. Nitekim Davutoğlu şunları söylemiştir:

*Bölgesel düzeyde vizyonumuz, bölgesel devletlerin demokrasinin ve gerçek ekonomik karşılıklı bağımlılığın temel değerleri etrafında birbirlerine tam olarak entegre olduğu, insanların meşru taleplerini yansıtan temsili siyasi sistemlere dayanan bölgesel bir düzendir.*¹⁸⁵

Türkiye'nin Arap Devrimi sürecinde Orta Doğu Politikası bölgede kendini yeniden konumlama çabasına ve buna yönelik adımlara bağlanabilir. Türkiye'nin Orta Doğu politikaları açısından sadece sıradan bir "bölgesel güç" değil, aynı zamanda "bölgesel liderlik" iddiası taşıdığı söylenebilir.¹⁸⁶

2.6.2. Türkiye'nin Tunus Devrimi'ne Yaklaşımı

Bütün diğer bölgesel ve bölge dışı devletler gibi Türkiye de Tunus ve Mısır'daki gelişmelere hazırlıksız yakalanmıştır. Olayların başka ülkelere sıçrayacağı da önceden tahmin edilememiştir. Ama daha başlangıcından itibaren Türkiye'nin ülkelere göre verdiği tepki birbirinden farklı gelişmiştir. Ankara, Mısır ve Tunus'taki olaylarda daha ilk günlerden itibaren desteğini ayaklanan haktan yana ortaya koyarken, olaylar Türkiye'nin yakın ekonomik, insani ve siyasi ilişkiler içerisinde olduğu ülkelere sıçrayınca, Türkiye farklı stratejiler arasında bocalamıştır.¹⁸⁷ Tunus'ta gelişen olaylara yönelik Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan

¹⁸⁴ a.g.e. s.34.

¹⁸⁵ Karacasulu, a.g.e. s.35.

¹⁸⁶ Erol Kurubaş, "Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki Konumuna Etkisi", Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri 1. Cilt, Kırkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s.464-470.

¹⁸⁷ Oğuzlu, a.g.e. s.52.

açıklamalar yayınlanmıştır. İlk açıklama Ben Ali'nin Tunus'u terk ettiğinin bildirildiği 14 Ocak 2011'de gelmiştir:

Olaylar Tunus'ta devam eden gösteriler çerçevesinde meydana gelen, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olan olayları derin kaygı ve üzüntüyle karşılıyoruz. Bölgesinde önemli bir konuma sahip olan dost ve kardeş Tunus'ta mevcut gerginliğin daha da tırmanmaması, ülkede biran evvel asayiş ve huzurun yeniden tesis edilmesi içten temennimizdir. Tunus'ta mukim vatandaşlarımızın güvenliğinin temin edilebilmesi amacıyla Tunus Büyükelçiliğimiz ve ilgili kurumlarımızla eşgüdüm içinde tahliye dâhil gereken tedbirler alınmaktadır.¹⁸⁸

28 Ocak 2011'de yapılan ikinci açıklama ise şu şekildedir:

Tunus'taki gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Tunus halkının daha demokratik ve özgür bir toplum yönündeki taleplerini destekliyor, yaşanan geçiş sürecinin bu talepleri karşılayacak şekilde demokratik, çoğulcu, katılımcı ve insan haklarına saygılı yöntemlerle tamamlanmasını temenni ediyoruz. Bu çerçevede, şeffaf, özgür ve adil seçimler düzenlenmesi, siyasi yasakların kaldırılması, yolsuzlukların soruşturulması ve güvenliğin tesis edilmesi yönündeki açıklamaları memnuniyetle not ediyoruz. Türkiye dost ve kardeş Tunus halkıyla dayanışma içinde bu yöndeki adımları desteklemeye devam edecektir. Önceki açıklamamızda da vurgulandığı üzere, bugüne kadar yaşanan şiddet olaylarını ve sivil can kayıplarını üzüntüyle karşılıyor, ülkede can ve mal güvenliğinin bir an önce sağlanmasını umuyoruz.¹⁸⁹

T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan Tunus'taki olayları takiben üçüncü açıklama 23 Ekim 2011'deki seçimlerin akabinde yapılmıştır:

23 Ekim tarihinde Tunus'ta düzenlenen Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinin yüksek katılımı, demokratik ve barışçıl bir ortamda gerçekleştirilmiş olmasından memnuniyet duyuyoruz. Seçim sonuçlarının dost ve kardeş Tunus halkına hayırlı olmasını diliyoruz. Serbest, adil ve şeffaf niteliği uluslararası gözlemciler tarafından da teyit edilen seçimler Tunus'ta demokrasinin tüm kurum ve kuruluşlarıyla tesis edilmesi yolunda atılmış tarihi bir adım teşkil etmektedir. Bu adımın bölgede geçiş sürecinde bulunan diğer ülkeler için de örnek oluşturması temennimizdir. Tunus'taki tüm siyasi aktörlerin Ulusal Kurucu Meclis'in kurulmasını takip eden dönemde de demokratik meşruiyet ve ulusal uzlaşma çerçevesinde hareket edebileceklerine inanıyoruz. Tunus'ta başlayan ve birçok bölge ülkesine de ilham kaynağı olan toplumsal değişim ve demokratik dönüşüm hareketine başından itibaren destek veren Türkiye, Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinin hazırlıklarına katkıda bulunmuş, seçimleri izlemek üzere Tunus'a 10 kişilik bir Ulusal Gözlemci Heyeti göndermiş, buna ilaveten, AGİT Parlamenter Asamblesi, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi ve İslam İşbirliği Teşkilatı heyetlerinde Türk gözlemciler yer almıştır. Türkiye, Tunus'taki demokratik dönüşüm sürecini bundan böyle de desteklemeye devam edecektir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 19.04.2019

¹⁸⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 19.04.2019

¹⁹⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 19.04.2019

2.6.3. Tunus'ta Model Ülke Olarak Türkiye Algısı

Arap Dünyası'nda hareketlilik başladıktan ve özellikle Tunus'ta devrim gerçekleşikten sonra birçok araştırmacı tarafından Türkiye modelinin örnek teşkil ettiği ve bu modelin MENA ülkelerindeki (Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri) bazı önemli meselelerin çözümünde de yardımcı olabileceği savunulmuştur. Zira Türkiye, 1980 asker darbesini takip eden süreçte çoğunluğu müslüman bir toplumda; yüksek ekonomik büyüme oranlarını sürdürmüş, ordunun sivil ilişkiler üzerindeki etkisini azaltan demokratik reformlar gerçekleştirmiş ve yeni bir din-devlet ilişkisi anlayışı geliştirmiştir.¹⁹¹

Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Mart 2012'de Tunus basınına verdiği demeçte, Türkiye'nin model olarak gösterilmesi ile ilgili bir soruya şu şekilde cevap vermiştir:

Bizim açımızdan hiçbir şekilde model ihraç etmek söz konusu değil. Ancak biz siyaset ile din arasında ayırım yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Siyasette ittifak oyunları, çıkışlar ve inişler var. Şu ya da bu durumda yapılabilecek hatalar var. Oysa tüm bu eylemleri dini açıdan değerlendirmem gerekir. Demokratik kurallar açısından önemli olan herkesin sorunsuzca inancını yaşayabileceği bir din ve ibadet özgürlüğünün olmasıdır.

Bununla birlikte; Ortadoğu halklarında Türkiye algısı ve Türk Modeli anlayışı farklılıklar arz etmektedir. Türk Modeli ifadesiyle kimileri Türkiye'nin cumhuriyet ile birlikte batılılaşma ve modernleşme sürecine işaret ederken, kimileri bu ifadeyi 2000'li yıllar sonrasında, ılımlı dini söylemin iktidara eşlik ettiği ve din işleri ile devlet yönetiminin uzlaşısı içinde yürütüldüğü daha yakın bir sürece atfen kullanmaktadır. Bu çerçevede Ortadoğu'daki Türk Modeli algısının temel olarak üç farklı biçimde kendini gösterdiği söylenebilir¹⁹²:

Çoğunlukla Ortadoğu'nun otoriter laik seçkinleri tarafından oluşturulan ilk grup, Türkiye'yi hem askeri vesayet altında kontrol edilen modernleşmenin hem de İslamcı aktörlerin siyasi sisteme entegrasyonunun bir örneği olarak göstermektedir. Bu grubun "Türkiye modeli", İslamiyet ile modernite arasındaki ilişki konusunda Avrupa merkezli ve Oryantalist önyargılarla şekillenir. Onlar için Orta Doğu halkları derhal demokrasiyi kucaklayacak kadar olgun olmadığından ordunun vesayetinde bir geçiş dönemine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu paradigma içinde belirli bir ülkenin Batı yanlısı oryantasyonunu temin etmek için İslamcılar ılımlı hale getirilebilecektir. Bölgedeki İslamcı hareketler tarafından oluşturulan ikinci grup,

¹⁹¹ Göksel, 2014, s.477.

¹⁹² Burhanettin Duran, Nuh Yılmaz, 2011, "Whose model? Which Turkey?", Foreign Policy.

Türkiye'yi tamamen farklı sebeplerden dolayı bir model olarak görmektedir. Bu grup, Türkiye'nin son yıllardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti altındaki dönüşümünü, İslam'ın demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik kalkınma ile başarılı bir şekilde uzlaştırmasının bir örneği olarak görmektedir. Ayrıca bu grup, Türkiye'yi İsrail karşısında seçkin ve bağımsız bir aktör olarak da görmektedir. Üçüncü grup ise Ortadoğu'da yaşayan, demokratik dönüşümü, canlı ekonomik gelişimi ve liberal siyasi yaşamı nedeniyle Türkiye'ye ilham kaynağı olarak bakan insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Bu grup özellikle, ünlü TV dizileri ve ülkenin kültürel etkisi ile Türk yaşamının daha liberal yönlerini gözlemleyen ve bunlardan etkilenen gruptur.

Türkiye'nin, siyasi kültürüyle, bölgenin İslamcı hareketleri için bir model teşkil etmeyeceği söylenebilir. Zira Türk siyasi ajandası Müslüman Kardeşler gibi gruplar tarafından benimsendiği gibi "İslamcı" bir siyasi gündem, şura veya şeriat gibi kavramlar barındırmaz. Dolayısıyla Türkiye, demokratik uygulamaları demokratik bir rejimden beklentileri ile uzlaştırmayı başaramayacak birçok Müslüman için uygun bir modellik teşkil etmeyecektir. Bu nedenle, bölge için en iyi model, herhangi bir ülkeyi örnek göstermek değil, her birinin kendi yolunu seçmesine izin vermek olacaktır.¹⁹³

Buna ek olarak, Tunus'ta yerel gözlemcilerin ve politikacıların, Türk modelinin Tunus için uygulanabilirliği konusundaki fikirlerinin çok farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Tunuslu aktörlerin modele karşı duruşunu belirleyen kilit faktör, Türk modeline atfedilen özelliklerdir. Model algısı, ülkede demokrasi ve hızlı ekonomik gelişme ile birlikte Siyasal İslam'ın bir arada bulunması olarak tanımlanan "yeni Türk modeli" anlamında anlaşıldığı zaman, Tunus için büyük ölçüde olumlu bulunmuştur. Radikal laik karaktere ve devlette elit yönetimine sahip "eski Türk modeli" olarak algılandığında ise, modelin Ben Ali'nin eski otoriter rejimine benzediği ve devrim sonrası Tunus'a uygun olmadığı savunulmuştur.¹⁹⁴

Tunus'ta Türk Modeli algısının da kişilerin siyasi düşünce geleneklerine göre farklılık arz ettiği gözlenmiştir. Nitekim Ennahda üyeleriyle yapılan görüşmeler, Ennahda'nın tercih ettiği Türk modelinin "yeni Türk modeli" olduğunu göstermektedir. Ennahda üyelerinden Ferjani, Türkiye'nin Müslüman ve muhafazakâr nüfusunun varlığını Tunus'la ortak bir zemin ve Türk

¹⁹³ Duran ve ark, 2011.

¹⁹⁴ Göksel, 2014, s.483.

modelinin çekiciliğini güçlendiren bir faktör olarak görmüştür. Türk modelinin Tunus için bütünüyle uygun olmadığını söylemiş ancak Müslüman ülkelerin demokratik yapı ve ekonomik gelişim açısından Türk modelinden çok şey öğrenebileceklerini belirtmiştir. Türkiye'nin “eski Türk modeli”nin radikal laiklik anlayışına atıfta bulunarak, AKP iktidarı öncesi ordunun özel bir rolü olduğunu ve bu modeli reddettiklerini dile getirmiştir. Tunus'un AKP'nin, Batı ile olan uzun ve sağlam ilişkilerini sürdürmesi ve aynı zamanda MENA'daki Müslüman toplumlarla da ilişkilerini sağlamlaştırması gibi konularda Türkiye'den öğrenebilecekleri şeyler olduğunu söylemiştir. Buna karşılık, CPR'nin UKM üyelerinden Ben Amour, Türk modelini, dünyaya, evrensel değerlere ve insan haklarına açık ılımlı bir İslam partisinin deneyimi olarak görmektedir. Ayrıca, İslamcı bir hareketin bir devleti yönetebileceğinin aynı zamanda komşuları ve ABD de dâhil olmak üzere farklı dünya güçleriyle de iyi ilişkiler kurabileceğinin bir kanıtı olarak göstermektedir.¹⁹⁵

Afek Tunus Partisi UKM vekillerinden Nouman Fehri ise Tunus ve Türkiye'nin hem coğrafi hem de demografik farklılıklarına işaret ederek, farklı sorunların ve farklı fırsatların varlığına dikkat çekmiştir. Her ne kadar benzerlikleri bulunsa da ona göre Mustafa Kemal ile Habib Burgiba da birbirinden farklı liderlerdir. Mustafa Kemal geçmişten bütünüyle kopuşun temsilcisi iken Burgiba geçmişten yeni rejime bir geçiş sürecinin temsilcisi olmuştur. Dolayısıyla Fehri'ye göre Türkiye geri dönülmez, kalıcı bir yola girmiştir. Tunus için ise aynı şey geçerli değildir. Türkiye Modeli'nin Tunus'a uygun olmadığına inananlardan Ettakatol UKM vekili Mebrouk'da, Türkiye'nin radikal laik dönemine atıfla bu sürecin Türkiye'nin Tunus için bir model ülke olmasının önünde engel olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶

2.7. ARAP DEVRİMİ VE TÜRK MODELİ

Arap Dünyası'nda Türkiye hakkındaki fikir farklılıkları sadece ülkeler arasında değil, ülkelerin kendi içlerinde de vardır. Ayrıca, bu farklılıklar rejim ve toplum arasındaki ayrımla karakterize edilememekte çünkü her ikisi de farklı bakış açıları barındırmaktadır. Bununla birlikte Arap dünyasında genel olarak varlığını sürdüren ideolojilerin (İslamcılar, liberaller, milliyetçiler ve sosyalistler) Türkiye hakkında örtüşen görüşlerinin var olduğu gözlenmektedir. Ancak 2012'de Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yürütülen bir çalışmaya göre Türkiye'ye duyulan sempatiye önceki yıllara göre belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2011'e göre daha az sayıda insan

¹⁹⁵ Göksel, a.g.e. s.484.

¹⁹⁶ a.g.e. s.485.

Türkiye'yi bir model olarak görmekte, demokratik yapısına ve nüfuzuna değer vermektedir. Bununla birlikte tarihsel süreç göz önüne alındığında Türkiye'nin bölgede değerini koruduğu düşünülse de bu değer politik etkiye dönüşmesinin zor olduğu görülmektedir.¹⁹⁷

Türkiye modelinin Arap demokratikleşme süreçleri için uygun bir model olamayacağını belirten bir diğer görüş de, Türkiye'deki Müslüman siyaset anlayışı ile Arap dünyasındaki İslamcılık hareketinin farklı siyasi tarihe ve özelliklere sahip olduğunu savunan Larbi Sadiki'ye aittir. Sadiki'ye göre bu uyuşmazlık Türk modelindeki eksikliklerden değil aksine Arap dünyasının Türk demokratikleşme sürecini ve bu süreçteki dönüşümleri referans almasının tarihsel açıdan pek mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır.

Sadiki'ye göre¹⁹⁸, ilk olarak AKP siyasi düşüncesi İslamcılık veya Siyasal İslam'a değil Müslüman Siyaset anlayışına dayanmaktadır. Müslüman siyaset, daha önce siyasetten dışlanmış çoğunluğun siyasal katılımını kolaylaştırmaya yönelmiştir. Piyasa ekonomisine açık, dini kaynaklara daha az atıf yapan, kademeli bir reform öngören, milliyetçi özellikleri taşıyan bir öğretiye dayanır. İçerisinde binlerce başarılı sanayici, iş adamı, girişimci, zanaatkâr, profesyonel ve devlet memuru barındırır. Bu yönüyle AKP örneği İslami sembollerin aslında yararlı ve uygun olduğunu gösterebilmek için pratik alanda, siyasal hayatta beceri ve kabiliyet geliştirme anlamında işlevsellik arz etmektedir. Arap dünyasındaki hâkim İslamcılık anlayışına göre ise, İslam'ın sivil olarak yeniden markalaştırılması gündemdedir. Bu anlayış genellikle, İslami sembollerin siyasi amaçlara uyacak şekilde yeniden düzenlenmesini ve yukarıdan aşağı bir hareket tarafından yönlendirilen dönüşüm ile devletin, toplumun ve kültürün sistematik olarak İslamlaştırılmasını içerir. Bununla birlikte AKP'ye "akıl hocalığı" yapan herhangi bir dini lider yoktur. Bu yönüyle Arap liderler Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Hasan Turabi veya Raşid Gannuşi ile bir benzeşme de göstermemektedir. Örneğin Mısır'da Şeyh Muhammed Ghazali (1917-1996) gibi Arap münevverlerinin; demokrasiye açık, cinsiyet eşitliğini ve evrensel vatandaşlık ilkelerini öngören, hukukun üstünlüğünü savunan öğretilerle eşleşmesi zordur. Zira Arap İslamcılar pratikten ziyade teoriye önem verirken, Türk İslamcılar neredeyse bunun tam tersini yapmaktadır. Dolayısıyla iki İslamcı anlayış; hem geldikleri yer itibariyle

¹⁹⁷Meliha Benli Altunışık, "Turkey: Arab Perspectives," Tesev Publication, (Istanbul, 2014),

¹⁹⁸ Larbi Sadiki, "Why Turkey isn't a model for the Arab Spring", Al Jazeera, 2014. E.T: 22.02.2019
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/04/201343071614508269.html>

hem de kendilerini pekiştirip sağlamlaştırdıkları ortam ve alanlar itibariyle birbirinden farklıdır.

İkinci farklılık ise Arap ve Türk laiklik anlayışları arasındaki farklara ve Türk demokratik diyalektiğine dayanmaktadır. Türk laikliği nihayetinde çoğulcu bir yapıya yönelebilmiş ancak Arap laikliği ise muhalefeti ve muhalif grupları dışlamaya ve bastırmaya yönelmiştir. Buna ek olarak Türkiye Batı kompleksini aşabilmeyi başarmış Araplar ise onu sürekli ayrı bir varlık olarak görmüş ve bu Batı'yı sürekli ayrıcalıklı bir konumda tutmalarına sebep olmuştur. Türkiye'de devlet inşası süreci, sürekli genişleyen, demokratik diyalektik tarafından tez ve antitezleri yaratılan, sonuçta bir sentez ortaya koyan açılımlarla gelişen dar bir güç ilişkisi içinde başlamıştır. Arap devlet inşası ise, ulusal birlik ve bütünlük adına tüm muhaliflerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kademeli olarak parçalanan geniş bir güç merkezi ile başlamıştır. Nihayetinde Arap siyaseti, özelleştirme politikaları ile tam anlamıyla devleti işgal eden tek parti iktidarları içinde boğulmaya doğru ilerlemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

DEVİRİM SONRASI TUNUS'TA SİYASİ VE SOSYAL DÖNÜŞÜM

3.1. YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ

3.1.1. Geçici Hükümetler

Zeynel Abidin'in 14 Ocak 2011'de ülkeyi terk etmesi üzerine Başbakan Muhammed Gannuşi geçici olarak devlet başkanlığı yetkilerini eline aldığını ilan etmiştir. Tunus Yüksek Mahkemesi Gannuşi'nin devlet başkanlığı yetkilerini üstlenmesinin anayasaya aykırı olduğunu açıklamış ve meclis başkanı Fuad Mebuza'nın geçici devlet başkanı olması gerektiğini ilan etmiştir. 15 Ocak itibarıyla de Fuad Mebuza devlet başkanlığı koltuğuna geçmiş ve başbakan olarak da Muhammed Gannuşi'yi görevlendirmiştir. Gannuşi'nin kurmuş olduğu kabinede eski rejime yakın isimlerin yer alması dolayısıyla hükümeti kabul etmeyen kitleler sokağa çıkmış ve protestolara başlamıştır. Yapılan protesto gösterileri sonucunda 27 Ocak'ta hükümet istifa etmiş ve Muhammed Gannuşi yeni bir hükümet kurmuştur. Protesto gösterilerinin devam etmesi üzerinde 21 Şubat'ta Gannuşi ve hükümeti görevden ayrılmış Fuad Mebuza bu kez El Bacı El Sebsi'yi hükümet kurması için görevlendirmiştir. Essebsi başbakanlığında yeni bir teknokrat hükümet kurulmuştur. Demokratik Anayasal Birlik Partisi üyesi olan tüm isimler kabine dışında kalmıştır. Ülkede protesto gösterileri geçici hükümetlere yönelik hoşnutsuzluklardan dolayı devam etmiş ve eylemler sonunda eski iktidar partisi Demokratik Anayasal Birlik Partisi kapatılmıştır ve üyelerine 10 yıl süresince siyasi yasak getirilmiştir.¹⁹⁹

3.1.2. Kurucu Meclis Seçimleri

Hükümet tarafından kurucu meclis seçimlerinin 2011 Temmuz ayında yapılacağı ilan edilmiştir. Ancak Mayıs ayı içerisinde Tunus Bağımsız Seçim Komisyonu (ISIE), milyonlarca Tunusluyu seçim veri tabanına kaydetmek ve yüz binlerce insanın geçerli kimlik kartı almasını sağlamak da dâhil olmak üzere güvenilir bir seçim hazırlığı için daha fazla zamana ihtiyaç duyduklarını belirtmiş ve hükümetten erteleme talep etmiştir.

23 Ekim 2011'de yapılan seçimler Arap hareketliliğinin başlangıcından itibaren gerçekleştirilen ilk özgür ve demokratik seçim olmuştur. Bu seçimle Tunuslular yeni bir

¹⁹⁹ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri" (Ankara, 2014).

anayasayı da hazırlayacak olan kurucu meclis üyelerini seçmişlerdir. Seçim raporlarına göre katılımın %52 civarında olduğu belirlenmiştir. Katılımın Ben Ali dönemi seçimleriyle karşılaştırılamayacak kadar yüksek olduğunda kuşku olmasa da Asya, Güney ve Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki diğer ülkelerdeki geçiş seçimleriyle karşılaştırıldığında, Tunus'un seçimlerdeki katılım oranı oldukça kısıtlı kalmıştır. Zira Tunusluların Siyasi sürece katılım arzusu ile ilgili endişeler ilk olarak Temmuz 2011'de seçmen kaydı için katılımın beklenenden çok daha düşük olduğu zaman ortaya çıkmıştır. Güvenlik ve ekonomik konularla ilgili duyulan endişe ve siyasi liderlerin halkın günlük yaşamındaki iyileşmelere katkıda bulunma yeteneklerine olan güvensizlik bu eğilimi doğrulamıştır.²⁰⁰

23 Ekim 2011'de gerçekleştirilen seçimlerin resmi sonuçlarına göre ilk beş partinin oy oranı Ennahda (%37.04), CPR(%8.71), bağımsız olarak giren PP (Al-Aridha Al-Chaabiya) (%6.74), Ettakatol(%7.03), PDP(%3.94) olarak gerçekleşmiştir. Bu oy oranlarına göre de 217 sandalyeli mecliste Ennahda 89, CPR 29, PP 26, Ettakatol 20 ve PDP 16 sandalyeyi almış ve 37 sandalye de diğer partiler arasında paylaşılmıştır. Seçimler sonrası meclis ilk kez 22 Kasım'da toplanmıştır.²⁰¹ Kurucu meclisin asli görevi genel seçimlere kadar yasama görevini yürütmek ve yeni bir anayasa hazırlamak olmuştur. Ekim'deki Kurucu Meclis Seçimleri sonrasında hükümet kanadında Ennahda Partisi, Cumhuriyet İçin Kongre Partisi (CPR) ve Ettakatol Partisi arasında ilk troyka yönetimi kurulmuştur. CPR lideri Munsif Merzuki cumhurbaşkanı, Ennahda Genel Sekreteri Hammadi Cibali başbakan, Ettakatol lideri Mustafa Bin Cafer de meclis başkanı olmuştur. Seçim sonrasında ilk hükümet de Hammadi Cibali tarafından 20 Aralık 2011'de kurulmuştur. 6 Şubat 2013'te solcu muhalif lider Şükrü Belayid'in öldürülmesinin ardından Tunus'ta siyasi ortam yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Suikastten hükümetteki Ennahda sorumlu tutulmuş, Ennahda tarafından olayı kınayan açıklamalar yapılmış olsa da protesto gösterileri artmıştır. Yaşanan olayların sonunda başbakan Hammadi Cibali yeni bir teknokrat hükümet kurulmasını tavsiye etmiştir. Ancak Cibali'nin bu talebi kendi partisi Ennahda'dan ve özellikle de lider Raşid Gannuşi'den destek görmemiş ve Cibali istifa etmek durumunda kalmıştır.

Cibali'nin istifasından sonra 22 Şubat 2013'te önceki hükümette içişleri bakanı olarak da görev yapan Ennahda'nın parti sözcüsü Ali Larayedh, Cumhurbaşkanı Mensuf Merzuki tarafından

²⁰⁰ Final Report on the Tunisian National Constituent Assembly Elections, NDI, 2013, s.15.

²⁰¹ NDI, a.g.e., s.19.

hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Ali Larayedh tarafından kurulan kabine yine Ennahda, CPR ve Ettakatol koalisyonu tarafından oluşturulmuş ancak bakanların çoğunluğu bağımsız teknokratlar arasından atanmıştır. Ali Larayedh hükümetinin Tunus'ta gerilimin azaltılmasına yönelik çabalarına rağmen 25 Temmuz 2013'te sol muhalif liderlerden Muhammed Brahmi'nin öldürülmesi sonucunda Tunus'ta yeni bir kriz daha ortaya çıkmıştır. Yine hükümetteki Ennahda Partisi suikastten sorumlu tutulmuş ve aleyhinde gösteriler düzenlenmiştir.

Muhalefetten çok sayıda milletvekili hükümeti istifaya zorlamak amacıyla parlamentoyu ve anayasa komisyonunu boykot etmeye başlamışlardır. Siyasi krizin üstesinden gelmek için çabalayan Larayedh hükümeti, krizi sonlandırmak ve siyasi çıkmazı bir çözüme kavuşturmak üzere muhalefet ve iktidar partilerinin görüşmelerde bulunması için parlamentoyu askıya almıştır. Siyasi partilere ek olarak, Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) gibi başlıca sivil toplum örgütlerinin de içinde bulunduğu birçok müzakere girişimine rağmen taraflar bir anlaşmaya varamamışlardır. Bunun üzerine troyka yönetimi kabinenin yeniden revize edilmesini gündeme getirmiş, fakat muhalefet hükümetin bir an önce istifa etmesini ve hiçbir partiye bağlı olmayan bir hükümetin kurulması yönündeki taleplerinde ısrar etmeye devam etmiştir.²⁰² Yaşananların ardından Ali Larayedh siyasi krizi çözme amacıyla sürdürülen diyalog görüşmeleri sonucunda varılan anlaşma gereği 9 Ocak 2014'te istifasını sunmuştur.²⁰³

3.1.3. Ulusal Diyalog Görüşmeleri ve Anayasa'nın Kabulü

25 Kasım 2013'te Tunus'taki siyasi krize bir çözüm üretmek amacıyla UGTT önderliğinde diyalog görüşmeleri başlatılmıştır. Ulusal Diyaloğun amacı, iktidardaki geçici troyka yönetimi ile muhalif partiler ve gruplar arasında ülkedeki demokratik geçiş sürecini tehdit eden siyasi krizi aşmak üzere barışçıl ve yapıcı bir anlaşmayı sağlamaktır. Görüşmeler UGTT, UTICA (Tunus Sanayi, Ticaret ve Sanatkârlar Odası), Barolar Birliği ve LTDH (Tunus İnsan Hakları Örgütü) arasında gerçekleştirilmiştir.

Ulusal Diyalog görüşmeleri demokratikleşme sürecini kavrayabilmek için de çok uygun bir çerçeve oluşturmuştur. Ulusal Diyalog sürecinde yaşananlar ve sonuçları, bugün siyasi aktörler

²⁰² Tanrıverdi, 2014, s.13.

²⁰³ Carlotta Gall, "Tunisia's Premier Resigns, Formally Ending His Party's Rule." The New York Times. <https://www.nytimes.com/2014/01/10/world/middleeast/tunisia-leader-resigns.html>.

arasındaki ittifakları, konumlanmaları ve stratejik yönelimleri anlamak açısından oldukça önemlidir. Görüşmelerin yapıldığı dönemde ülkedeki siyasi kriz ya şiddet ya da uzlaşma ile sonuçlanacaktı. Ulusal Diyalog görüşmeleri yol haritasında belirlenen temel noktaları uygulamaya koyarak (anayasa yazım sürecinin tamamlanması ve Başbakan Ali Larayedh hükümetinin istifası gibi) krizin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Bu başarıyı takiben Ulusal Diyalog Dörtlüsü 2015'te Nobel Barış Ödülü'ne layık görülecek ve ödüllendirilecekti. Ancak bu olumlu uzlaşma vizyonu kriz döneminde geçerliiyken, kriz sonrasında ve normal koşullar altında yavaşlama belirtileri göstermeye başlayacaktı. Bununla birlikte, kriz ortamını çözerek, bir meşruiyet alanı oluşturmuştur. Ayrıca, Diyalog Dörtlüsü'ne verilen ödül, sembolik olarak da olsa, sonraki dönemlerde iktidar çevresinde tarafların partizan hesapların ve taktiksel hamlelerin önüne geçmesinde ve uzlaşma fikrini tesis etmesinde yardımcı olacaktır. Zira dörtlü, 2014 seçimlerinden sonra Ennahda ve Nida Tunus arasındaki ittifakı mümkün kılarak iktidarda ittifakların yapılandırılmasına da önemli katkı sağlamıştır.²⁰⁴

Görüşmeler Eylül 2013'te yukarıda adı geçen dört grubun ortak yönetimi ve katılımıyla resmen başlatılmıştır. Diyalog dörtlüsü iki karşıt grubu müzakere masasına getirmiştir. Bir tarafta Ennahda, CPR ve Ettakatol arasında kurulmuş troyka yönetimi vardı. Diğer tarafta Nida Tunus, Afak Tunus gibi diğer muhalif partiler yer alıyordu²⁰⁵ Bu görüşmeler çerçevesinde Aralık ayı başlarında AB ve ABD elçileri de bir araya gelmiştir. Yedi haftalık müzakerelerin ardından nihayet, batılı ülkelerin de baskısı sonucunda, daha önce adı pek gündemde olmayan ve Ali Larayedh hükümetinde sanayi bakanı olan Mehdi Cuma'nın başbakanlığında yeni bir teknokrat hükümet kurulması üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre Ulusal Diyalog Dörtlüsü tarafından önerilen ve teknokratlardan oluşacak yeni hükümetin kurulmasını, seçim yasasının hazırlanmasını, yeni anayasa taslağının tamamlanmasını ve seçim tarihlerinin belirlenmesini içeren yol haritası iktidar ve muhalefet partileri tarafından kabul edilmiştir. Ali Larayedh'in istifasından sonra Mehdi Cuma'ya, yapılacak meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar ülkeyi yönetmek üzere bağımsız bakanlardan oluşacak bir teknokrat hükümet kurma görevi verilmiştir. Tunus Ulusal Kurucu Meclisi , 26 Ocak 2014'te, Arap ayaklanmasını tetikleyen devrimden üç yıl sonra yeni anayasayı 200 evet oyuna karşılık 12 hayır ve 4 çekimser oyla kabul etmiştir. Metnin 149 maddesi 3 Ocak-23 Ocak tarihleri arasında çok tartışmalı geçen oturumlarda birer birer oylanarak kabul edilmiştir.

²⁰⁴ Maryam Ben Salem, "The National Dialogue, Collusive Transactions and Government Legitimacy in Tunisia," *International Spectator*, 2016.

²⁰⁵ PPD Workshop, "Tunisia's National Dialogue", 2015.

3.1.4. 2014 Seçimleri

26 Ekim 2014 günü gerçekleştirilen genel seçimler gerçek anlamda Tunus'un ilk tam bağımsız ve özgür genel seçimidir. Tunus'ta seçime katılım oranı Seçim Kurulu Başkanlığı'nca yüzde 68 olarak belirlenmiştir. %68'lik katılım oranı %50 civarında seyreden seçim öncesi beklentinin oldukça üzerindedir. Seçim kurulu başkanı, Gannuşi ve Sibsi olmak üzere çoğu parti başkanı seçimlerin sağlıklı bir şekilde geçtiğini ve katılımın beklenenden yüksek olduğunu seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra yaptıkları basın açıklamalarında belirtmişlerdir.²⁰⁶

Seçime doğru hem Ennahda hem de rakipleri bir diğerini seçimlerde hile yapmakla suçlamışlardır. Bu süreçte seçim propagandalarının daha iyi yapılması amacıyla Nida Tunus'un BAE ve Suudi Arabistan tarafından finanse edildiği iddiaları da gündeme gelmiştir. Buna karşılık Nida Tunus taraftarları da Ennahda'nın Katar ve Türkiye tarafından mali olarak desteklediği iddialarını öne sürmüştür. Özellikle Mısır darbesinden sonra Türkiye ve Katar'ın İhvan-ı Müslimin'i ve Ennahda'yı desteklediği yönünde ciddi olumsuz kampanyalar yürütüldüğü görülmüştür.²⁰⁷ Ekim 2014'teki genel seçimlerde Nida Tunus Partisi oyların %39'unu alarak parlamentoda 86 sandalyeye ulaşırken, oyların %31'ine sahip Ennahda Partisi 69 milletvekili ile temsil edilmeye hak kazanmıştır.

23 Kasım'da ilk turu, 21 Aralık 2014'te ikinci turu gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri için seçimin ilk turunda 27 aday yarışmıştır. En kuvvetli aday 2012'de Nida Tunus Partisini kuran El Sebsi, en yakın rakibi ise CPR içinden gelen mevcut cumhurbaşkanı Munsif Merzuki olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimine katılım oranının yüzde 62 olarak gerçekleşmiştir. Seçimi %39,45 ile önde bitiren Sibsi'yi (%6 'lık bir farkla) %33,43 oranla Merzuki izliyordu. Peşinden ise %7,82 oy oranıyla Halk Cephesinin adayları Hama Hammami geliyordu. Dolayısıyla ilk turda Cumhurbaşkanını belirleyemeyen Tunus, sonucu ikinci tura devretmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, ikinci turda oyların %56'sını alan Nida Tunus Partisi lideri El Sebsi 31 Aralık 2014 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevini devralmıştır.²⁰⁸

²⁰⁶ Ahmet Uysal ve Ahmet Gökçen, '2014 Tunus Seçimleri Analizi', Akademik Ortadoğu, 9.2 (2015), s.109

²⁰⁷ Uysal ve ark. 2015, s.107.

²⁰⁸ Uysal ve ark, a.g.e, s.113.

3.2. DEVRİM SONRASI TUNUS'TA DÖNÜŞÜMLER

Devrimin ilk başarısı aslında halkın psikolojik kurtuluşu olmuştur. 1956'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra, Tunuslular siyasetin ve polisin gözetimi altında yaşamışlardır. Ben Ali'nin 14 Ocak 2011'de ülkeyi terk etmesinden sonra insanlar arasında yıllarca süren korku da ortadan kalkmıştır. Kamusal alanlar politik tartışmalara izin verir hale gelmiştir. Siyasi tutuklular genel bir af ile serbest bırakılmış, binlerce Tunuslunun medeni ve siyasi haklarını geri almıştır. Birçok yeni siyasi parti kurulmuştur. Bunlar Tunus'ta demokrasiye doğru atılan ilk adımlardır. Sivil toplum canlanmış ve çok sayıda sivil dernek kurulmuştur. Gazeteler, radyolar, televizyonlar ve internet hiç olmadığı kadar özgürce yayın yapmaya başlamışlardır. Devrimin en temel başarısı 1959 Anayasası'nın kaldırılması olmuştur. Yeni bir siyasi sistem doğmuş, Tunus'ta siyasi, sosyal alanda çoğulcu bir toplum ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰⁹ Yeni siyasi oluşum, demokratik dönüşüm, aktif sivil katılım ve sürdürülebilir ekonomik canlanma için gerçek bir fırsat sunmuştur. Tunus bu devrimle birlikte, halkından ayırık, yozlaşmış ve baskıcı bir devlet tarafından belirlenen sosyo-ekonomik ve siyasi alandan; istikrarlı bir sosyal sözleşme modeliyle belirlenen sosyo-ekonomik ve siyasi alana doğru bir toplumsal dönüşüm seyri izlemiştir.²¹⁰

3.2.1. Yerel Yönetimler

Habib Burgiba ve Zeynel Abidin bin Ali dönemlerinde belediyelerin, idari ve mali özerkliklerinin olmaması sebebiyle etkin bir şekilde hizmet veremediği görülmüştür. Ayrıca belediyeler arasında hükümet bütçesinden aldıkları pay konusunda da ciddi anlamda eşitsizliğin var olması, ülkedeki yerel yönetimlerin işleyişi konusunda önemli bir eksikliği ortaya koymaktadır. Bin Ali döneminde hükümetin belediyeler için ayırdığı bütçenin yüzde 18'inin iç bölgelere, yüzde 82'sinin ise kıyı bölgelerine tahsis edilmesi, ülkede refah ve kalkınma konusunda bölgeler arasında büyük bir eşitsizlik bulunduğunun göstergesidir. Bu durumun Dünya Bankası'nın 2014 yılında yayınladığı rapora göre, halkın yüzde 64'ü belediyelerin kendi çıkarlarını temsil etmediğini ve hizmetlerin yetersiz kaldığını düşünmektedir. Yerel yönetimlerin işleyişindeki sözü edilen eksiklikler ve memnuniyetsizlik hususunda, 2014 anayasasında yapılan düzenlemeler önemli gelişmeler vaat etmiştir. Özellikle

²⁰⁹ Amira Aleya-Sghaier, "The Tunisian Revolution: The Revolution of Dignity," *The Journal of the Middle East and Africa* 3, no. 1 (January 2012): 18–45.

²¹⁰ Kaboub, a.g.e, s.3.

anayasanın 131. ve 132. maddeleri ile belediyelerin adem-i merkeziyetçi bir yapıya ve idari-mali özerkliğe kavuşmasının öngörülmesi, yerel yönetimler hususunda önemli bir gelişmedir. Ayrıca belediyelerde temsiliyetin artırılması ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, her 6 adaydan birinin 35 yaş altında olması ve partilerin sundukları listelerdeki her yerel seçim biriminde ilk 10 aday arasında muhakkak engelli bir isme yer verilmesinin şart koşulması, yine yerel demokrasinin geliştirilmesi için atılan adımlardandır.²¹¹

Tunus'ta devrimden sonra ilk kez 6 Mayıs 2018'de mahalli idareler seçimi gerçekleştirilmiştir. Tunus'ta devrimden 3 yıl sonra 2014'te kabul edilen seçim kanununa göre temsilin artırılması için yerel seçimlerdeki aday listelerinde birçok şart aranmıştır. Yukarıda belirtilen şartlara ek olarak ordu ve güvenlik güçlerinde görev yapanlara adaylık yolu kapatılırken, milletvekilleri de yerel yönetimler için adaylık başvurusu yapamamıştır. Yargı mensupları, vali ve kaymakam gibi merkezi yönetimin yerel bölgelerdeki temsilcileri görev yaptıkları yerel yönetim birimi dışında başka bir yerden aday olmalarına izin verilmiştir.

Tunus'ta devrimden sonra ilk kez gerçekleştirilen yerel seçimlerde seçime katılım oranı yüzde 33,7 olmuştur. Yerel seçimlerde bağımsız adaylardan sonra, Nahda Hareketi, oyların yüzde 27,5'ini alarak birinci, Nida Tunus ise oyların yüzde 22,5'ini alarak ikinci olmuştur. Nahda Hareketi başkent Tunus'ta da oyların yüzde 33,8'ini kazanmış ve adayı Suad İbrahim, ülke tarihinde başkent belediye başkanlığına seçilen ilk kadın olmuştur.²¹²

3.2.2. Devrim Sonrası Tunus'ta Ekonomik Durum

Devrim sürecinden sonra Tunus ancak 2015 yılı itibariyle, iyileştirilmiş güvenlik koşullarıyla birlikte nispeten istikrarlı bir toparlanma belirtileri göstermeye başlamıştır. Ancak makroekonomik dengesizlikleri azaltmak için gereken genişlemenin gerisinde kalmaya da devam etmiştir. 2016'da Tunus GSYİH'si 34,7 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörü, hükümet ve kâr amacı gütmeyen hizmetler hariç, GSYİH'nin % 40,1'ini oluşturmuş ve diğer ekonomik faaliyet sektörlerine göre ilk sırada yer almıştır. Bunu GSYİH'nin % 19,4'ünü oluşturan devlet hizmetleri takip etmiştir. Sonrasında GSYİH'nin % 15,1'i ile imalat sanayi, %

²¹¹Rümeysa Köktaş, Yerel Seçimler Tunus'un Demokratik Gelişimi Açısından Önemli, Anadolu Ajansı, 2018. E.T: 06.04.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yerel-secimler-tunusun-demokratik-gelisimi-acisindan-onemli/1135270>

²¹² Enes Canlı, Tunus'ta İlk Kez Belediye Başkanı Bir Kadın, Anadolu Ajansı, 2018. E.T: 06.04.2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-ilk-kez-baskent-belediye-baskani-bir-kadin/1137326>

9,2'si ile diğer sektörler ve % 9,1'i ile tarım sektörü yer almıştır. 2016'da Tunus'un GSYİH'sinde büyüme, mali planlamada hedeflenen % 2.6'nın altında kalarak % 1 olarak gerçekleşmiştir. Buna güvenlik kısıtlamaları ve kırılğan bir sosyal iklim algısı neden olmuştur. 2016-2020 Kalkınma Planının bir parçası olarak, hükümet ücret ödemelerini GSYİH'nin% 12,5'ine düşürmeyi taahhüt etmiştir.²¹³

Tunus'ta 2017 yılındaki büyüme rakamları; ilk çeyrekte %0,7, ikinci ve üçüncü çeyrekte %1,2, son çeyrekte ise %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl kamu hizmetleri sektörü % 13,5 ve ticari hizmetler % 7,2 büyürken, imalat dışı sanayi % 7,1 daralmıştır. Hükümet, daha yüksek büyüme rakamları için gerekli ortamı yaratmak üzere reformlarını hızlandırmıştır. Özel yatırımın artırılmasına yönelik çabalarla, 2017 yatırım yasasında yatırım çerçevesini basitleştiren düzenlemeler yer almıştır ancak bu uygulamanın tamamlanmasının birkaç yıl sürebileceği öngörülmüştür. 2018 yılında, Aralık 2017'de Meclis tarafından kabul edilen Finans Kanunu ile hükümet bütçe açığının GSYH'nin %5'ine düşürülmesini de içeren yapısal dengesizliklerle mücadele hedefi onaylanmıştır. Zira hükümet harcamaları 2016'da GSYH'nin %6.1'i ve 2017'de %6'sı olarak tahmin edilmiştir. Tunus dinarının liberalleştirilmesi gibi, uzun vadede ihracat rekabetçiliğinin arttırılmasına ve mali dengesizliklerin azaltılmasına yardımcı olacak reformlara da devam edilmiştir.²¹⁴ Devrimin ardından işsizlik, Dünya Bankası rakamlarına göre, 2010'da % 13'ten 2011'de % 18.9'a yükselmiştir. 2012'de %17.6 olmuş, sonraki yıllarda ise geri çekilerek 2017'de % 15.4 olmuştur. Kadın nüfusu içindeki işsizlik oranı ise 2010'da devrim öncesinde %19 iken, 2011'de %27.4'e yükselmiştir. Sonraki yıllarda iniş ve çıkışlar yaşayarak 2017'de %23.1'e, ardından 2018'de % 22.8'e gerilemiştir. Devrim öncesinde 2010'da %3.3 olan enflasyon, 2011'de %3.5 ve 2013'te %5.8 olmuştur. 2017 de ise %5.3 olarak gerçekleşmiştir.²¹⁵ Her ne kadar Tunus 2011 ve sonrasında nispeten yumuşak bir siyasi geçiş yaşamış olsa da, istihdam yokluğu, yüksek enflasyon oranları ve 2018 Finans Kanunu'nda yer alan tasarruf tedbirleri; 2018'in başlarında ülke genelinde yapılan protesto gösterilerinde olduğu gibi sosyal gerilimleri körüklemeye devam etmiştir. Tunus Dinarı son yıllarda değer kaybına uğramıştır. 2016'daki %10'luk değer kaybı sonrasında 2017 boyunca da değer kaybı sürmüştür. Ulusal para biriminin değer kaybına rağmen, 2010 sonrasında yabancı para rezervlerinde de düşüş yaşanmıştır. Bu süreçte ticaret açığı da devam etmiştir. Döviz rezervlerindeki düşüş de aslında ihracattaki düşüşten değil, ihracattaki yükselişe bağlı

²¹³ Oxford Business Group. (OBG) "The Report, Tunisia 2018".

²¹⁴ OBG, a.g.e.

²¹⁵ World Bank. <https://data.worldbank.org>. E.T: 20.03.2019

ithalat artışından kaynaklanan yüksek bir ticaret açığından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Tunus en azından 1990'ların başından beri bir ticaret açığı vermiş olsa da, 2011 ve 2016 yılları arasında % 47 artarak 4.8 milyar Euro seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılında ihracat, 2016 yılına göre % 18,1 oranında artarken, ithalat % 19,8 oranında artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2016 yılında % 69,8'den 2017'de % 68,8'e düşmüştür.²¹⁶

2018 Finans Kanunu ayrıca, kozmetik, turist malzemeleri, konaklama yerleri ve alkollü içecekler gibi ithal tüketim mallarını büyük oranda ilgilendiren ürünlerde vergi artışlarını da içermiştir. Ticaret açığını azaltmak amacıyla hükümet, Tunuslu firmalara mallarını veya hizmetlerini teknik olarak yurt dışına ihraç etme sürecinde eşlik eden CEPEX tarafından yönetilen Rekabet Edebilirlik ve İhracat Geliştirme Destek Fonunu da içeren bir dizi önlem uygulamaya koymuştur. 2016 yılında 103 işletmeyi fonun programına dâhil ettikten sonra, 2017'de ikinci süreç başlatılmıştır. Diğer yanda BCT, ticaret açığını kapatmak için ithalatı azaltmayı hedefleyen programları ve önlemleri hayata geçirmeyi sürdürmektedir.²¹⁷

İmalat sanayi, 2017 yılında tekstil dâhil olmak üzere, 7.3 milyar €'luk hacim ile toplam ihracat sektörünün % 55.5'ini temsil etmiştir. Bunu, hacminde % 7.1 artışla 1.4 milyar Euro olan tarım ihracatı ve 768 milyon €'luk hacmi ile enerji ihracatı takip etmiştir. İthalatta da imalat sanayi 12 milyar € ve % 62.4 oranla başı çekmektedir. Bunu 2.3 milyar € ile enerji ve tekstil sektörü, 2.2 milyar € ile de tarım sektörü takip etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar da 2017'de artmış ve 817 milyon Euro'ya ulaşmıştır. Sanayi sektörü, toplam yatırımın % 46'sı ile en çok yabancı yatırım çeken sektör olmuştur. İkinci olarak doğrudan yabancı yatırımların %38'ini çeken enerji sektörü gelmektedir. Üçüncüsü % 15 ile hizmet sektörüdür. Tarım sektörü ise %1'lik oranla yabancı yatırım çeken sektörler arasında dördüncü sırada yer almıştır.²¹⁸

Devrim sonrasında ekonomik alanda büyüme rakamlarının yapısal reformların uygulanmasındaki gecikmeler ve hala düşük özel yatırımlarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Sonraki yıllarda büyüme rakamlarına katkıda bulunacak şekilde kamu yatırımlarının yanı sıra turizm ve fosfat sektörlerinin de iyileştirilmesi gerekmektedir. 2017'de uzun zamandır beklenen yapısal reformların uygulanmasında birçok gecikme yaşanmış ve bu ekonominin iyileşmesini geciktirmiştir. Buna cevaben, 2018 ile birlikte hükümet, makroekonomik

²¹⁶ OBG, a.g.e

²¹⁷ OBG, a.g.e.

²¹⁸ OBG, a.g.e.

dengeyen yeniden kurulmasını hızlandırmak amacıyla geniş kapsamlı reformlar hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Genel olarak, bu reformların olumsuz etkisinin - kısa ve orta vadede turizm ve fosfat sektörü gibi kilit ekonomik sektörlerin geri kazanılmasıyla birlikte hafifletileceği umulmaktadır. Hem dış hem de iç ekonomik çevrenin iyileştirilmesi, yabancı sermaye girişlerini takiben gerçekleştirilmesi öngörülen yatırımlarla birlikte, Tunus GSYİH'sinin son yıllarda görülen seviyelerin ötesine geçmesi sağlanabilecektir.²¹⁹ Ekonomik istikrar, kamu güvenliği, laik-İslami ayrışma, dini aşırılıkçılık ve otoriter rejim unsurlarının siyasi sahneyi İslamcılar ile uzlaşarak kontrol edebildiği alanlar hâlâ zor alanlardır. Tunus'ta 2019 yılı son aylarında genel seçim ve cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilecektir. Daha sonraki reformlar, ülkenin kendisini önümüzdeki yıllarda bölgesel ve küresel aşamada nasıl konumlandıracağını da şekillendirecektir.²²⁰

3.2.3. Devrim Sonrası Sosyal Durum

2016'da Dünya Bankası verilerine göre, Tunus'un nüfusu 11.6 milyon kişidir. Kentli nüfus toplam nüfusun % 67'sini teşkil etmektedir. Nüfusun çoğunluğu ülkenin kuzey kesiminde yoğunlaşmıştır ve başkent Tunus 1 milyondan fazla nüfusuyla ülkenin en büyük şehridir, bunu 970.000'den fazla nüfusuyla Sfax izlemektedir. Yıllık nüfus artış hızı, 1960'lardan bu yana uygulanan aile planlaması politikaları nedeniyle yıllık % 1.1'dir. Kürtaj 1965'ten beri yasaldır ve kürtajın yasal olduğu tek Arap ülkesidir. Ülkedeki ortalama yaş 31.4'tür ve nüfusun % 38'i 25 yaşın altındadır. Bu nüfus da işgücü piyasasına katılacak olan nüfusun önemli bir bölümünü temsil eder.²²¹ Günümüzde Tunus, düzenli ve güvenilir seçimleri, çok sayıda siyasi partisi, hukukun üstünlüğü ilkesinin tesisi ve sağladığı basın özgürlüğü ile Arap dünyasında en liberal ve özgür ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer birçok açıdan olduğu gibi 2017 yılı, Haziran ayında kadına yönelik şiddet yasasının onaylanması ile tarihi bir yıl olmuştur. Müslüman kadınların müslüman olmayan erkeklerle evlenme yasağı kaldırılmıştır. 2017'de ülke LGBTQ radyo istasyonuna sahip ilk Arap ülkesi olmuştur.²²²

Nüfusun % 80'inin orta sınıfta yer aldığı kabul edilen Tunus'ta, halkın % 4'ü asgari hayat standartlarının altında yaşamaktadır. Tunus nüfusunun % 64'ü kentlerde bulunmakta, kendi mülkiyetinde oturanların oranı % 80'dir. % 18,3 olan işsizlik, temel ekonomik sorunlardan

²¹⁹ OBG, a.g.e.

²²⁰ Uysal ve ark, a.g.e, s.126.

²²¹ OBG, a.g.e.

²²² OBG, a.g.e.

birisidir. İş gücünün % 49'u hizmet, % 17,9'u tarım ve % 33,1'i sanayide istihdam edilmektedir. Tunus Afrika'nın en iyi kalifiye iş gücüne sahip ülkesidir. On bin civarında çeşitli dallarda mühendis bulunmakta, iki bin kişiye bir bilim adamı düşmektedir.²²³

Mayıs 2016'da Eğitim Bakanlığı, ulusal eğitimin elden geçirilmesiyle ilgili ayrıntılı bir bildiri yayınlamıştır. Belge, hükümeti, sivil toplum örgütlerini ve sendikaları içeren ülke çapında bir istişare sürecinin ürünü olarak beş yıllık bir plan ortaya koymuştur. Reformlarda okul öncesi eğitimi zorunlu hale getirmek; okula kayıt oranlarını yükseltmek; özel ihtiyaçları olan öğrenciler için erişim ve altyapının iyileştirilmesi, uluslararası bağışların desteğiyle okul binalarının ve tesislerinin yenilenmesi ve öğretmenler için de eğitimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. IMF'nin özel sektörde daha fazla iş yaratılması için yaptığı baskı sonucunda üniversite mezunlarının, özel sektörün talepleri doğrultusunda eğitim almalarını sağlayacak reform çalışmaları da yapılmıştır. Kamunun ücretlerin maliyetinden kaynaklanan ciddi bir baskı altında kalması nedeniyle, gelecek yıllarda özel sektörde istihdamın artırılması amaçlanmış, bunun için de eğitimin özel sektör gereklilikleri ile uyumlu hale getirilmesi planlanmıştır. Yetkililer, öğrencilere iş dünyasının gerektirdiği becerilerin yanında gerçek hayat tecrübesi de kazandıracak programlar üzerinde özel şirketlerin ve üniversitelerin birlikte çalışmasının zorunlu olduğunu söylemiştir.²²⁴

Ulusal İstatistik Kurumu'na (Institut National de la Statistique, INS) göre, 2015-2016 akademik yılında ilköğretim birinci sınıfta 1.1 milyon öğrenci vardır ve bunların% 94,7'si devlet okullarına geri kalan% 5,3'ü özel kurumlara kayıt yaptırmıştır. İlköğretimde çalışan 64.000 öğretmenle, ilköğretim seviyesinde öğretmen başına yaklaşık 17 öğrenci düşmektedir. Aynı yıl, ortaokulda kayıtlı öğrenci sayısı 884.347, öğretmen sayısı 74.250 ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 12'dir. Ortaokula kayıt yaptıranlar arasında kamuya kayıt olma oranı % 94.4 ve özel okula kayıt oranı % 5.6 olmuştur. 2016'da okul eğitimine yapılan devlet harcaması ilköğretim seviyesinde öğrenci başına yılda yaklaşık 499 € ve ortaokul öğrencilerinde 922 € olarak gerçekleşmiştir. UNESCO'nun en son verilerine göre, 2015'te Tunus'un okuryazarlık oranı 15-24 yaşları arasında % 96,6 olarak gerçekleşti. Birleşmiş Milletler rakamlarına göre, 15 yaş ve üstü yetişkinler için okuryazarlık oranı 2006'da% 79.6'dan 2015'te % 81.8'e yükselmiştir.²²⁵

²²³ Konya Ticaret Odası (KTO), Tunus Ülke Raporu, 2016, s.6.

²²⁴ OBG, a.g.e.

²²⁵ OBG, a.g.e.

Eğitimde teknolojik yöntemlerin kullanılması ile daha yüksek öğrenci sayısına ulaşılması, dijital teknolojinin kullanımının artması, maliyetlerin düşürülmesi ve öğretim kalitesinin iyileştirmesi planlanmıştır. Bu kapsamda Arapça, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve İtalyanca dillerinde eğitim materyallerine ulaşabilecekleri ve uzaktan eğitim alabilecekleri sanal üniversite Virtual University of Tunisia kurulmuştur. Sertifikalı öğretmenler yetiştirmek için ulusal bir e-öğrenme enstitüsü açmak amacıyla Francophone Üniversitesi Birliği ile de bir anlaşma imzalanmıştır. Eğitimde AB ile Tunus arasındaki işbirliğini geliştirmek, öğrencilerin ve yükseköğrenim personellerinin yurtdışında eğitim almalarını sağlamak için de AB fonlarında artış gözlenmiştir. Özel yükseköğretim kurumları sayısı da hızla büyümektedir. Öğrenci sayıları devlet üniversitelerinde azalırken, özel üniversiteler popülerlik kazanmaya başlamıştır. Özel yükseköğretim kurumlarında öğrenci sayısı 2011/12 eğitim öğretim yılında 17,773 iken 2016-2017'de 31,304'e çıkmış ve artışın önemli kısmı 2011 ile 2015 yılları arasında yaşanmıştır. Özel üniversitelere kayıtlı öğrenci sayısı 2011-2012'de % 5 iken 2016-2017'de % 11,1'e yükselmiştir. Tunus'ta 2016-2017 akademik yılında, toplamda 250.900 öğrencinin kayıtlı bulunduğu 13 devlet üniversitesi bulunmaktadır. Bu sayı 2014/15'de 292.291, 2015/16'da ise 263.818'dir. En büyük kamu üniversitesi olan Sfax Üniversitesi, 2016-2017 yıllarında 32.986 öğrenci bulundurmaktadır. Ardından Kartaca Üniversitesi (32.088), Tunus - El Manar Üniversitesi (31.426) ve Sousse Üniversitesi (26.822) gelmektedir.²²⁶

3.3. DEVRİM SONRASI TUNUS - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Tunus'ta devrim sürecine başından itibaren desteğini açıklayan ülkelere birisi olan Türkiye, devrimden sonra da Tunus'la yeni ve sağlam ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Maddi ve lojistik desteklerle, ikili stratejik ilişkilerini devam ettirmiştir. Tunus'ta devrim sonrasında Türk yatırımları da artmış ve birçok farklı alanda faaliyet gösteren 50'ye yakın Türk şirketi kurulmuştur. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Tunus'ta 2012 yılında şube açmıştır. Mart 2012'de Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Tunus TV ile gerçekleştirdiği mülakatta Türkiye ve Tunus'un birbirinden öğrenecek şeyleri olduğuna dikkat çekmiştir:

Önce bizim sizden öğreneceklerimiz, bizim de sizden öğreneceklerimiz vardır. Güzel bir şey varsa bunu paylaşmak hepimizin hakkı. Bundan daha normal ne olabilir. Demokrasi ile İslam'ın birbirine ters düşen bir yanı yoktur. Serbest seçimlerin varlığı, hak, hukuk, hukukun üstünlüğü, şeffaf olmak, hesap verebilir olmak, herkesin birbirine eşit olması, hiç

²²⁶ OBG, a.g.e.

*kimsenin diğereine üstün olmaması, yolsuzluklara fırsat vermemek, haksızlıklarla, zulümle mücadele etmek, bunlar Müslümanlığa aykırı şeyler değildir. Bunların hepsi bizim, yani Müslümanların değerleridir.*²²⁷

Abdullah Gül aynı mülakatta, Türkiye'nin kendi deneyimlerini Tunus ile paylaşmayı çok arzu edeceğini de söylemiştir. Türkiye'de son on sene içerisinde çok büyük reformlar yapıldığını belirten Gül, Tunus'un Türkiye'nin deneyimlerinden faydalanabileceğini belirtmiş, iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması'nın olduğunu, bu çerçevede engelsiz ticaret yapılabileceğini söylemiştir. Gül, en önemli konunun yatırımlar olduğuna dikkat çekmiş, Türk iş adamlarını bu süreçte çok teşvik ettiklerini, yatırım yapmaları için Tunus'a gönderdiklerini ve karşılıklı ortak yatırımların gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Tunus'taki siyasi dönüşümün ekonomik kalkınma ile desteklenmesi gerektiğinin altını çizen Gül, bu konuda da Türkiye ile Tunus arasındaki ekonomik işbirliğinin faydası olacağı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.²²⁸

10-11 Ocak 2012 tarihlerinde Tunus Dışişleri Bakanı Rafik Abdesselam, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun daveti üzerine, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaret, Tunus Devrimi'nden sonra Aralık 2011'de kurulan hükümette görev alan Abdesselam'ın ilk resmi yurtdışı ziyareti olması nedeniyle özel önem taşımaktadır. Gerçekleştirilen görüşmelerde ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler değerlendirilmiştir. Ziyaret çerçevesinde iki ülke Dışişleri Bakanları tarafından "2012 Türkiye-Tunus İkili İşbirliği Eylem Planı" imzalanmıştır. Eylem Planı, iki ülke resmi yetkilileri arasındaki temasların sıklaştırılmasını, iki ülke ilgili kurum ve kuruluşlarının katılımıyla üst düzey katılımlı toplantılar düzenlenmesini, iki ülkenin BM, NATO Akdeniz Diyaloğu, EUROMED, İİT gibi bölgesel ve uluslararası forumlar ile diğer bölgesel örgütler çerçevesindeki danışma ve iş birliğini artırmasını öngörmüştür.²²⁹

7-9 Mart 2012'de Tunus'ta yaşanan yeniden yapılanma sürecinde verilen desteğin somut bir göstergesi olarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Tunus'a resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında üç işbirliği protokolünün imzalandığı ziyaret ile Abdullah Gül, Devrim sonrasında Tunus'a Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaret gerçekleştiren ve Tunus Ulusal Kurucu Meclisi'ne hitap eden ilk yabancı siyasi olmuştur. Cumhurbaşkanı Gül, Kurucu Meclis'te yaptığı konuşmada; Tunusluların devrim hareketini sadece Tunus'un değil tüm Arap âleminin

²²⁷ Abdullah Gül, Tunus TV Mülakatı, 2012.

²²⁸ Abdullah Gül, Tunus TV Mülakatı, 2012.

²²⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 21.03.2019

istikbaline ışık tutacak bir fener olarak yorumlamış, Tunus'ta yaşananların her türlü bedeli ödeme pahasına büyük bir özgürlük, hak, adalet ve onur mücadelesi olduğunu söylemiştir. Türkiye'den Tunus'a verilen destek karşılıksız kalmamış, Tunus yetkilileri de Türkiye'nin desteklerinden dolayı memnun olduklarını dile getirmiştir. 25 Aralık 2012'de Ankara'yı ziyaret eden Tunus Başbakanı Hammadi Cibali, Türkiye'nin Tunus Devrimi'ne verdiği destekten dolayı minnettar olduklarını ve Türk makamlarının Tunus'taki gelişmeleri günbegün takip etmesinden mutluluk duyduklarını ifade etmiştir.²³⁰ 17 Aralık 2013'te Ankara'da Türkiye Tunus Ortaklık Komitesi 3. Toplantısı yapılmıştır. 4 Aralık 2015'te de Tunus Türkiye İş Konseyi İstanbul'da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, başbakanlığı döneminde, YDSK ilk toplantısı vesilesiyle 14-16 Eylül 2011 ve 5-6 Haziran 2013 tarihlerinde Tunus'u ziyaret etmiştir. YDSK toplantısı sırasında 21 anlaşma ve eylem planı ile 24 kardeş şehir protokolü imzalanmıştır. Tunus Cumhurbaşkanı Moncef Marzouki, 28-30 Mayıs 2013 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş; ziyaret vesilesiyle iki ülke arasında üç anlaşma imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 24 Eylül 2014 tarihinde BM Genel Kurulu vesilesi ile Tunus Cumhurbaşkanı Moncef Marzouki'yle New York'ta bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca, dönemin Başbakanı Hammadi Cibali 24-25 Aralık 2012 tarihlerinde ve Cibali'den sonra göreve gelen dönemin Başbakanı Ali Larayedh, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) toplantısı vesilesiyle 9-10 Mayıs 2013 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.²³¹

T.C. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Arap İş Dünyası Liderleri Enstitüsü (IACE) tarafından Tunus'un Sousse şehrinde düzenlenen konferansa katılmak üzere 3-6 Aralık 2015 tarihleri arasında Tunus'u ziyaret etmiştir. Gül, ziyaret çerçevesinde Cumhurbaşkanı Beji Caid Essebsi, Meclis Başkanı Mohamed Ennaceur, dönemin Başbakanı Habib Essid ile bir araya gelmiştir. Gül ayrıca, Ennahdha Partisi lideri Raşid Gannuşi ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Tunus Başbakanı Habib Essid, 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi'ne katılmış; ziyaret kapsamında T.C. Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, BM Genel Kurulu vesilesiyle 23 Eylül 2016 tarihinde Tunus Dışişleri Bakanı Khemaies Jhinaoui'yle New York'ta görüşmüştür. Jhinaoui, Çavuşoğlu'nun davetine icabetle 15-16 Haziran 2017 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. 29-30 Kasım 2016'da T.C. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Tunus'ta düzenlenmekte olan "Tunus'a Ekonomik Destek ve Yatırım Konferansı"na Başbakan

²³⁰ Konur Alp Koçak, Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı'na Tunus, Yasama Dergisi, 2012, sayı 22, s.53

²³¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, a.g.b, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 05.03.2019

Yardımcısı Nurettin Canikli ile birlikte katılmıştır. Tunus'ta ekonomik reform ve yeniden yapılanma sürecinde uluslararası toplumun desteğinin güçlendirilmesini hedefleyen konferansta Türkiye Tunus'ta gerçekleştirilecek projeler için ilave 100 milyon dolar tutarında kredi taahhüdünde bulunmuştur. Söz konusu ziyaret kapsamında Tunus Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve Ennahda lideri ile yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin Tunus'un yeniden yapılanma sürecine desteği ve işbirliğinin güçlendirilmesi yönündeki kararlılığı vurgulanmıştır.²³²

27 Aralık 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Tunus'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı ve Tunuslu mevkidaşı baş başa ve heyetler arası görüşmelerin ardından ortak basın toplantısı düzenlemiştir. Ziyaret çerçevesinde, Türkiye ile Tunus arasında çeşitli alanlarda işbirliğine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus'taki temasları kapsamında Tunus Meclis Başkanı Muhammed En Nasır, Tunus Başbakanı Yusuf Şahid, Nida Genel Sekreteri Hafız Kaid El Sibi ve Nahda Lideri Raşid El Gannuşi ile de ayrı ayrı görüşmüştür.²³³ Ziyaret kapsamında Askeri Mali İşbirliği Anlaşması ile Nakdi Yardım Uygulama Protokolü, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma ve Çevre Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. 21 Mart 2018 Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Tunus'un Ankara Büyükelçisi Mohamed Fayçal Ben Mustapha arasında yapılan görüşmede, Türkiye ve Tunus arasındaki ilişkilerde karşılıklı üst düzey ilişkilerin sürdürülmesinde mutabık kalınmıştır.²³⁴

4 Aralık 2018'de Kamu Baş denetçisi Şeref Malkoç ve Kamu Denetçiliği Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Kılınç, Tunus Ombudsmanı Abdessattar Ben Moussa'nın daveti üzerine Tunus'a çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. İki ülke Ombudsmanları arasında bilgi alışverişinde bulunulmuş ve yakın iş birliğinin güçlendirilerek devam edeceği belirtilmiştir. 22-24 Aralık 2018 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tunus'u ziyaret etmiş ve mevkidaşı Khemaies Jhinaoui'yle biraraya gelmiştir. Görüşmede, çok iyi düzeydeki Türkiye-Tunus ilişkileri ele alınmış, şirketlerin ilave projeler üstlenmesi ve yatırım yapması suretiyle işbirliğinin daha da güçlendirilmesi imkânları görüşülmüştür. Aynı gün Çavuşoğlu, Başbakan Youssef Chahed ve Cumhurbaşkanı Beji Caid Essebsi tarafından da kabul edilmiştir.²³⁵

²³² T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 5.03.2019

²³³ T.C. Cumhurbaşkanlığı. <https://www.tccb.gov.tr>. E.T: 05.03.2019.

²³⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>. E.T: 5.03.2019

²³⁵ Kamu Denetçiliği Kurumu. E.T: 10.03.2019. <https://www.ombudsman.gov.tr/tunus-ziyareti.html>

3.4. ORTADOĞU'NUN GELECEĞİNDE TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine karşı yürüttüğü politikalarını sürekli etkileyen temel faktör Batı Dünyası'nın etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye, dış politikasında siyasal tercihini Batı yönünde yaparken, Arap ülkeleri ise genel olarak Batı ile mücadele içinde olagelmışlerdir. Bu nedenle Türkiye'nin Batı ile ilişkileri olumlu yönde geliştiği süre ve oranda Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleri ile olan ilişkileri genel olarak olumsuz gelişme göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları genelde Batı ile olan ilişkileri çerçevesinde belirlenmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası diplomatik yalnızlığından kurtulma çabası içinde olmuştur. 1947 itibariyle Truman Doktrini ve sonrasında Marshall yardımları ile ABD ile yakınlaşma başlamıştır. 1952 NATO üyeliği ile Batı ülkeleri ile resmi ittifak süreci başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1956 Süveyş, 1957 Suriye ve 1958 Orta Doğu buhranları sırasında Türkiye'nin izlediği tutum, Orta Doğu ülkeleri ile olan mesafeleri artırmıştır. 1963'te patlak veren Kıbrıs Buhranı sonrasında 1965'te BM'de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada Türkiye'nin, uluslararası alanda yalnız kaldığını görmesi, onu dış politikada Arap ülkeleri ile yakınlaşmaya doğru itmiştir.²³⁶

Türkiye'nin yumuşak güç politikaları Orta Doğu özelinde çok sayıda önemli değişkenin belirleyici olduğu karmaşık bir ortamla karşı karşıyadır. İslami hareketler, İslam ile demokrasi arasındaki uyumluluk, yeni bölgesel çatışmalar, radikalleşmiş gruplar, tüm Orta Doğu bölgesinin istikrarsızlığı ve Arap dünyasında ekonomik ve sosyal değişim ile ortaya çıkan yeni sivil toplum. Bu bağlamda, Türkiye'nin yumuşak güç projeksiyonunun ana araçları, iş dünyası, sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumlarıyla yakın işbirliği içinde esnek, sürdürülebilir bir ikili ilişki yaratma kabiliyetine dayanmaktadır. İnsan hakları ve azınlık haklarına saygı, bölge ülkelerde iç demokratikleşme sürecinin güçlendirilmesi; bölgesel işbirlikleri, arabuluculuk ihtiyacının yarattığı talepleri eşzamanlı olarak yönetebilen bir dış politika; medya, popüler kültür ve sivil toplum kanalları aracılığıyla kendi değerlerini ve kültürünü aktarma konusunda kabiliyet kazanmak durumundadır.²³⁷

²³⁶ Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna karşı politikası (1945-1970), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s.250.

²³⁷ Carola Cerami, "Rethinking Turkey's Soft Power in the Arab," Journal of Levantine Studies (JLS), vol. 3, 2013.

İlk bakışta Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye için zorluklar ve riskler olarak görülse de aslında bu gelişmeler bir başka açıdan bakıldığında Türkiye için fırsatlar da sunmaktadır. Türkiye bu gelişmeleri Orta Doğu'ya ilişkin politikasını çok daha sağlam temeller üzerine oturtmak için de kullanabilir.²³⁸ Türkiye'nin bölgede elde edeceği güç ve nüfuzun kapsamı, onun iç ve dış politikada benzer ve uyumlu bir tutum sergilemesine bağlıdır. Göç politikasını şekillendiren prensipler ve devam etmekte olan dönüşüm sürecini belirleyen değerler dış politikasına yansıdığı oranda Türkiye bölgesinde bir cazibe merkezi olabilecektir. Türkiye'nin bölgesindeki otoriter ve baskıcı rejimlerin varlığına artık tahammül etmesinin pek mümkün olamayacağı anlaşılmaya başlanmıştır. Zira bunun tersi bir tutum Türkiye'nin kendisinin yaşamakta olduğu dönüşüm sürecinin felsefesiyle de bağdaşmayacaktır.²³⁹

²³⁸ Oğuzlu, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikası’nda Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi.”

²³⁹ Oğuzlu, a.g.e. s.60.

SONUÇ

Tunus Fransız hâkimiyetinden bağımsızlığını kazandıktan sonra Burgiba yönetimi altında önemli reformlara imza atmıştır. Hukuki alanda anayasa, sosyal alanda medeni kanun, ekonomide önce sosyalist sonra liberal politikalarla çok önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Siyasi alanda tek parti rejimi altında uygulanan baskıcı yönetim ile muhalif hareketlerin partileşmesi önlenmiş, ordunun karşısında polis teşkilatı güçlendirilmiş, dini siyasetten uzak tutmak amacıyla muhafazakâr kesimle mücadele sürdürülmüştür. Ben Ali dönemi reformlar ve açılım siyaseti ile başlamış olsa da bunlar Ben Ali'nin ilk yılları ile sınırlı kalmış ve sonrasında korku siyaseti ve bastırma politikalarıyla özellikle örgütlü dini muhalefet bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. 2000'li yılların başlarında ordu tarafından gelebilecek olası bir müdahale imkânının da ortadan kaldırılmasıyla Ben Ali rejimi, *korporatist* ilişki ağı içinde hızlı bir yozlaşma dönemine girmiştir. Yaşanan ekonomik sorunlar ve baskıcı yönetimin ortaya çıkardığı insan hakları ihlalleri dönem dönem protesto gösterilerine ve grevlere sebep olmuştur. Her iki otoriter rejim döneminde de yaşanan bu protestolar ekonomik temelli olmakla birlikte siyasi bir eğilim de barındırmıştır.

2011'de yaşanan devrimin en önemli itici gücünün de ekonomik sıkıntılar olduğu görülmektedir. İşsizlik, yolsuzluk, gelir eşitsizliği gibi ekonomik nedenler devrimsel hareketi besleyen toplumsal huzursuzluğun sebepleri arasında ön plana çıkan unsurlardır. Rejimin; siyasi ve sosyal alanda temel hak ve özgürlüklerin ihlali ile sonuçlanan uygulamalarından bahsetmek mümkündür. Bu gibi uygulamalar çeşitlendirilebilir olmakla birlikte aslında devrimsel harekete meşruiyet kazandıracak belli başlı unsurları tanımlarlar. Ancak ekonomik temelli bu kurucu unsurlarla birlikte, uzun süredir var olan huzursuzluğun belirli bir günde ve belirli bir olay etrafında devrimsel boyut kazanmasını mümkün kılan bütünleştirici unsurların varlığından da bahsetmek gerekmektedir. Tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda Tunus Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin 20.yy.'ın son çeyreğinde artış gösterdiği görülmektedir. Daha önceki dönemlerde Türkiye dış ticareti Tunus lehine açık vermekte iken; 1990 sonrasında ikili dış ticaret dengesi sürekli Türkiye lehine gelişme göstermiştir. Siyasi ilişkileri ve Türk siyasi hayatının Tunus'a etkileri üzerinden yapılacak bir değerlendirmeyi ise üç temel boyutta ele almak mümkün gözükmektedir.

İlişkilerin birinci boyutu; Osmanlı hâkimiyeti döneminde kurulan, Osmanlı ordusunda Tunusluların da yer alması gibi genellikle olumlu tarihsel bir bilince işaret eden tarihsel boyuttur. İkinci boyutu Tunus'un Fransızlardan bağımsızlığını kazanması, Tunus Cumhuriyeti'nin kurulması, sonrasında girdiği modernleşme süreci ve bu süreçte sosyal ve hukuki alanda yapılan devrimlerle; Osmanlı Dönemi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türk modernleşmesine benzeyen bir sürece işaret etmektedir. Üçüncü boyutu ise, İslami hareketlerin siyasal alanda görünürlük kazanmaları ile şekillenen boyuttur. İslami hareketlerin, hem Türkiye'de hem de Tunus'ta öncelikle siyasal alandan uzak tutulmaları, sonrasında yapısal ve fikrîsel dönüşümlerle siyasal alana girmeleri, bu alanda görünürlük kazanmaları ve iktidara geçmeleri yönüyle taşıdıkları temel benzerliği ifade eder. 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyıl başlarına tesadüf eden bu boyut, siyasi iktidar ve İslami hareketler arasındaki ilişkiyi benzerliği tarif eder.

İki ülke arasında süreç içinde gelişerek ve büyüyerek ilerleyen ekonomik ve siyasi ilişkilerin varlığı göze çarpmaktadır. Bazı dönemlerde askeri ilişkilerin de geliştirilmesine yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Devrim sonrasında Nahda hükümetleri döneminde Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik açıklamalar yapılmış ve çift taraflı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ancak hükümet değişiklikleri sonrasında iki ülke arasında ilişkilerin aynı yoğunlukta devam ettiğinin söylenmesi mümkün değildir. Nahda tarafından, özellikle 2000 sonrasında Türk siyasi hayatı ve tecrübesine ilgi duyulmuş, Türkiye'ye ve Türkiye Modeli'ne atıfla olumlu görüşler bildiren ve Türk Modernleşme sürecinden alınacak birçok ders olduğunu ifade eden açıklamalar yapılmıştır. Ancak Tunus'taki laik kesim için, Türkiye'nin 2000 sonrasında AKP iktidarları ile yükselişe geçen siyaseti model olarak görülmemektedir. Türkiye'nin modellik özelliğinden bahsedilecek ise, bunun 2000 sonrası dönem değil, cumhuriyet sonrası yapılan devrimler ve reformlar itibarıyla olması gerektiğini düşünmektedir.

Orta Doğu coğrafyasında model ülke algısı değerlendirildiğinde ise Türkiye'nin 'model ülke' kabul edilmesi konusu oldukça tartışmalıdır. Bir kesim, Türkiye'deki cumhuriyet rejimi, gelişen demokrasi ve İslam'ın demokratik hayat tarzı ile sağladığı uyum gibi başlıca özelliklere dikkat çekerek; Türkiye'nin bu süreçte edindiği tecrübelerle atıfla model teşkil edebileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Türk ve Arap dünyasında ve İslami hareketlerin temel aldığı dini yorumlardan ve din anlayışlarındaki farklılıklardan hareketle, bu ülkelerin hem kaynak hem usul bakımından farklılık arz ettiğini ve dolayısıyla birbirleri için model teşkil edemeyeceklerini ifade eden görüşler de bulunmaktadır.

EK 1: Türkiye Tunus Siyasi Makamları Arasında Gerçekleştirilen Ziyaretler

Cumhurbaşkanlığı düzeyinde; Türkiye Cumhuriyeti adına:

- Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Aralık 1966'da
- Cumhurbaşkanı Kenan Evren Ocak 1986'da,
- Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Mayıs 1998'de.
- Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Mayıs 2003'te
- Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Mart 2012'de
- Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Aralık 2015'te
- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Aralık 2017'de Tunus'u ziyaret etmişlerdir.

Tunus Cumhuriyeti adına:

- Cumhurbaşkanı Habib Bourguiba Mart 1965'te
- Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali Mart 2001 'de Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

Başbakanlık düzeyinde; Türkiye Cumhuriyeti adına:

- Başbakan Bülent Ulusu Ekim 1982'de
- Başbakan Turgut Özal Mayıs 1989'da
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Mart 2005'te
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Eylül 2011'de
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Haziran 2013'te Tunus'u ziyaret etmişlerdir.

Tunus Cumhuriyeti adına:

- Başbakan Mohamed M'Zali Mayıs 1983'te,
- Başbakan Hamed Karoui Temmuz 1992'de
- Başbakan Hammadi Cibali Aralık 2012'de
- Başbakan Ali Larayedh Mayıs 2013'te
- Başbakan Habib Essid Mayıs 2016'da Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

Meclis Başkanlığı düzeyinde; Türkiye Cumhuriyeti adına:

- TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut Kasım 1990'da,
- TBMM Başkanı Ömer İzgi Nisan 2002'de Tunus'u ziyaret etmişlerdir.

Tunus Cumhuriyeti adına:

- Temsilciler Meclisi Başkanı Habib Boulares Nisan 1994'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

(Kaynak: Kuşoğlu ve ark., 2011, s.179; Cumhurbaşkanlığı İnternet Sayfası; Başbakanlık İnternet Sayfası)

EK 2: 2006'da Türkiye ve Tunus Makamları Arasında Gerçekleştirilen Bazı Ziyaretler

- Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanı Korgeneral Eyüp Kaptan, Tunus Milli Ordusunun 50'nci kuruluş yıl dönümü etkinlikleri çerçevesinde, Tunus Milli Savunma Bakanı Kamel Morjane tarafından kabul edilmiş ve “Askeri Tarih” konulu uluslararası kolokyuma katılmıştır.
- Türkiye-Tunus Karma Ulaştırma Komisyonu (KUK) Toplantısı 13-14 Kasım 2006 tarihlerinde Tunus'ta gerçekleştirilmiştir.
- Tunus Sanayi, Enerji ve KOBİ Bakanı Afif Chelbi 1-2 Şubat 2006 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Tunus Danışmanlar Meclisi İkinci Başkan Yardımcısı Naziha Zarrouk 22-23 Mayıs 2006'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Tunus Turizm Bakanı Tijani Haddad “Meditour 2. Akdeniz Turizm Forumu ve İşbirliği Günleri vesilesiyle 2-4 Kasım 2006 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Tunus Milli Savunma Bakanı Kamel Morjane 18-22 Aralık 2006 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- Parlamentolar Arası İlişkiler çerçevesinde dönemin TBMM Başkanı Ömer İzgi tarafından 3-5 Nisan 2002 tarihlerinde Tunus'a bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaret sırasında Tunus Temsilciler Meclisi Başkanı Fouad Mebazaa Türkiye'ye davet edilmiştir.

(Kaynak: Kuşoğlu ve ark., 2011)

EK 3: 1966-1977 Arası Türkiye-Tunus Ticari İlişkileri

1966-1970 Türkiye-Tunus Ticari İlişkileri (TD)		
Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı
1966	39.802	828.063
1967	76.078	3.928.904
1968	82.531	2.423.946
1969	816.308	224.055
1970	1.681.200	471.078

(Kaynak: İTO, Tunus Etüdü, 1972)

EK 4: 1971-1975 Arası Türkiye-Tunus Ticari İlişkileri

1971-1975 Türkiye Tunus Ticari İlişkileri (ABD \$)		
Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı
1971	588.670	1.381.400
1972	1.856.452	2.348.500
1973	3.745.129	1.609.640
1974	2.427.163	8.599.533
1975	263.230	11.399.733

(Kaynak: İTO, Tunus Etüdü, 1979)

EK 5: 1984-1999 Arası Türkiye Tunus Ticari İlişkileri

1984-1999 Türkiye Tunus Ticari İlişkileri (Milyon \$)		
Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı
1984	10.9	55.0
1985	15.7	21.2
1986	13.5	28.8
1987	11.4	52.1
1988	62.1	39.1
1989	44.7	14.1
1990	39.7	29.6
1991	53.6	20.6
1992	48.5	30.7
1993	55.5	61.9
1994	74.3	50.7
1995	79.3	46.3
1996	94.5	49.9
1997	119.9	59.9
1998	351.0	63.0
1999	238.5	66.5

(Kaynak: Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği, İTO, 1996, s.140; Yusuf Ziya İrbeç, Mağrip Ülkeleri ve Türk-Tunus Ekonomik İşbirliği, TOBB,1990,s.34; Tunus Ülke Raporu, İTO, 2007, s.4.

EK 6: 2000 Sonrası Türkiye Tunus Ticari İlişkileri

2000 Sonrası Türkiye Tunus Ticari İlişkileri (Milyon \$)		
Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı
2000	162.271	64.842
2001	140.592	72.935
2002	121.141	71.800
2003	220.015	98.139
2004	256.162	100.409
2005	294.785	117.372
2006	324.893	150.094
2007	530.277	229.788
2008	778.098	365.381
2009	647.082	234.980
2010	713.631	280.720
2011	802.791	249.789
2012	796.738	195.624
2013	892.157	289.268
2014	915.092	196.697
2015	819.061	144.077
2016	910.613	214.383
2017	912.703	206.466
2018	904.827	182.080

(Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı)

EK 7: Türkiye Tunus Arası Ticari Anlaşmalar

Türkiye Tunus Arası Anlaşma ve Protokoller	
Adı	Tarihi
Turizm İşbirliği Anlaşması	28.09.1981
Sivil Havacılık Anlaşması	07.05.1982
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	02.10.1986
Hükümetler Arası Daimi Komisyon Kurulmasına İlişkin Anlaşma	23.05.1989
Deniz Taşımacılığı Anlaşması	23.05.1989
Tarım Alanında İşbirliği Anlaşması	23.05.1989
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	29.05.1991
Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	15.07.1992
Tarım İşbirliği Komitesi Kurulmasına ve Görevlerine İlişkin Protokol	14.01.1993
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	29.04.1994
Kara Ulaştırma Anlaşması	25.03.2000
Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği Anlaşması Bilimsel	24.06.2000
Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	22.03.2001
VI. Dönem Turizm Karma Komisyon Toplantısı Tutanağı	07.10.2003
Serbest Ticaret Anlaşması	25.11.2004
10. Dönem KEK Protokolü	09.02.2005
Sanayi İşbirliği Anlaşması	29.03.2005
Madencilik ve Jeoloji Alanlarında İşbirliği Anlaşması	01.02.2006
Ulaştırma Alanında Mutabakat Muhtırası	09.06.2008
Türkiye-Tunus Ortaklık Konseyi I. Dönem Toplantısı	17.12.2008
Gümrük İşbirliği Anlaşması	02.12.2010
Türkiye-Tunus Ortaklık Konseyi II. Dönem Toplantısı	02.12.2010
Türkiye-Tunus Dostluk ve İşbirliği Anlaşması	15.09.2011
Türkiye-Tunus Ortaklık Konseyi III. Dönem Toplantısı	21.07.2017
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	27.12.2017

(Kaynak: Konya Ticaret Odası, Tunus Ülke Raporu, 2016, s.31; Nebahat Yaşar, Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri, ORSAM, 2014, s.21; T.C. Ticaret Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası)

KAYNAKÇA

KİTAP ve RAPORLAR

BENSIDOUN, Isabelle, Agnes Chevajlier, Çev. Targan Ünal. Avrupa Birliği-Akdeniz Bölgesi Serbest Ticaret Alanı Oluşumu, İstanbul Ticaret Odası, 1997.

CAMAU, Michel ve Vincent GEISSER. "Le syndrome autoritaire. Politique en Tunisie de Bourguiba à Ben Ali." Presses de Sciences Po, 2003.

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu), Tunus Ülke Bülteni, (İstanbul, 2017).

HIBOU Béatrice. 2006a. "La Force de l'obéissance. Économie politique de la répression en Tunisie", Paris, La Découverte.

HIBOU, Béatrice, Hamza MEDDEB ve Mohamed HAMDI, "La Tunisie d'après le 14 Janvier et son économie politique et social", Réseau euro-méditerranéen des Droits de l'Homme, (Copenhague, 2011).

İRBEÇ, Yusuf Ziya. "Mağrip Ülkeleri ve Türk-Tunus Ekonomik İşbirliği." İstanbul Ticaret Odası, Ankara, 1990.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, c.4.

İSTANBUL TİCARET ODASI, "Tunus Etütü", İstanbul. 1972.

İSTANBUL TİCARET ODASI, "Tunus Etütü", İstanbul. 1979.

İSTANBUL TİCARET ODASI, "Tunus Ülke Bülteni", İstanbul. 2017.

İSTANBUL TİCARET ODASI, "Tunus Ülke Raporu", İstanbul. 2007.

İSTANBUL TİCARET ODASI, "Tunus Ülke Raporu", İstanbul. 2013.

KARAATLI, Bülent, Arap Baharı'nda Farklı Bir Ülke Tunus, Nobel Yayınları, 2018.

KAYACIKLI, Tamer, Fügen Çağlar ve Raife Eyiler. "Tunus İhracat Pazar Araştırması." İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1985.

KONYA TİCARET ODASI, "Tunus Ülke Raporu", Konya. 2016.

KURUBAŞ, Erol, "Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki Konumuna Etkisi", Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s. 464-479.

KUŞOĞLU, Levent, Rezzan Ünalp ve Ahmet Çalışkan. Tarih Boyunca Türkiye - Tunus İlişkileri. ATASE. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 2013.

- MAHMUTOĞLU, Yakup, Tunus'ta Pozitif Hukuk'un Gelişimi, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- MURPHY, Emma, Economic and Political change in Tunisia. From Bourguiba to Ben Ali. Palgrave Macmillan UK, 1999.
- NDI (NATIONAL DEMOCRATIC INSTITUTE), "Final Report on the Tunisian National Constituent Assembly Elections", 2013.
- OXFORD BUSINESS GROUP, "The Report, Tunisia 2018".
<https://oxfordbusinessgroup.com/tunisia-2018>. E.T: 01.04.2019
- ÖZLENEN, Sezer, Senem ÇEŞMECİOĞLU ve Derya Bertrán ROCA, Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertrán Roca, "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği," İstanbul Ticaret Odası, 1996.
- PEKCAN, Erdoğan ve Mehveş Mustafaoğlu. Tunus Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, 1997.
- PERKINS, Kenneth, A History of Modern Tunisia. Cambridge University Press, 2004.
- SEZER, Özlenen, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertrán Roca. "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği", 1996.
- YILDIZ, Abdulhamit. Büyümenin Yolu Afrika'dan Geçiyor. İstanbul Ticaret Odası, 2010.

MAKALELER

- ALEYA_SGHAIER, Amira. "The Tunisian Revolution: The Revolution of Dignity." The Journal of the Middle East and Africa 3/1, pp.18–45, 2012.
<https://doi.org/10.1080/21520844.2012.675545>.
- ALLINSON, Jamie. "Class Forces, Transition and the Arab Uprisings: A Comparison of Tunisia, Egypt and Syria." Democratization 22, no. 2, 2015.
<https://doi.org/10.1080/13510347.2015.1010812>.
- ALTUNIŞIK, Meliha Benli. "Turkey: Arab Perspectives." Tesev Publications, 2014.
https://doi.org/10.1007/978-94-007-2512-6_87.
- AYARI, Michaël Béchir. « Des maux de la misère aux mots de la « dignité ». La révolution tunisienne de janvier 2011 », Revue Tiers Monde, vol. special issue, no. 5, 2011, pp. 209-217.
- CAMAU, Michel, « Tunisie : vingt ans après ; De quoi Ben Ali est-il le nom ? », L'Année du Maghreb [En ligne], IV | 2008, mis en ligne le 01 octobre 2011, consulté le 20 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/anneemaghreb/480> ; DOI : 10.4000/anneemaghreb.480

- CERAMİ, Carola. "Rethinking Turkey's Soft Power in the Arab." *Journal of Levantine Studies (JLS)*. Vol. 3, 2013. <https://www.researchgate.net/publication/317872854>.
- DELL'AGUZZO, Loretta, and Ester Sigillò. "Political Legitimacy and Variations in State-Religion Relations in Tunisia." *The Journal of North African Studies* 22, no. 4, 2017: 511–35. <https://doi.org/10.1080/13629387.2017.1340841>.
- DERRADJI, ABDER-RAHMANE. "Tunisia: From Bourguiba's Era To The Jasmine Revolution & Fall of Ben Ali / Tunus: Burgiba Döneminden Yasemin Devrimi ve Bin Ali'nin Düşüşüne." *Adam Akademi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016.
- DUMAN, Gökhan. "An Analysis of Turkish-Tunisian Relations In Light Of Arap Spring." *Yıldız Social Science* 4, no. 1, 2018.
- DURAN, Burhanettin ve Nuh YILMAZ, "Whose model? Which Turkey?", *Foreign Policy*, 2011. <https://foreignpolicy.com/2011/02/08/whose-model-which-turkey/>
- GHERIB, Baccar. «Économie politique de la révolution tunisienne. Les groupes sociaux face au capitalisme de copinage», *Revue Tiers Monde*, vol. 212, no. 4, 2012, pp. 19-36.
- GÖKSEL, Oğuzhan. "Perceptions of the Turkish Model in Post-Revolutionary Tunisia." *Turkish Studies*, 2014. <https://doi.org/10.1080/14683849.2014.954747>.
- HIBOU Béatrice, "Tunisie. Économie politique et morale d'un mouvement social", *Politique africaine* 2011/1 (No:121), p.5-22.
- HIBOU, Béatrice, 2006b. "Le Libéralisme réformiste, ou comment perpétuer l'étatisme tunisien?" *L'Économie Politique* 32 (October-December): 9-28.
- KABOUB, Fadhel. "The Making of the Tunisian Revolution." *Middle East Development Journal*, 2013. <https://doi.org/10.1142/S179381201350003X>.
- KARACASULU, Nilüfer, "Interprting Turkey's Middle East Policy in the Last Decade", *All Azimuth*, 4/1, 2015, s. 27-38.
- KOÇAK, Konur Alp, Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı'na Tunus", *Yasama Dergisi*, 2012, sayı 22, s.22-61.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna karşı politikası (1945-1970)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. <http://ankara.dergipark.gov.tr/download/article-file/36915>
- OĞUZLU, Tarık. "Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikası'nda Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi." *Akademik Ortadoğu* 6, no. 2 (2012): 41–60.
- SALEM, Maryam Ben. "The National Dialogue, Collusive Transactions and Government Legitimacy in Tunisia." *International Spectator*, 2016. <https://doi.org/10.1080/03932729.2016.1126997>.
- SOMER, Murat. "Conquering versus Democratizing the State: Political Islamists and Fourth

Wave Democratization in Turkey and Tunisia.” Democratization, 2017.
<https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1259216>.

TANRIVERDİ, Nebahat, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, 2011, cilt:3 sayı:6, ss.27-33

TANRIVERDİ, Nebahat. “Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri.” Ankara, 2014.

TORELLİ, Stefano Maria, The “AKP Model” and Tunisia's al-Nahda: from Convergence to Competition?”, Insight Turkey, 2012, 14/3, pp.65-83.

UYSAL, Ahmet ve Ahmet GÖKÇEN. “2014 Tunus Seçimleri Analizi.” Akademik Ortadoğu 9, no. 2 (2015): 95–129.
http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu18makale/ahmet_uysal_ahmet_gokcen.pdf.

ZEMNİ, Sami. “The Tunisian Revolution: Neoliberalism, Urban Contentious Politics and the Right to the City.” International Journal of Urban and Regional Research 41, no. 1 2017: 70–83. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12384>.

İNTERNET KAYNAKLARI

AYDOĞAN, Metin, Kuzey Afrika Bağımsızlık Savaşları, 2014, E.T: 26.02.2019
<http://www.guncelmeydan.com/pano/kuzey-afrika-bagimsizlik-savaslari-metin-aydogan-t37791.html>

CANLI, Enes. Tunus'ta İlk Kez Belediye Başkanı Bir Kadın, Anadolu Ajansı,2018. E.T: 05.04.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-ilk-kez-baskent-belediye-baskani-bir-kadin/1137326>

GALL, Carlotta, “Tunisia’s Premier Resigns, Formally Ending His Party’s Rule”, New York Times, 2014. <https://www.nytimes.com/2014/01/10/world/middleeast/tunisias-leader-resigns.html>. E.T:4.03.2019.

GÜL, Abdullah, Mülakatlar, La Presse de Tunisie, 2012. E.T:27.03.2019.
<http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/82364/la-prebe-de-tunisie.html>

-Mülakatlar, Tunus TV, 2012. E.T:27.03.2019.
<http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/82340/tunus-tv.html>

KDK (KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU), "Başdenetçi Şeref Malkoç Tunus'ta", 2018.
<https://www.ombudsman.gov.tr/tunus-ziyareti.html>. E.T: 22.03.2019

KÖKTAŞ, Rümeyza, “Yerel Seçimler Tunus’un Demokratik Gelişimi Açısından Önemli”, Anadolu Ajansı, 2018.E.T: 20.04.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yerel-secimler-tunusun-demokratik-gelisimi-acisindan-onemli/1135270>

- LE PETIT JOURNAL, “20 Mars 1956, jour de l’indépendance”, 2019.
<https://lepetitjournal.com/tunis/actualites/histoire-20-mars-1956-jour-de-lindependance-53271>. E.T: 20.04.2019.
- ÖZER, Sümeyye, “Türkiye Tunus İlişkileri Örnek Nitelikte”, Anadolu Ajansı, 2018.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-tunus-iliskileri-ornek-nitelikte/1128342>.
E.T:11.03.2019
- PPD WORKSHOP, “Tunisia’s National Dialogue”, 2015.
<http://www.publicprivatedialogue.org/workshop%202015/2015%20-%20Public%20Private%20Dialogue%20in%20Tunisia3.pdf>. E.T: 11.03.2019
- RANDEREE, Bilal. “Protests Continue in Tunisia”, Al Jazeera, 26.12.2010. E.T:21.01.2019
<https://www.aljazeera.com/news/africa/2010/12/2010122682433751904.html>
- RİFAİ, Ryan, “Timeline: Tunisia Uprising”, Al Jazeera, 2011. E.T: 22.02.2019
- SADİKİ, Larbi, “Tunisia: The battle of Sidi Bouzid”, Al Jazeera, 2010. E.T: 22.02.2019.
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2010/12/20101227142811755739.html>
- SADİKİ, Larbi, “Why Turkey isn't a model for the Arab Spring”, Al Jazeera, 2014. E.T: 22.02.2019. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/04/201343071614508269.html>
- T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI, E.T: 11.03.2019. <https://www.tccb.gov.tr>.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, E.T: 21.03.2019. <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>
- T.C TİCARET BAKANLIĞI, E.T: 21.03.2019. <https://www.ticaret.gov.tr>.
- TUNISIE, Constitution du 1er juin 1959, <http://mjp.univ-perp.fr/constit/tn1959i.htm>. Erişim Tarihi: 11.03.2019
- WORLD BANK. <https://data.worldbank.org>. E.T: 20.03.2019
- ZABA, Negre de, Rappel de la Declaration du 7 Novembre”. <http://espace.tunisie.over-blog.com/article-4000612.html>. E.T:24.04.2019